

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

GALAMBOSI LÁSZLÓ

KERESZTURY DEZSŐ

PÁL JÓZSEF

TAKÁCS IMRE

WEÖRES SÁNDOR

VERSEI

+

BERTHA BULCSU:

INTERJÚ CSERES TIBORRAL

CSERES TIBOR: JELENSEGEK

+

BERTHA BULCSU: BALATON

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE

EMIL: AZ UTOLSÓ HULLÁM

MÉSZOLY MIKLÓS: NOTESZ

+

BUKKÖSDI LÁSZLÓ:

ERDŐS JÁNOS GRAFIKAI

FUTAKY HAJNA:

SZÍNHÁZI PROBLÉMÁK

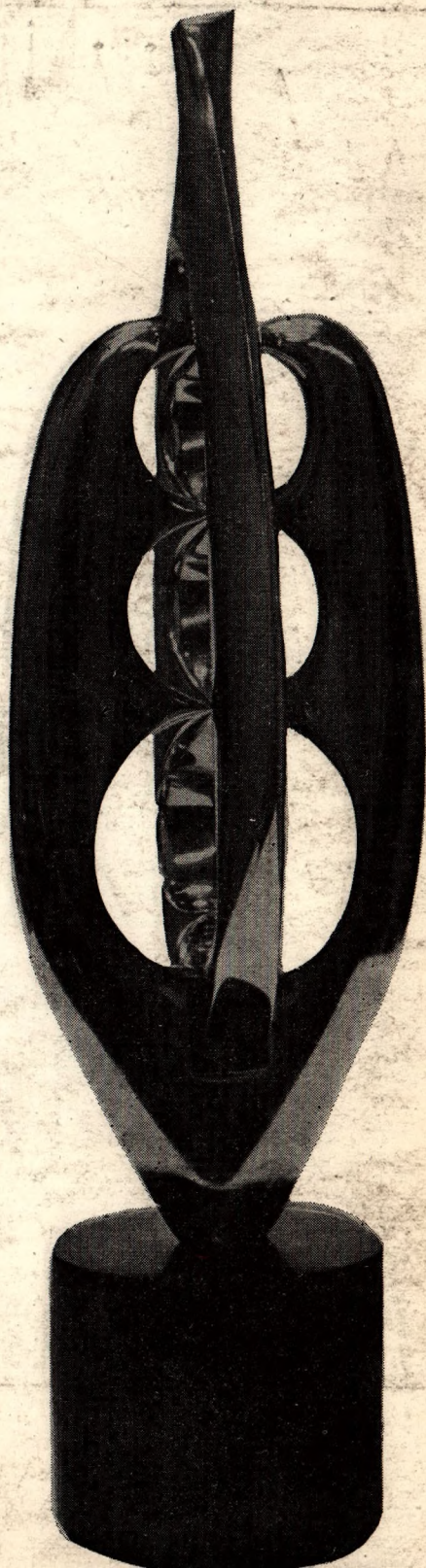
10

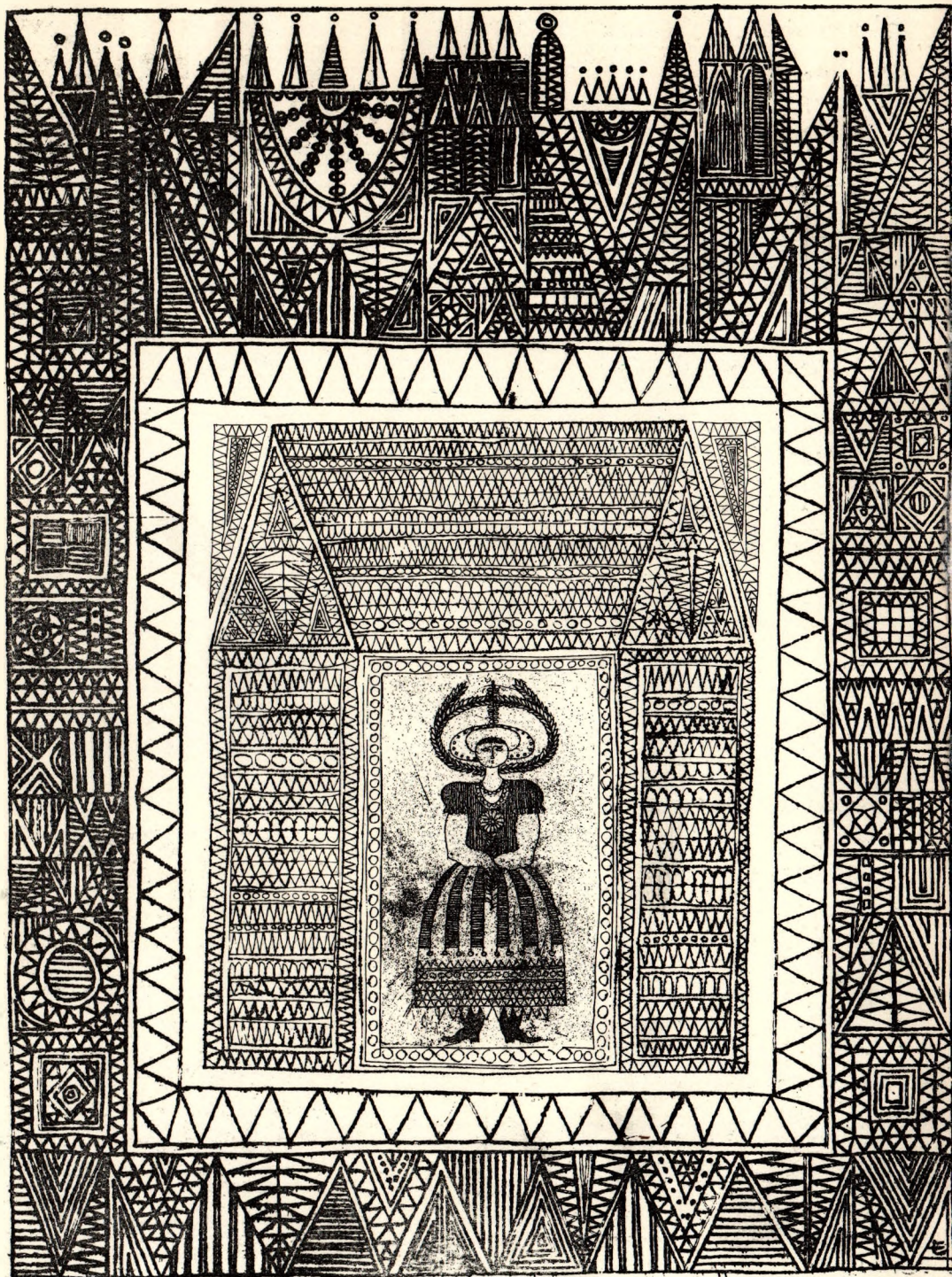
SZÁMUNK SZERZŐI:

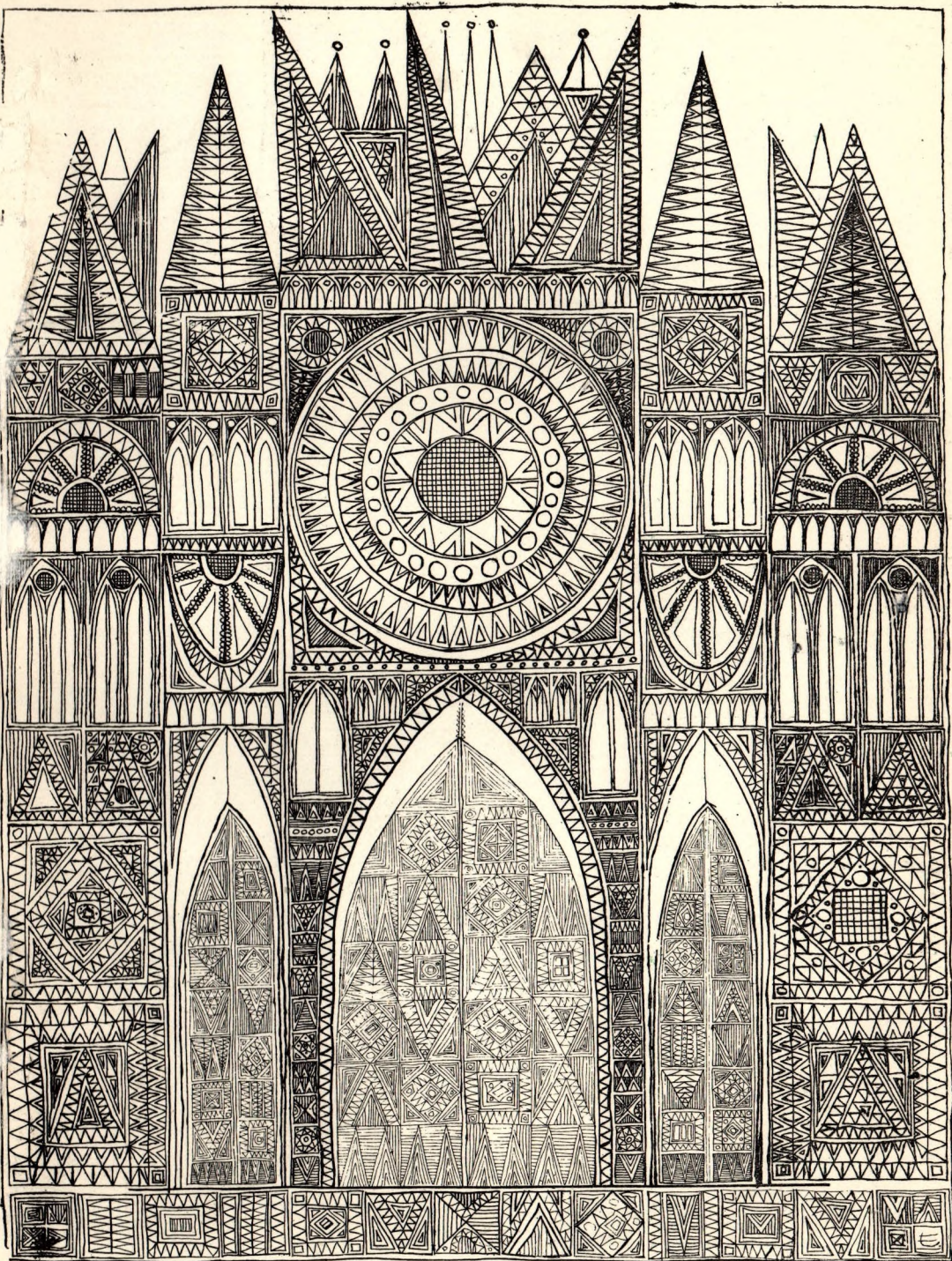
**BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BORBÉLY SÁNDOR
BUKKOSDI LÁSZLÓ
CSERES TIBOR
CSÖRÖS MIKLÓS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HARS ÉVA
KÁDÁR PÉTER
KERESZTURY DEZSŐ
KERÉK IMRE
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMIL
MÁTYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁL JÓZSEF
TAKÁCS IMRE
TAMÁS MENYHÉRT
TAXNER ERNŐ
WEÖRES SÁNDOR**

KÉPEK:

**ERDŐS JÁNOS
MARTYN FERENC
MÖSER ZOLTÁN**

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1971. OKTÓBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Cseres Tiborral - - - - -	867
CSERES TIBOR: Jelenségek - - - - -	875
TAKÁCS IMRE: A bohóc búcsúzása (vers) - - - - -	883
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, II. rész) - - - - -	887
WEÖRES SÁNDOR: Psyché verseiből (Francúz leçon közepett, Fragmentum, Göthe úr után, Maylad Jósefné Haller Christának, Az én Daemonom) - - - - -	896
MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (II. rész) - - - - -	900
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Színház, Sziget, Hűség, Szárguldas - - - - -	908
TAMÁS MENYHÉRT versei: Napszakot-cserélt szerelmesek románca, Maradt a szó s a szégyen - - - - -	910
BERTHA BULCSU: Balaton (I. <i>Táj és évszakok</i>) - - - - -	912
KERESZTURY DEZSŐ versei: A piktor, Dalok - - - - -	925
BÜKKÖSDI LÁSZLÓ: Erdős János grafikái - - - - -	927
PÁL JÓZSEF versei: Távolságok, A januári Hold - - - - -	930
FUTAKY HAJNA: Színházi problémák (Reflexiók Czimer József <i>Házi kis enciklopédiájához</i>) - - - - -	932
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, III.) - - - - -	941
KÁDÁR PÉTER: Kabbala (vers) - - - - -	946
KERÉK IMRE: Aki te voltál (vers) - - - - -	947
CSÜRÖS MIKLÓS: Fodor András: Másik végtelen - - - - -	948
MÁTYÁS ISTVÁN: Moldova György: Hajósok éneke - - - - -	953
BORBÉLY SÁNDOR: Buda Ferenc: Ébresszen aranyás - - - - -	954
TAXNER ERNŐ: Sándor István: Xántus János - - - - -	955
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistüke IX. - - - - -	957

KÉPEK

ERDŐS JÁNOS rajzai - - - - - 882, 907, 924, 929
MARTYN FERENC rajzai - - - - - 886, 899, 909

Műmellékleten

Cseres Tibor-portrék (MÓSER ZOLTÁN fotói)

*

A III. Országos Kisplasztikai Biennálé (Pécs) anyagából:

VARGA IMRE: Partizán

KISS NAGY ANDRÁS: Pilár

(Nádor Katalin fotói)

A borítón

A III. Országos Kisplasztikai Biennálé (Pécs) anyagából:

1. CSIKSZENTMIHÁLYI RÓBERT: Ősi hangok VI.

4. BOCZ GYULA: Virág

(Nádor Katalin fotói)

*

2-3. ERDŐS JÁNOS rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Broun Károly

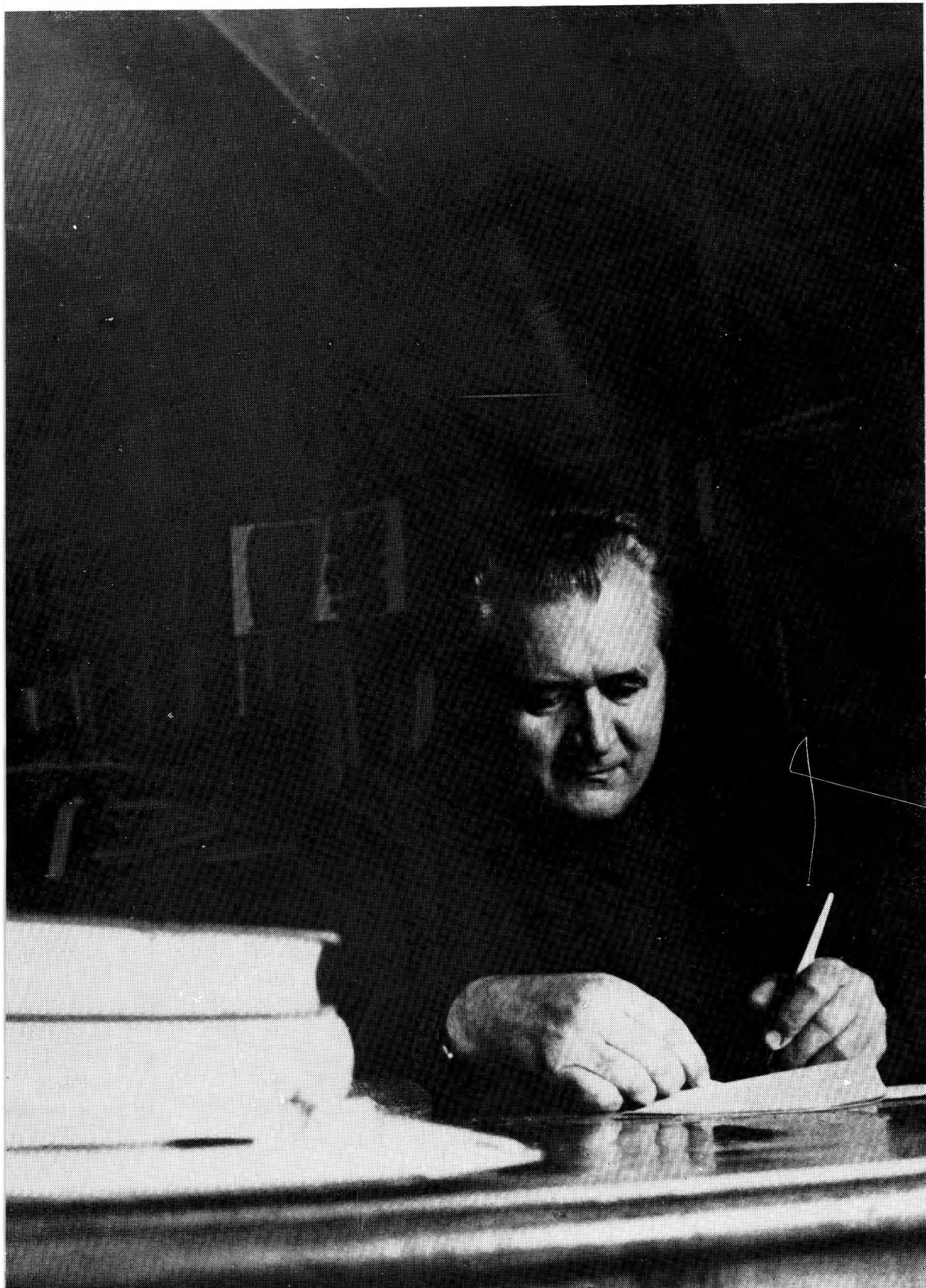
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

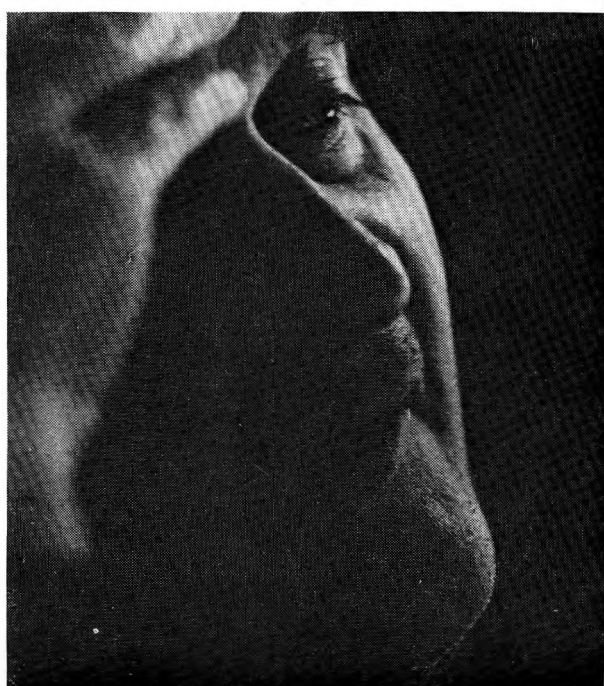
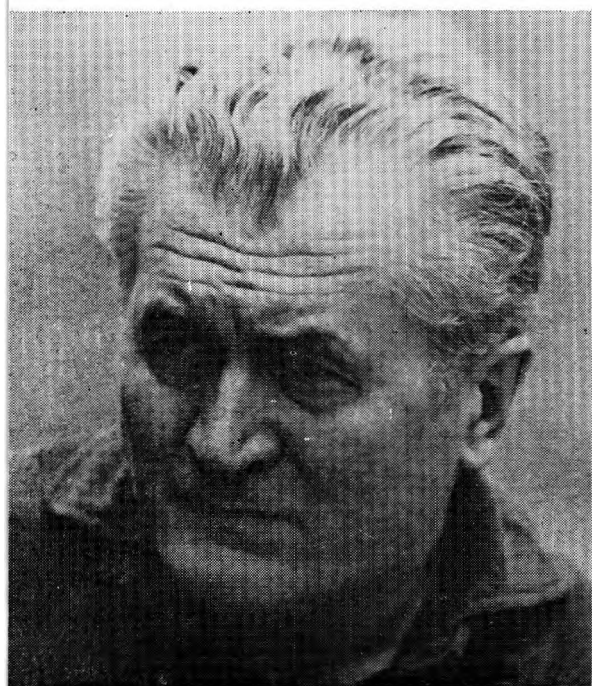
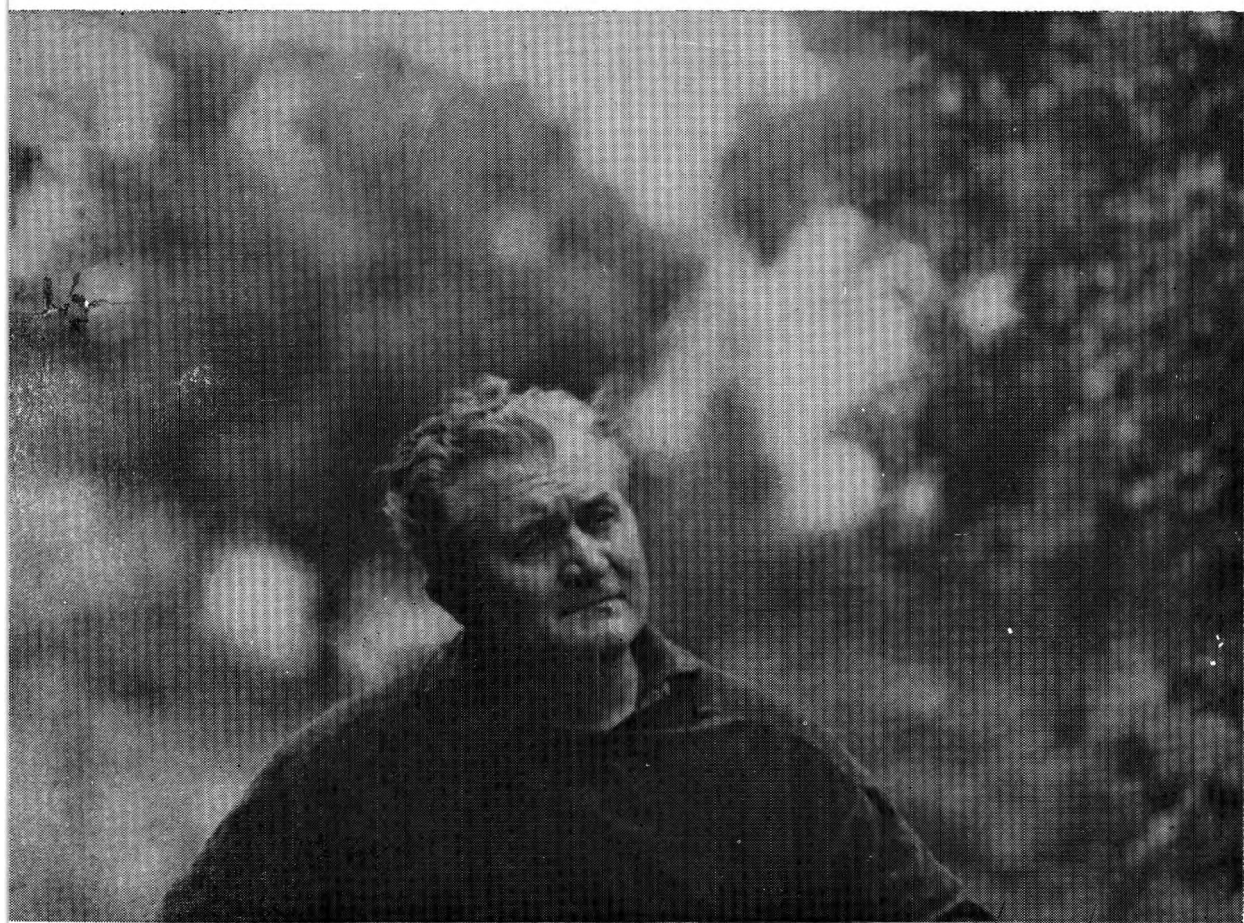
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

71-4235 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Cseres Tiborral

Zuhogó esőben érkeztem Visegrádra. A kisoroszi átkelőhellyel csaknem szemben megtaláltam a jegenyefákat, melyekhez igazodnom kellett. Az út mellett teherautó vesztegelt. Néhány ember és gyerek nyulakat rakodott. A nyulakat fűzfakosárban hordták az autóhoz. Megszólítottam egy asszonyt „Cseres Tibor íróat keresem...” A fák között fehérítő falusi házra mutatott. A hegy lábánál nyaralók s a gazdálkodók ősi portái békés összevisszaságban váltakoztak. A jegenyék között nekivágtam az író házához kanyarodó útnak. Néhány lépés után megtorpantam. Az utat mély árkok szabdalták fel keresztben, hosszában. Szerencsémre Cseres Tibor észrevett a házból, s gumicsizmásan, köpenyesen eléem jött.

– *Mik ezek, lövészárkok?*

– A csöveknek ásták, bevezetik a Duna-vizet... – mondja, miközben a szomszéd kertjén át felbotorkálunk a házig.

A ház hosszúkás, leginkább egy majorsági épületre emlékeztet. Mögötte van még egy kisebb vendégház is, s egy pajta vagy istállóféle épület. Mindhárom fehér, tiszta, egyszerű. A házak mögött hegyomlás, sziklaüreges szakadékok, alattuk és körülöttük nagy kert, legalább nyolcszáz négyszögöl. A kerten túl egy rét, aztán az országút, majd a Duna következik. A kertben sok a szilvafa, s a bokros, egyszerű növényzet.

Cseres Tibor dolgozószobájának az ajtaja egyenesen a kertbe nyílik. Az ajtó nagy, kétszárnyú, s a szoba padlózata egy szintben van a kerttel. Nincs lépcső, nincs előtér, semmi, ami elválasztaná az embert a fáktól, levegőtől, növényzettől. Az ajtó előtti részen a fehér terméskövek hézagaiban kövirózsa és porcsfű duzzad.

Cseres az ajtóban lehúzza a csizmáját, papucsba lép, s közben a növény szétterült ágaira mutogat:

– Tudod mi ez? Porcsfű... Amit a Péter bácsi is szokott emlegetni. Ez a tő az Alföldről került ide. Parasztnövény. Nézd meg milyen szívós, erősza-kos. Elnyomja a kövirózsaét...

Az ajtótól kicsit jobbra nagy szelencebokor tölti be a teret, s odább is fák, bokrok mindenütt.

A szoba nagy, fagerendás, fehérre meszelt. Az ajtóval szemközt kandalló, a kandalló mellett egy ajtó, melyet metszetek, térképek borítanak. Esztergom látképe, a Duna-kanyar térképe Visegráddal és Szentgyörgypusztával, s legalul Erdély első térképe. A két szabad falat könyvekkel zsúfolt, mennyezetig érő polcok takarják. Az egyik sarokban mohácsi busó maszk lóg, a fogak között egy vaslemez.

– A pécsi filmfesztiválon jutalmazták ezzel a Hideg napokat – mondja Cseres, aztán térül, fordul és bemutat a feleségének. Az író felesége éppen csak hellyel kínál bennünket, aztán visszavonul valamelyik belsőbb szobába.

Magunkra maradunk. Cseres elhelyezkedik egy hatalmas fotelban, s engem is biztat, hogy üljek már le. Le is ülök, de előbb még megállok egy percre az íróasztala mögött, melyet közvetlenül az ajtó előtt helyezett el. Az asztal mögül a kertre látni, s a kerten túl a Dunára, s azon túl a szigetre, s azon is túl a Váci cementműre. Még a záporon át is jól látni, hogy hét kilométernyi messzeségben hogyan terjeng, gomolyog a por és a füst.

Leülök végül, s arra gondolok, hogy íme, ilyen egy befutott író kertje, nyaralója. Az idősebb írók gazdagsága, kifinomult ízlése zavarba szokott hozni. Most mégsem érzek magamban zavart. Feszültséget sem, idegenséget sem. Jól érzem magamat, szinte otthonosan. Mintha évtizedek óta ismerném a házat, a kertet és a kert gazdáját. De ez nem így van. A házban először járok, s Cseres Tibort is csak 1967 óta ismerem személyesen. Akkor több író-társunkkal együtt Olaszországba utaztunk, hogy részt vegyünk az európai írók kongresszusán. Hajnalban érkezünk Triesztbe. Cseres Tibor egész éjszaka mesélt. Tamási Áronról, különös asszonyokról és különös férfiakról, Erdélyről... Amit mondott, annyira érdekes volt, hogy Triesztig nem hunytuk le a szemünket. – Most a kertre tárt ajtó előtt szemben ülünk egymással. Nézem az arcát. Nem mondhatnám, hogy szuggesztív egyéniség, nem sugárzik belőle fenséges magnetizmus. Mégis figyelni kell rá. Az öszülő haj, az arc régi szenvedéseket rejtő szakadécai fogva tartják a vendég figyelmét. Szavaival gyors közösséget teremt. Bevonja a közönségét a saját szuverén világába, s attól kezdve a beszélgetés a cserestibori világ öntörvényei szerint lendül előre, kanyarodik vissza történelmi példákhoz, s mindig a lényegre összpontosul. A cserestibori világ, azt hiszem, harmonikus, rendezett. Ebben a világban a szellem fénye és ereje mozgat mindent. A fák, mint társak állnak az ajtó előtt, s élvezik rangjukat, az egyenlőséget, az együttélést Cseres Tiborral. Tavasztól késő őszig Cseres együtt lélegzik a kertjével, a tájjal. Hetenként csak egyszer látogat be Pestre, hogy az ügyeit elintézzze. A telet főleg a városban tölti. De télen alszanak a fák, alszik a föld, alszik a Duna.

Cseres Tibor költőként kezdte irodalmi pályafutását, de mint novellista és regényíró vált közismertté. Alkatilag, azt hiszem, mindig prózaíró volt, s élményvilága, látásmódja, életritmusa is a prózaírásra predesztinálta. A kedvelt és olvasott prózaírók sorából a Hideg napok megírásával lépett előre a világ-szerte ismert, sikeres kevesek közé. – 1915. április 1-én született Gyergyóremetén. A kolozsvári egyetem közgazdaságtudományi karán szerzett diplomát. Főbb művei: Tájékp, elől guggolva én (versek, 1937); Zöld levél árnyéka (versek, 1942); Tűz Hódréten (regény, 1950); Tél és nyár (elbeszélések, 1952); Térdigérő tenger (regény, 1954); Fergeteg fia (elbeszélések, 1955); Herebáró (regény, 1956); Különféle szerelmek (elbeszélések, 1957); Várazzó özvegyek (elbeszélések, 1960); Pesti háztetők (regény, 1961); Hideg napok (regény, 1964); Búcsú nélkül (elbeszélések, 1964); Fekete róza (regény, 1966); Ember fia és farkasa (regény és novellák, 1967); Bizonytalan század (regény, 1968); Játékosok és szeretők (regény, 1970). Több művéből filmet készítettek, nemrég drámaíróként is bemutatkozott. Kimagasló írói teljesítményét háromszor jutalmazták József Attila-díjjal.

Kint suhog az eső, cseng, peng az ereszalja. Néhány szünyog bemenekül a szobába. Vékony énekük jelzi, hogy csend van, percek óta hallgatunk. Mozdulok, előveszem a noteszomat. Cseres pálinkát tölt a cserép kupákba. Iszunk. A pálinka kitünő. Jól illik az őszi délután hangulatához. Felmelegíti a torokomat, agyamat. Újra Cseresre nézek, s kérdéseimmel igyekszem bekeríteni.

– *Mondj valamit Gyergyóremetéről, a gyerekkorodról... Mit csináltak ott a szüleid? Miből éltetek?*

Cseres hátra hajtja a fejét, gondolkodik. Sokára szólal meg:

– Az én apám favágó volt... A moldvai havasokban vágták a fát. De nem szerette azt az életet, a mostoha tisztálkodási és étkezési körülményeket. Aztán behívták katonának. Három év alatt szakaszvezető lett. A katonaságnál írni és olvasni is megtanult. Amikor leszerelt, látott valahol egy hirdetőt, hogy testörnek lehet jelentkezni. A saját költségén Bécsbe utazott. Apám százkilencvenkét centiméter magas volt, s a súlya egy mázsa. Felvették. Mindez a születésem előtt történt. Apám osztálykörülményei megváltoztak. A testőrségnél őrmesterségig vitte. – Visszament a falujába házasodni. Az egyik gazdálkodó lányát vette el feleségül. Hol Gyergyóban, hol Budapesten, hol pedig Bécsben laktunk... Gyergyóban többnyire minden család adott valakit a szellemi életnek. Legtöbbször papok lettek, ferences páterek... – Amikor Ferenc József 1916-ban meghalt, valamilyen változás történt a testőrségnél. Apám 1917-ben elment csendőrnéked Erdélybe, hogy közelebb legyen a falujához. A második román betöréskor aztán beállt a székely hadosztályba. Román fogásba esett. Brassóba, a fellegrádba vitték, ahová Veres Pétert is. Onnan aztán munka közben megszökött és átjött Magyarországra. Itt kertészeti munkás lett belőle.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Sokat jártam és éltem Gyergyóban. Kezdetben évekig. És később is vissza-vissza tértem. És otthon állandóan azt hallottam, hogy Erdélyben mi van, mi volt régen. Összes rokonaim ott élnek. Unokatestvéreim... Apámnak is anyámnak is öt testvére volt. Gyergyóremete lakossága ma is annyi mint 1900-ban volt. Akkor is, ma is nyolcezer fő. A szaporulat mindig elvándorolt. 1965-ben jártam ott utoljára.

– *Van olyan szó, íz, illat, ami nosztalgiát kelt benned és felidézi a szülőföldedet?*

– Gyergyóbeli olyan íz és tájkomplexumom van, ami együtt tartalmazza a friss méznek ízét és szagát, az árpakenyér ízét, és a Maros áradó színetét, amint belefolyik a borvíz. És mindez illatban. Ennek férfiasabb változata a juhfaggyú szaga, és a sült juhhús íze. Ez úgy is előjön, hogy az egyik nagybátyám hentes volt. Az ő bőréből mindig juh faggyúszagot éreztem. Annyira beléje ivódott, hogy ő maga is egy nagy juh volt, persze kos. Azt mondták róla, hogy egy éjszaka tizenkét numerára is képes volt.

– *Mi hát a szülőföld? A táj, a nyelv, az emberek, vagy a házak formája?*

– Minden... Székelyföld és Gyergyó... Mindez annyira a szüleimen keresztül szűrődött meg, hogy... 1922-ben mi is átjöttünk anyámmal Magyarországra. Apám jó helyet kaphatott volna Dunántúlon, de anyám minél közelebb akart maradni Gyergyóhoz... Fizikailag akart közel lenni... És az eszténa, az is a szülőföld...

– *Ez földrajzi név?*

– Nem... Az eszténa az a hely, ahol a juhlegelő, s a pásztor szállása is van. Kijártam az eszténára. A boronaházban töltöttem az éjszakát. Átfújt a házban a szél, bent belső füstök, a rengeteg sajt és a juhbőrök szaga...

– *Miből éltek ott az emberek?*

– A falu határában kevés szántóföld volt. Az erdő jelentette a legnagyobb jövedelmi forrást. Szekereztek, borvízzel kereskedtek, pásztorélet folyt és kevés földművelés.

– *Ha nem itt élnél, akkor hol tudnál még élni a földön?*

– Nekem az utóbbi harminc évben több lehetőségem volt arra, hogy házat válasszak. Maradhattam volna Romániában, jöhettem ide, mehettem volna máshová is. Azért választottam ezt, mert itt ér a legkevesebb megaláztatás. És ez a táj itt Visegrádnál valamiképpen megismétli a gyergyói tájat. Mögöttem hegy van, előttem víz, közben síkság. Bennem ez a tájkombináció gyerekkori maradvány. Hegy és víz nélkül nem lehet élni. Eleinte a Balaton mellett akartam valamit venni, de a Balaton nem folyik. Azért az is szép...

– *Mi az, ami emberi, írói arculatodat meghatározta? A gyergyói táj, származásod, neveltetésed, eszményeid?*

– Biztosan meghatározza az embert a sorsa, eredete, de én mindig arra törekedtem, hogy ezek ellenére írjak és dolgozzak. Tulajdonképpen a sorsunk és a körülményeink a rosszra, a semmire predestinálnak bennünket, ennek ellenére próbálunk valamit csinálni. Maga a tanulás ma nem nehézség... Ha egy kevés dunsztja van valakinek, az már eléri a legközelebbi kisvárost. A mi időnkben ez egészen másként volt. Hogy én elkezdhessem a gimnáziumot, apámnak abba kellett hagyni a falusi munkát. Végül magamra hagyott Pesten, tizennégy éves koromban. Annak idején arra predestinálta az embert a sors, hogy ne legyen semmi. Akkor és most, a sors mást jelentett. Tizenhat-tizen-nyolc félévet hallgattam a jogon, állatorvosin, a bölcsészkaron, míg végül a közgazdaságit elvégeztem Kolozsváron. Nézd, én okleveles molnársegéd vagyok. Vasöntő is voltam másfél évig.

– *Mennyit jelent számodra az élmény?*

Előrehajol, a gyümölcsös táblól kiemel egy szilvát és bekapja. Élvezettel rágja, s közben rázza a fejét. Úgy tűnik, nem szólal meg többet, de aztán mégis. Kényelmesen végez a szilvával, aztán hátradől és megfontolt fogalmazásba kezd:

– Ezen nem gondolkodtam még... A mai próza olyan, hogy a pusztá élmény nem elég. A nyers életélményre gondolok most. Ha a mai prózáirókat nézem, azt látom, hogy a művelődésük jelenti a legnagyobb hányadot, és az élmény ahhoz kapcsolódik. A személyes élmény néha gátló is lehet. Minden alkalommal megkérdezték tőlem, ha életszagút írtam, hogy ott voltam-e, velem történt-e? Ha megmondom, hogy volt az istennyila, az olvasó csalódik. Ha ott lettem volna Újvidéken, nem írtam volna meg a Hideg napokat... Egyél szilvát...

– *Kicsit majd később... Milyen módszerrel dolgozol? Úgy értem, hogyan közelíted meg a lényegét? Először van a történet, vagy először egy tétel, elgondolás, hangulat?*

Cseres bekap egy szilvát, rágja, kiköpi a magot. Nézi a mennyezetet, a szoba túlsó végét vizsgálgatja. Végül a pillantása megállapodik az íróasztalán.

– Az én nagy bajom az, hogy minden műhöz másként fogok hozzá, és másként jutok a végére – mondja. – Azt is mondhatnám, hogy minden témához más megközelítés kell. Nincs módszerem... Nekem rengeteg megírni való témám van raktáron. A témák egy része megrohad, megsemmisül. Ennek ellenére tartok egy raktárt, ami a megírandó művek lehetősége. Ezek számontartása maga a módszerem. Nem mindig az dönt, hogy mire van szükség.

– *Mikor írsz? Hol írsz?*

– Ha meg tudom tervezni este a másnapi munkát, akkor reggel jól tudok írni. Minden nap írok valamit. Sajnos éjszaka jobban megy az írás. Pesten is, Visegrádon is írok, ahol éppen vagyok.

Kezét a feje fölé emeli és kimutat az ajtón. Valahová a fák közé, a domboldalba.

– Itt van egy regénytéma felettem . . .

Kint még mindig zuhog az eső. Kéklőn derengenek a fák. Szürkül, alkonyodik. Az ajtó még mindig tárva. Nyers vízszag, földszag áramlik befelé. Cseres Tibor felesége szendvicseket és teát tesz az asztalra. Cseresék, úgy látszik, a teához is értenek. Kitűnő. Csimkentben ittam hasonlót. A teázás közben lassabban folyik a szó. Villanyt gyűjtünk.

– Könnyen írsz, vagy nehezen?

– Hol könnyen, hol nehezen.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nem tudom szétválasztani a látható munkát a láthatatlantól. Naponta tíz órát írok és olvasok. Sajnos nem magamnak, hanem a jövőendő munkának olvasok. Nem vagyok már nyájas olvasó.

– *Min dolgozol most?*

– Egy regényt igyekszem befejezni, amit az Új Írásnak ígértem. A címe már készen van: Parázna szobrok. Kétszázötven oldal, talán kétszázharminc. Húsz oldalt lefaragok belőle.

– *Mondhatnál valamit a Hideg napok születéséről . . .*

– Azt hiszem, mindent elmondtam már róla, amit érdemes elmondani. Legfeljebb arról beszélhetnék, hogy a francia kiadás fülszövegébe azt írták, hogy romániai magyar író vagyok. Nem tudom, hogy ezt megcáfoljam, vagy ne? A kritikusok is így emlegetnek kint. Biztosan azért írják ezt, hogy illesztrálják, milyen szabad az irodalmi élet Romániában. E könyv körül minden politikává válik, s ez nem mindig jó egy író számára.

– *Mi a véleményed a prózáírás új útjairól?*

– Rendkívül érdekel a prózáírás minden új kísérlete. Biztos, hogy nem lehet úgy írni mint régen. Ami kísérlet a kezembe jut, elolvasom, mind hatással is van rám. Viszont gyakorlatból tudom, hogy a próza az az ága az irodalomnak, ami a közönségnek szól. Ha egyáltalán meg lehet teremteni azt az új prózát, ami a legmaibb, akkor annak a legteljesebb mértékben érthetőnek kell lenni. Ez közhely, ne is írd . . . Nekem minden új műnél gond, hogyan közlitem meg a szöveget, amit csak ma lehet leírni. Nem vagyok konzervatív. Minden pszichotechnikai újítást el bírok fogadni a saját magam számára is, ami érdekel, és az értelmes olvasót érdekelheti.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Biztosan van róla véleményem, de kerek mondatokban ezt most nem tudom megfogalmazni.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– A generációm helyzete, mivel nem tartozik hozzá irodalomkritikai műszaki csapat, siralmas. Ezt sem érdemes leírni . . . Nem szólhatok a generációm nevében. Nem tudom megítélni, hogy a generációm többi tagjának milyen a közérzete. Mert az, hogy az írói pályán érte őket siker vagy kudarc, az nem generációs probléma. De úgy látom, hogy az előttünk és a mögöttünk járó generációk helyzeténél a mi generációnk helyzete siralmasabb egy árnyalattal.

– *Az emberek általában azt hiszik, hogy egy villanyszerelő hasznosabb, mint egy író. Mi erről a véleményed?*

– Írója és villanyszerelője válogatja. Nagyon hasznosak a becsületes, régi kétkezi munkások. Nekem van itt kapcsolatom ilyenekkel. Ismerek egy

asztalost, méhészt, kertészt... Járt itt nálam egy kertész, hogy szemezzen. Előzőleg megpróbáltam, nekem nem sikerült, Az levágott egy ágat, s minden rügyét felhasználta. Kértem tőle, hány százalék ered meg? Azt mondja: „Úram, ez a másfélmilliomodik szemzésem”. Érdeklődöm az utánpótlás iránt... Azt mondja, a fia is kertész, de az elment sofőrnek... Ilyen munkára bizony hatvan éves kor alatt nem kapható ember. Járt nálam egy erdei munkás is. Megállította a földomlást az udvaromon. Fonatokat készített, betemette, s arra rakta a gyeptéglát. Én nagyon becsülöm ezeket az embereket. Az apám például nagyon jó fafaragó volt. Ő csinálta a falunkban a húsvéti kereplőt. Viszont a villanyszerelő, aki nem végzi a munkáját jól, az itt van, ezekben az égőkben.

Feláll, eloltja a szobában a villanyt. Sötét lesz. Felgyújtja az udvari villanyt. A bokrokat előnti a fény, s furcsa módon a szobai égők is vörösen, hálványan felizzanak. Ilyent még én sem láttam. Folytatjuk a beszélgetést.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– A rendszeres kertészkedés igen sok időt von el, nem vagyok jó kertész. Csak annyit dolgozom, amennyi a napi fizikai munkához szükséges. Amikor lehet úszni, úszom. Az a legjobb. Az ásás, kaszálás mellékes tevékenységem. Ha naponta bizonyos testmozgást elvégeztem, és nem írok, akkor írásra készülök. Harminc éves koromig kevés időm volt olvasni, most olvasok.

– *Életedben volt valamilyen nagyobb fordulat?*

– Nem vagyok a katasztrófa elméletek híve. Az élet nagy fordulatai a csendes napokban esnek meg. Azt hiszem, nevetséges lenne, ha életünk nagy fordulatai egybe esnének a történelem nagy fordulataival.

– *Mikor sirtál utoljára?*

– Nem emlékszem. Pedig az jó dolog. Elég régen. Gyermekkoromban. Amire világosan emlékszem, az az anyám halála volt.

– *Elégedett vagy?*

– Nem. Miért lennék? Nézd, az ember sokkal többet akar elvégezni, mint amennyit el tud végezni. A teljesítményemben a kötelező lustaság is gátol. „Még érni kell, várni kell. Ami most sikerült, az soha előbb nem sikerülhetett volna” – gondolom és mondogatom. A körülmények kedvező együttállása adja meg a munka legjobb pillanatát. Ez mindig ad egy felmentést a tunyaság vétkére.

– *Szerinted mit kell csinálni az életben?*

– Azt tartom, hogy az embernek azokat a teendőit, melyeket a természet minden ember számára előír, az író sem kerülheti el. Ha egy írónak nincsen gyermeke, akkor az a motivun, amit az olvasók nagy-nagy többsége ismer, az életéből kiesik. Ez olyan, mintha a nemi életről írna valaki, akinek soha nem volt nemi élete. Ugyanilyen járulék a transzcendens élmény is az írói pályán, hogy írjon róla, vagy meg tudja tagadni. A legtöbb embernek serdülő koráig valamilyen megvalósítandó életcélja támad. Ez igen gyakran téveszméken alapul, de szükség van rá. Ez mindenkinél más. A legfőbb teendő az, hogy vagy megvalósítsa, vagy felismerje a téves alapokat.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Sok minden van, de ezek kimondhatatlanok. Nagy része nem tőlem függött, hanem a társadalmi helyzettől, körülményeimtől. Ami tőlem, és elmaradt, az csak a saját gyengeségem volt. Beszélni egyikről sem érdemes. Beszélni arról volna érdemes, amit más emberek gátló befolyása okozott...

- *Milyen a közérzeted?*
- Nincs közérzetem.
- *Almodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*
- Gyakran álmodom, foglalkozom az álom jelenségeivel.
- *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*
- Igen. Valószínűleg nem élek sokkal tovább, mint ameddig az apám és nagyapám élt. Minden családban vannak energiahasonlóságok. Én körülbelül hetven-hetvenkét évig élhetek. Szerencsével meghosszabbíthatom, ha pechem van, előbb meghalok.
- *Tudod mi a halálfélelem?*
- A saját testemből kiinduló halálfélelem az elég idegen tőlem. Nem egészen ismeretlen, de olyan félelem, ami belőlem kiindult volna, olyan nem volt. A háborúban többször is éreztem halálfélelmet.
- *Voltál életveszélyben?*
- Igen... A háborúban objektíve úgy tűnt, hogy bármelyik pillanatban meghalhatok. De a fiatalember érzései fordítva dolgoznak. Szubjektíve úgy érzi, annyira nem teljesített még semmit, annyi munkája lenne még hátra, hogy a halál nem lehetséges.
- *Nélkülöztél már életedben?*
- Igen... Nélkülöztem, mégpedig a legszűkösebb körülmények között is éltem.
- *Vannak ellenségeid?*
- Biztosan. Nem tartom számon őket, elég ha ők számontartanak engem.
- *Gyűlöltél már valaha valakit?*
- Átmenetileg. Gondolati úton mindig sikerült a gyűlöletemet feloldani, megsemmisíteni. Belső meditációval
- *Hiszel az írók barátságában?*
- Nem hit kérdése... Lehetséges, ha szükség van rá.
- *Lin Yutang felsorolja Csin harminchárom boldog pillanatát. Mondhatnál te is egyet, vagy kettőt?*
- Ezen gondolkozni kellene. Az igazi boldogságok azok, melyek a természettel találkoznak. Egy olyan reggeli ébredés májusban, amikor a test teljes harmóniája, az ablakon besütő reggeli nap és az ajtón beáradó felemelkedés összeötvöződik. Szubjektív a jó ébredés. Egyenlő a boldog halállal. Ez nem a Lin Yutang-i kategória, hanem abszolútum. Még ősszel van egy ilyen időszak, amikor a természetben még minden lomb fent van, a gyümölcsök megértek, ősz van, de nincs zuhanás. A nyugalmi pillanat.
- *Szenvedélyeid vannak?*
- Narkománias nem vagyok, de hajlok minden szenvedélyre.
- *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*
- Én soha nem kötöttem ünnepekhez az életemet. Csak gyerekkoromban, de abból kinőttem. Az ünnep erőszakot. Az élet folyamatából következő szabályos ismétlődések előre eltervezett ritmusában szabja meg azt az emóciót, amit ünnepnek nevezünk. Nincs borzalmasabb, mint az esztendő utolsó napjára tartogatni a szilaj, tomboló kedvet.
- *Mi a kedvenc ételed és az italod?*
- Nincs kedvenc étel és italom. Körte, szőlő, de ez nem étel, hanem gyümölcs.

– *Allandóan halljuk, hogy a modern ember így, a modern ember úgy . . . Szerinted van modern ember?*

– Talán az elnevezés rossz. Kétféle ember van. Egyik az iskolák elvégzésével, vagy még korábban befejezi a szellemi életét, a másik élete végéig kíváncsi marad mindenre, ami új. Ha az utóbbit nevezem modernnek, akkor van modern ember. Ha az előbbi konzervatívnak, az is van. Az írók között is mind a kettő előfordul. Van egy barátom, nagyon értékes ember, iskolába is jártunk együtt. Négyévenként találkozunk. Minden alkalommal két témáról tudunk beszélgetni. Az egyik egy Verlaine vers, a Monoton ősz, a másik a japán fametszetek. Ő ezt a két dolgot kedvelte már diákkorában, és még mindig ezekkel foglalkozik. Most ő modern ember, vagy nem modern ember?

– *Hiszel az emberiség haladásában? Abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Kétségeim vannak. Még az is kicsit illúzió, hogy én tudok segíteni rajta. Talán még te sem tudsz.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– El tudom képzelni. És elég elszomorító. Csökkenti a mi életünk célszerűségébe vetett hitet. Hogy ott külön élnek tízmillió éve, és nem volt kapcsolatunk, ez borzasztó dolog. A megismétlődés, kontinuitás, áthatolás nélkül történik.

– *Ha hatalmad lenne, mint politikusnak, mi lenne az első három intézkedésed?*

– Megtanultam fiatal koromban, hogy nincs hatalmam. Később, amikor kis részlet hatalmam lehetett volna, lemondtam róla.

– *Mit és mennyit jelentenek számodra a nők?*

– Mint nős ember tartózkodom attól, hogy zajosan éljek. Mondjam most, hogy a nőknek nagy szerepe van az életemben? Persze. De ezt megírom a művekben.

– *Van még valami, amit szívesen elmondanál?*

– Nincs . . . Az egy másik interjú lenne. Olyan interjút is lehetne készíteni, hogy milyen kapcsolatban vagyok a természettel. A kertünkben lakik egy sündisznó, néhány kígyó, szerintem egy vipera is, de ezt a feleségemnek nem merem mondani, aztán mókusok, vakond, görény, fácánkakas . . . Egy időben tartottunk itt négy tyúkot. A fácánkakasok lejártak hozzájuk az erdőből. Amikor aztán a tyúkok elfogytak, nagy rikácsolást csaptak a kakasok. A szarvasok lejönnek a vízre . . . A színben lakik egy pele család . . . Te láttál már pelét?

– *Képen . . .*

– A mókus és a patkány között helyezkedik el. A feje nagyított patkányfej, de lombos a farka és mókus életmódot folytat. Télen bejönnek a házba az erdei egerek. Tizesével, húszasával. Tavasszal kimennek. Most már kezdenek bejönni . . . Nagyobbak a háziegérnél és ugranak. Helyből magasugrást végeznek.

Nagyon sokáig beszélgettünk a kertben tanyázó állatokról, fákról, bokrokról. Késő este lett. El kellett búcsúznom. Cseres Tibor elkísért az autóbusszállomásig. A vaksötét hegyoldalban sokáig tévelyegtünk az árkok és a bokrok között. Át kellett másznunk a szomszéd kerítésén.

Jelenségek

1.

Lovasbemutatóra hívnak Visegrádra. Ez a vasárnap eseménye a Duna-kanyarban. Eszemben sincs, hogy elmenjek. A Petőfi rádió szokás szerint 13.45-kor bemondja a víz hőmérsékletét. Ma 22 fok. Az úszást nem szabad elmulasztanom.

Apad. A szárazra került folyómederben, felfelé bandukolva – másképpen nyílik meg a táj, mint fentről, akár idefentről az útról is, ahol most autók száguldanak.

Tegnap óta új szigetekcskék keletkeztek a meder túlsó oldalán. Oda nem járok át. Szögmezőn kell áthaladnom. Nem veszélyes. Aki nem figyel lába elé, észre sem veszi. Valamikor a lövontatású hajózás idején itt pihenőhely és alighanem javítóműhely lehetett. Vagy a túlsó parton működő szigeti hajóácsok egyik telepe. Araszos, kovácsolt vasszögek, pántok, ékek, patkók, félpatkók.

Ilyenkor veti ki magából a kövecses homok a beágyazott tárgyakat. A tavaly előtti apadáskor Jékely még lelkesen úgy vélte, a római őrhely hidfőjéből maradtak.

All egy embermagas örkő a hajózó út szélén, ott megfordulok, hogy gyakorlatam hosszát leússzam visszafelé. Kétméteres vízben úszom, olykor egy-egy mélyben rejtőző szikláról elrúgom magam. Elég jól ismerem ezt a mederszakaszt. Amint testem melege megszokja a vizet, attól kezdve pusztán léte-men kívül semmivel sem kell törődnöm. Már a célt sem kell bemérnem szemmel – négy jegenye, az üres kapubálványok – ott fordul a sodrás, négy-öt karcsapással csak éppen ki kell majd csúsznom belőle.

Gondolataim nem jelenvalóak hát, s hanyatt is vághatom magamat, ha a nyugatnak tartó napot jön kedvem látni. De most elég, ha tarkómon érzem.

Az utolsó harminc méteren veszem észre, a szokott kiszálló helyen zöld motorcsónakot toltak a partra. Vasárnap van. Meg kell kerülnöm. Látom, néhány pillanattal utóbb látom meg, kerül szemembe, a csónaktesten túl három fürdőnadrágos férfi áll, beszélő távolságra egymástól. A középső alacsony, szemüveges rántja magára a figyelmem, karját emelgeti, mintha kiabálna is, de nekem csak némajáték, mert fülem és gondolataim még a vízben, csak a szemem fényképez s még egy kicsit megtoldom úszásom partra kanyarodó ívét – inkább csak a megfigyelés kedvéért.

A hajózó-út szélétől már lábalom a vizet s akkor a fületem is bekapcsolom: a szemüveges káromkodik. Szid valakit. Valamit egész hónapra kiváltott, egy anya említése becsmérőn, szórakozni akar a pénzéért, itt magának tilos! (kinek?), horog, az anya említése, megint horog és egész hónap. A másik kettő tisztelettel hallgat, ez a szemüveges valaki lehet. Most ugrik elem, pedig már nem láthatom, a motoros oldalán a nevét: Lúdas. Gyermekfej nagyságú követ emel és felém közeledik. Társa, egy szakállas fiatalember megszólal: Papa ne! Papa ne! – amint őt is leltárba veszem, három horgászbotot is látok,

abban a sorrendben, mint az elébb az emberalakokat észleltem: kőkupacokkal támasztották alá a bambuszokat. Tárgyilagos szemlélődésem alatt a szemüveges, hozzám képest alacsony és vézna emberke már mellettem hadonász a kővel. Feléje fordulok és ujjomozdulattal megtiltom, hogy kövel vagy kézzel hozzám nyúljon.

Válaszom meglepi. Engedelmeskedik. Ekkor értem meg, hogy eddig is hozzám és rólam káromkodott. Kezdem el magyarázni, hogy én mindennap, már hatodik éve, s ő csak ma itt először... Fölösleges. Ez azonban felbátorítja őt utóbb, mert amikor lassan, hogy a napnak több ideje maradjon rám, felfelé igyekszem a parton, hallok, hogy mindazt ismételtetni kezdi, amire ujjam mozdulata, tilalma nem vonatkozott. A fülem uralkodik most néhány pillanattig és a hallomástól teljesen bepörgeti indulataimat. Káromkodások: az isten, itt magának tilos (sőt neked!), az anya említése, drága szórakozás, elrontják, befizetve, túlsó part, strand, anya említése, és ha még egyszer, majd meglátja!

Most már pontosan tudom, az én anyámról van szó. A következő lehetőségeim vannak: követ fogok s összezúgom a parancsnok szemüveges pofáját (távolságról dobva, esetleg eltévesztem), közletről a szeme, vére, esetleg veleje rám fröccsen. Befutok a házba szénaforgató villámért s magyarázkodás nélkül altestébe vágom, jut bele több felé: ötágú a villa. Elég lesz talán a döngölő tuskó? Azt találom legközelebb. De a kőnek már kezemből kellene lennie, s az eszközökért be kell mennem a kertbe. Az legalább negyven lépés. Nem tudhatom közben mit gondolok...

A legegyszerűbbet választom. Feléje fordulva, fentről, arcom mellé emelem két kezem, mintha áldólag és megátkozom.

Felháborodásom rögtönzi a szöveget, de érzem, tökéletesen koncentrálok. S a legfontosabbakat többször megismétlem: *Ez a hónap számodra sehogy! És nyugalmad soha többé! Nyugalmad sem itt, sem máshol soha!*

Az időből kiesem. Az egész talán tíz percig tart. A szemüveges még egyszer felém pillant, aztán botjára mered. S egészen halk beszédemre (amit nem hallhat) apró, hangos vakkanásokkal válaszol. Ritkulnak vakkanásai, karja teste mellé szorul, mintha megkötözték volna. Valami rándítja a horgát, nem nyúlhat le, fia megy oda hozzá, becsévéli a damilt s új csalétket tesz fel.

Szorítok még egyet a hurkon, fájdalmasan felemeli fejét az alak. Otthagynom.

Többé nem látja senki horgászni a parton. A zöld motorcsónak egy hétig naponta felbőg a vízen, Bogdány felől és a kisoroszi parthoz csapódva, szemben a jegenyékkal, mindig megpördül. Senki sem ül benne? Visegrádig soha nem ér el, zúgva, a szigetcsúcs táján visszakanyarodik. Ilyenkor a motor, a kormányzó készülék fölött szemüveg reszket, egy megkötözött lélek vibrálásával, lehúzódnak a teknőbe. A szabad száguldás nem érdekli sem őt, sem a motort, mellyel összeforrt – megfordul, fájdalmas bőgéssel robog vissza a vízen, s amikor a záróvonalon átsiklana, becsukott szemmel megforog, mintha örvénybe csúszott volna. Itt nincsenek örvények. Csak kötés van, csomó, bog. Kibogózni, átvágni! De a szemüveg nem látja. S azt sem tudja, miért nem tud szabadulni a helytől.

Véradás utáni roskasztó fáradtság. A hőség is nyomasztó. Korán fekszem, tizenegykor. Száraz éjszaka. Nyitva hagyom az ablakot. Rögtön mély álomba merülök.

Üvöltésre ébredek, szinte pihenten: „segítséééé!” Hány órát alhattam? Az úton, közvetlenül előttem, gyilkolnak valakit. A kiáltás forgolódó: az ellenfél kezében kés, és biztos, hogy amíg beledöfi a hangba, senki nem érhet oda. Az út teljesen üres ilyenkor. A halálfélelem hiteles. Dulakodás. Egy pillanatra mintha kiszabadult volna végső erőfeszítésével a fegyvertelen, a gyöngébb –, menekülni próbál: segíítséééé! Most megint utolérte. A nyakát fogja, már csak félig bírja kimondani a szót.

Kilépek a kertbe, egy bottal megindulok lefelé. Segítség! A kiáltás vízből jön! És folyás irányban lefelé. A hang helyének változását utólag el tudom helyezni a mozgó vizen, a folyó sebességével. Ez fuldokló! De tud úszni! Nem megyek tovább. Már hallok a kisoroszi révések biztatását: „Tartsd magad! Tartsd magad!” Tegeznek. Hangról megismerték a küzdőt. Evezőcsapásokat hallok s a nagy csöndben a lihegést. De az iménti borzalmas félelem hangja most kezd bennem felizzani, amikor tudom, partot ér, sőt hallok, a nagy csöndben, amint ruhájáról csurog le a víz. Ruhástól ment bele? A csónak fölösleges volt? Nem, a révések visszaemelik a partról a nyögdecslő, kimerült embert. Evezőcsapások és azt hallok: „ketten indultunk el és magam vagyok.” Tömör fogalmazás. Magyarázza rémületét, amiből hangja által átadott nekem is. Tehát valaki a vízben maradt. Amint ismétli: „ketten indultunk el...”, úgy csöndesedik meg, úgy nyugszik el a világnak szóló halaszthatatlan közlés üvöltő fontossága, amellyel az elmúlt percekben a teremtés – élet és halál áramában érezte magát az az ember, s mert sejtelve sem volt még negyedórája, hogy minek részese lehet – a fenyegető hírt teljes hangerővel kellett átadnia. De ennek már vége. Egészen halkán még mond valamit. S erre a révések józan válasza: „Hol van már az!”

Sokára és nehezen alszom el.

Fáradtan ébredek. Óvakodnom kell, nehogy idegen ügyek időmet és erőmet elvegyék. Rőzszesedő néni botorkál lefelé a hegyről, rekedt hangon bekiált: „Keziccsókolom írour, teccet hallani, két legény átal akart menni a vizen!” Hasonlat bujkál a közlésben: mint Jézus és persze az is, nem sikerült nekik. Herold Margitka 68 éves leány, elszászi telepések kései ivadéka, kántortanító lánya. (A köszönést még Török Rezsőnél tanulta.) Szívesen elbeszélgetne, a kerítés megvéd tőle. Elég biccentenem.

A buszkalauz kérdezetlen mondja, nem először ma: „Dömösön szálltak fel 23.35-kor, a lovasbemutatóról beszéltek, volt bennük ital, úgy látszik este átkeveredtek a lovasokkal Dömösre. A Medosznál jeleztek, de még előbb megkérdezte az egyik, van itt csónak? Honnan tudjam. Jó erőben lévő fiatalemberek voltak. Húsz körül. Négy perccel éjfél előtt szálltak le. Spiccesen! Forró testtel!”

Reggel óta egyetlen fürdőzőt nem látok. Megriadtak. A rádió 22,4 fokot jelez. A víz ma nyilván undort keltő mindenkiben, aki tud az éji fulladásról. Később kérdezősködtem, mennyire igaz ez. Nők többen azt felelték: „úszás közben egy hideg kéz megfogja lábam, arra gondol ilyenkor az ember, meg is halnék nyomban.”

Persze ez gyermekes riadalom, rokon holmi primitív téveszmékkel, tév-

hiedelmekkel, babona. Vízbe lépéskor néhány pillanatig azért hagyom eluralkodni magamon az irtózatot.

A Duna tenger mennyiségű vizet szállít, ezért még az idén olykor meglepően tisztán tudott maradni.

Ezúttal leúszom a kikötőig. Látom a révész gondolatait: tisztel bátorságomért s el is itél. Ő is tudja, mire gondolok: „Kérem, az a gyerek nem mert elmenni a Gabi szüleihez. Hogy ő nem meri megmondani. Ott van egy bokorban a ruha meg a cipő. Mink se nagyon siettünk, csak hajnalban, az ablakon bekopogtatva. Angelmajer csak úgy déltájban jött át, egy kis keresgéléssel megtalálta a ruházatot. A szandálba bele volt téve a karóra. Minden darabra ráismert.

– Az asztalos? – Az hát.

Szigetmonostornál vetette ki harmadnap a víz. Ott szokta, meg a római parton azokat, akik a kiságban kerülnek bele, vagy idesorja a balsorsuk.

Beszélgetések a parti kisboltban: „Felpuffadt már azóta. Ilyen melegben! A, csak a napon puffad fel, ha rögtön letakarják, akár újságpapírral, megmarad olyannak, amilyen volt. Hát olyannak aztán soha. Na igen, hát élni nem fog. Tulajdonképpen szerencsés volt.” (Többen kérdezik): Miért? Soha nem nőülhetett volna meg. Na, de miért? A közléstévő falusi asszony léte nem tudja pontosabban megmagyarázni. Pedig olyan derékforma legény volt! Az.

En is ismertem. Csakugyan derék-forma volt. Az apja dolgozott nekem, ladikkal a Gabi fiú hozta át a könyvespolcom deszkáit. Próbáltam beszélgetni vele, de hosszú kérdéseimre, mindig csak tömondatokban felelt. Egyszerű értelemmel. Ha néha az úton vagy buszon vagy HÉV-en találkoztunk, soha nem köszönt. Ha én köszöntöttem, hálásan viszonzta.

Negyednap került vissza a faluba. S csak egyhetes korában, vasárnap temették. A nagy harangozás tudatta. Az egész falu kikísérte a temetőbe.

Tartozott néhány apróbb munkával nekem az asztalos, de ilyen körülmények között nem volt kedvem átmenni, vagy sürgetni.

Sikerült megfelelkezni erről a céltalan szomorú esetről, elfoglaltam magamat egyébbel.

Szombaton zörgetik a kaput. Odanézek: ismeretlen figura. Odakiáltok: „Ki az?” „En” – mondja gyámoltalanul. Lesétálok, hogy beengedjen. Nyitom az ajtót, még mindig nem tudom, kinek szólítsam. Kérdően nézek rá. – Hoztam a szünnyugrámat, meg a faliszekrénykét.

Megtöpörödött, megsápadt, megöregedett.

Nem beszélünk a gyerekről. Szerencsére van egy közös témánk, a méhészet, arról bármikor el tudunk beszélgetni. Negyven családja van. Az idén is megjárta akácvirágzásra Bácskát, Nógrádot. Vándorméhész. Tudom, hogy a tavalyi hordás csapnivalóan sikerült. Az idej meg nagyon jól. Beszámol. Némely napon 10–15 kiló mézet szedtek össze családonként.

Szemtől szembe nem merem kérdezni, de amikor fent áll a létrán. Puha fát, gipszet rak a falba.

- A kisebbik fia volt?
- A nagyobbik. Amaz nincsen hetven se.
- A nagyobbik, s a fiatalabbik!
- Igen. Erős volt, az építőknél dolgozott Szentendrén.
- Boncolták?

– Nem tiltakozhattunk. A boncmester egy napot késett, mert karambolozott Leányfalunál s visszavitték a kórházba.

Könny cseppen a gipszporra, szégyelli, s hogy ne vegyem észre, tovább tudósít.

– Másnap másik boncmester jött ki. Mielőtt elkezdte volna, hívtak, meg kellett tekintenem –, elcsuklik. – Ő az? Hát persze, hogy ő. Ott feküdt ruhátlanul és teljesen össze volt törve a feje, de úgy, hogy nem lehetett ráismerni. Egyébként kétségtelenül ő volt az. A boncmester azt mondta, hogy a mederben a sziklák csinálták ezt a fejével, amint görgették végig-végig.

– Mi volt az utolsó szava?

– A barátja szerint az: „nem bírom tovább!” Akkor ugrott volna be a másik fiú, azt mondja, ő is csak úgy tudott menekülni, hogy egy szikláról erősen elrúgta magát. Az örvény! Ott találtam meg a ruháját egy bokor alatt, szemben a kertemmel. Ott van felhúzza a csónakunk. Azzal akarta átvinni a barátját.

– Egyötven a rév.

– Az, de azt gondolták, már nem jön át.

– Különjárat öt forint.

– Igen. Meg akarták takarítani.

– Van ott örvény? – próbálom megingatni véleményét.

– Van. De még mekkora!

– Mikor úszott arrafelé utoljára.

– Én még soha. Nem is fogok.

Ezt helyeselnem kell. Ha ő kimúlik a világból, a környéken nem lesz több asztalos. Ilyen lelkiismeretes biztosan nem. Közlöm vele.

Jólesik neki, elmosolyodik. S én gyorsan visszaváltok az örök témánkra, emlékszik, amikor beugrattam, hogy akarok tőle venni egy család méhet? Egy feltételem volt. Viszont nincs alku. Jó. Szeretném megismerni jószágaimat: üsse mindnek a szárnyára a monogrammat.

A vidámitás türhetően sikerült, de még hátra van a szúnyoghálós keret összeállítás. Keresek egy megtárgyalatlan részletet örök témánkból. A viasz-kérdést nemrég olvastam.

– Mi méztermelő ország szégyenszemre évente, úgy tudom 15 vagon viaszt hozunk be drága pénzért. S mindezt amiatt, mert egyes régi elméletek szerint egy kiló viasz előállítására a méheknek 10–15 kiló mézre van szükségük, s az import-viasz ennél sokkal olcsóbb.

Csak elterelni akartam figyelmét, de amint elmosolyodik, már látom, egy kis jó fölényérzéshez segitettem.

– Három kilónál nem kerül több mézünkbe a viasz kilója. Meg aztán a méhek nem tudnak meglenni viaszképzés nélkül. Minden nemzedéknek lehetőséget kell adni, hogy valamennyi viaszt termeljen. Ha nem, zuglépeket raknak a legrosszabb helyekre a kaptárban. Az még rosszabb, ha magukon hordozzák, cipelik a megtermelt és kétségtelen viaszpikkelyeket. Még jó, ha le tudják rúgni magukról, s ott találom meg a kaptár alján a viaszszemetet. Most, hogy száz forint fölé engedték a viasz felvásárlási árát, most én is előállítok évente negyven-ötven kilót.

Elkomorodik.

– Csak gyertyának szoktam hagyni egy-két kilót.

Értem. Ezek a templomba mennek s belőlük kettő ott lobogott Gabi korporsója fejénél is.

Szerencsére továbbbugrik az ő gondolata is. Mert mit szokott meghagyni ő még viaszformában? Lépesmézet. Tavaly éppen kértem, hogy nekem tegyen félre egy-két kis csemege-kerettel. De aztán valaki más elvitte.

– Tettem félre az idén is kegyednek. Athozzam? •

Hirtelen eszembe üt a Duna, a halott fiú meg minden nem édes erről. Aztán az is, hiszen én mindennap kétszer úszom azóta is!

– Hogyne, nagyon jó lesz.

Amíg a munka tart, aztán már nem beszélgetünk, csak amikor lekísérem s a Dunára tekint, ismétli: – Nagy, nagy örvények vannak benne.

3.

Hetek óta várom Repaczký Ferencet, a nyugdíjas főkertészt, a főiskola több évtizedes gyakorlati oktatóját. Itt van augusztus közepe, ha idén sem jön, megint nem tudom megnevesíteni vadfáimat.

Vacsoránál még szóba hozom, aztán elhessegetem. Mert ez bosszúság.

Besötétedett, becsukom az ajtózsalt s váratlanul elkezdek beszélni a gyermekkoromnak egy napjáról, vagyis egy éjszakáról, amikor anyámmal Pestre utaztunk és hajnalban érkezve, a Keletiből villamossal, a 46-ossal útra keltünk. Néptelen nagyvárosi éjszaka s a kivilágított bűgő-vijjgó villamoskocsi. A Kmetty uccánál szálltunk le. Ezt csak később azonosítottam. A Bajnok uccába mentünk, ahol becsengettünk egy emeletes házba, az ajtó megnyílt, pénzt adtunk, anyám elfogódottan köszönt. S fel az első emeletre. A ház méretei, a házmester magassága, aki beengedett, a kopár, fátlan uccák a süvöltő, vészesen siető villamos kietlensége. Vagy maga a lépcsőház, amelyhez csak a templom tornyába nyíló lépcsősor volt hasonlítható, de oda soha nem jártunk éjszaka.

Nőri megszólal: – Ezt még nem hallottam tőled. S ilyen élénken nem.

Vált a nyelvem, vált a kép. Nyolcéves koromban. Mért éppen ez a jelenet? Az apácai búcsú. Oda Kozéki Lalival mezítláb mentünk át. Talán még engedélyünk sem volt rá. Úgyis visszajövünk világosan. Nem tudják meg.

Fele utat az ismert ösvényen, a másik felét (3 kilométer) a kisvasút (AEGV) mellett. Az egyenesen a búcsúba visz bennünket. Jött is egy vonat, arra felkapaszkodtunk. Mire a kalauz észrevette, már be is értünk. Nagyszerű mulatság volt a búcsú. Egyébre azonban nem emlékszem, hajtottuk a bolondkocsit, háromszor, hogy egyszer felülhessünk. Ránk esteledett. Egy kicsit megszeppentünk, s ezért tétozás nélkül elindultunk hazafelé a sínek mellett. Körülbelül tudtuk mennyi a három kilométer, de mivel a sínek tovább mentek egyenesen, s nem akartak elkanyarodni, mi is továbbtrappoltunk. Egy tábla mutatta meg, hogy Kaszaper következik. Éppen az ellenkező irányban indultunk el! Lali úgy határozott, ő a sínek mellett visszakutyagol. Én mértanból tudtam, ilyen esetben az átló a legrövidebb, feltekintettem a kelő holdra, betájtoltam magam s neki a kukoricásoknak.

Riadalmaim a tanyák mellett. Közeledő vicsorgó kutyák. És sok egyéb árnyék és képzelt rémség.

Jóval éjfél után értem haza. Még hajnal előtt. Anyám várt rám. Nem szidott meg, nem vert meg, míg ettem, fejemen hagyta a kezét. Utólag érzem mennyire remegett a keze.

Míg ezt mesélem, az ajtón, a zsalun, koppanás. Nóri megrezzen, de én olyan hangerővel mondom tovább, visszatér a figyelme.

Azt mondja: – Ennyire még soha nem élted át, amit mondtál, mióta ismerlek.

Ez meglep. Magam sem értem. S ha próbálnám más gyerekkori emlékeim idézni, nem sikerülne.

Az ajtón kemény koppanás. Nóri fél. Valami nagyobb bogár lesz – tétovázok.

Semmiképpen sem ember, akitől félni lehetne – nyugtatom meg végül.

Virradat előtt még egy koppanásra ébredek. Bizonyos, hogy ez nem bogár – állapítom meg, aztán alszom még egyet.

Amint ajtót nyitunk, reggel a korai napfényben egy galamb ül a kövön. Nehogy elröpüljön, Nóri lehajolva, susogva közeledik felé. A galamb meg sem rebben. Nem házigalamb, s nem is gerle. Vadgalamb. Szelíden pislog, nem mutat félelmet. Vállán és nyaka tövén, tarkóján acélos-zöld a toll.

Nóri felemeli és vissza is teszi.

– Hideg a lába. A madarak lába forró. Megitatom.

Egy pohárban vizet hoz, vízzel kínálja a madarat. Az mohón iszik. Úgy, mintha mindig is így ivott volna, emberkézből, de már nagyon régen. Aztán úgy ül szelíd pislogással, mint aki fészken ül. Nóri mellette marad, nézi. A galamb félóra múlva rándul egyet és meghal. Maga alá húzza lábát, magára húzza szárnyait s oldalt dől. Szeme lehunyva. Mellén olyan a toll selyme, olyan szürke, mint némelyik apácarend ruhája.

Világos, hogy ő koppantott az ajtón kétszer.

Háromszor.

Amint megmerevedik és kézbe vehető, és szoborszerű, és festményszerű, van benne valami egyáltalán nem állati.

Ahogy ott töprengünk, megérkezik Repaczky metszőollóival. Megnézi a madarat s megállapítja: kékgalamb. Huzalnak szokott ütközni röptében, az végez vele. Itt elég messze van telefon- vagy villanyhuzal.

Ezen a vidéken őshonosnak mondható a kökényszilva, annyira él s elvadult állapotából annyira mohón búvik elő a hegyoldal minden részén. Én meg sajnálom irtani a felcseperedettebb töveket.

Szemezzünk vadtestükre az öreg, pusztulandó nemes fákról – kajsziról, ringlóról.

Repaczky már indul is, keresi az öreg fákon az idei hajtásokat. Szemezni fogunk. Nem árulom el neki, hogy én már esztendők óta próbálkozom, de még soha nem eredt meg egy szemzésem sem. Nem késtünk el vele? Nem. Az idő most szerfölött jó az ilyesmire.

Segítek, figyelek. Viszem a vízben tartott szemzőágot, a hársat, a nagyító szemüveget és felváltva, hol a kést, hol a metszőollót, melyből a használt példány is megér ötszáz forintot. Csukló vastag ágot levisz, fűrész nélkül.

– Így szól a kékgalamb – mondja Repaczky váratlanul –: hú-kú-hú-krú. De csak a himje.

Ez a mienk az éjjel sehogyan se szólt, csak koppant

Egy ikertörzsű barackfára azt mondja: – Ez több százévesnél. Jó volna megtudni, milyen alanyon nőtt.

Vizsgálódik a tövön, nem tudja megállapítani.

Akadnak közös ismerőseink a kertész-dinasztiákban. Legkedvesebb tanárának az apját ismertem. A fiú, ama tanár öngyilkos lett, mert autójával (har-

mincas évek) elgázolt valakit. De az asszony is hibás lehetett. Már menyasszony korában tudták a növendékek, kikapós. Nem mertek szólni kedves tanáruknak.

Szeretnék valamit a kerítésre. – Vadszőlőt – mondja. Ampelopszisz – csillantom meg magamat. – Nem – mondja ő –, az csak régebben volt, ezek a mostani okosok, valami rendszertani okból átkeresztelték parthenocissusra. Ha ki kell gyorsan mondani, mindig az ampelopsziszt mondom én is. Ezen az új elnevezésen meg mindig gondolkoznom kell egy kicsit.

Búcsúzáskor aztán ő ad egy kis ráadást, hogy lássam, érezzem, nem akárki végezte, helyezte be az alvó nemes szemeket a vadfákba.

– A tapadókorongos, a trifolia, az csak falra jó. Kerítésre csakis quinquefolia alkalmas, az kacccsal dolgozik.

– A parthenocissus?

– Igen.

Amint magunkra maradunk, egy háborítatlan rózsza tövénél másfél ásónyomra temetjük a kékgalambot.

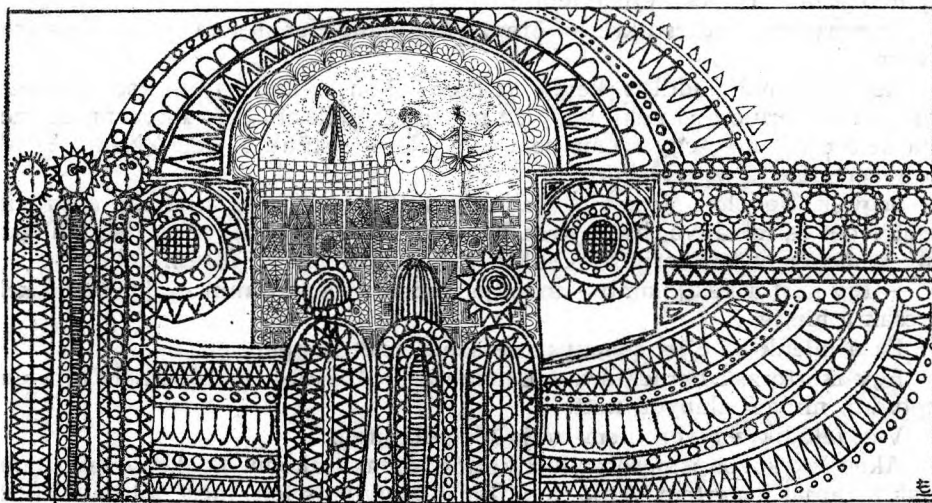
Másnap, vasárnap, csakúgy mellékesen bemondja a rádió – Nagyboldogasszony napja van.

Ma tartják az apácai búcsút.

És – negyvenöt éve ezen a napon temették el anyámat.

A kékgalamb érkezése, kiszámítom, az agóniával egy órában eshetett. Aludtam s egész este hallottam a „ments meg uram” éneklését. Az örök haláltól. Nem birtam virrasztani, elaludtam, úgy, felöltözve, valahol az udvaron, vagy tornácon. Ez Remetén volt! Felébresztettek és vittek, tereltek az ő ágyához. Talán ásitottam is. Borzongásomban. Még élt, nyitva volt a szeme. De nem tudhattam, megismert-e, mert nem szólt. S a keze sem mozdult. Harmincéves volt. Olyasmit éreztem, valami rettenetes igazságtalanság történik velem.

Amint a rádió bemondta a napot, előkerestem a menyasszonyi képét, a tizennyolc éves korit. Találtam valami galambszerűt rajta.

A bohóc búcsúzása

*Búcsúznom tőled kellene! –
fölrobbant csodálatom ragyogott rád.
Gyulladt a szégyellt vágy tüze,
mikor a fényszórókat kikapcsolták.*

*Pattogva hültek a búrák,
a hozzád beállított lámpatestek.
Szívemben Armstrong trombitált;
indultam – mennyiszer! –, hogy megkereslek.*

*Sötétben csillogott föl az aranypézn
melleden, lágyékon, homlokodon.
Lihegték a nyárban a jegesmedvék –
bolyongtam, ember magam, a vad-soron.*

*Féltem a vadabb sortól, ti ittatok,
nevetésed a gyémánt hangja volt már.
Furdaltak lehetetlen gondolatok:
a nevetésedet ha megcsókolnám!*

*Bohóc, ha rendezhetnék tréfát neked –
tragédiámat végre vedd komolyan!
Mert engem eltaszított arany-kezed,
mikor a szádat egyszer megcsókoltam.*

*Nevetted ellágyuló lányságodat –
indultunk volna együtt a trapézra.
Én egyszer földobtalak, elkaptalak...
Most érted tüzesedve vagyok vézna.*

*Bohóc, mint fordítottja a világnak,
a szónak, szerelemnek, szerencsének.
Veri az őszi eső sátorfámat,
a ponyva nekiteszül a hideg szélnek.*

*Fázik a ronda majom ketrecében,
tekeredik a kígyó, elmúlt a nyár.
Éltem boldogulásom ellenében,
kegyelmed szomjazzató Szaharáján.*

*Búcsúznom tőled kellene! –
a szavak birodalma szétesőben.
Raizolni bátyát kellene,
festeni délvidéket a hideg őszben.*

*Ha egyszer fölgyulladna papir-hazám,
indulnék-e vajon a kútra vízért?
Fölpezseg a nérói kíváncsiság! –
megtörténnek a dolgok, mikor miért.*

*Meglátlak egyszer téged fordítva is,
ha voltál délibáb a nyári ködben.
Búcsúznom tőled kellene,
de csak a fehér papir énelőttem.*

*Írok hát – viczorítóbb ordasoknál.
A kisdéd farkasfiak mind az emlőn.
Éhezésem vadabb már mindazoknál,
akik tutulni szoktak téli erdön...*

*Elveszítettelek, gazdag vagyok –
enyém vagy ismételten, széles világ!
Elhagyom a széthulló társulatot,
szabdalva vállaimról csipkeruhát.*

*Például birodalmam Altamira! –
ügyködik a csonkított ujjú festő.
Potájából a szint a falra tujja,
és az odatett kézzel kész a freskó.*

*Az izzadt kristály alatt örök a mű.
A zsír-pupos bölények bömbölése
az ember szépségeiről szóló revű –
fölbred, ámul magán a barlang népe...*

*Badarság nekivadulni, vagy lenni több!
Ravasz vagy, Altamira, csoda-barlang!
Lélekben tiszta multat rejtett a föld,
amíg a kislány-szempár csillant rajtad...*

*Ez a nap a búcsúzás napja legyen!
Szombat, vasárnap, hétfő? – mindegy.
A tiszta szerelemben nincs kegyelem –
temessük el a földbe bűneinket!*

*Itt lehet cselekedni, a papíron,
és így: a részvétlenséget szimatolva.
A tartó veszteséget fogalmazom,
mintha itt is eszkaláció volna.*

*Elbúcsúzom tőled, de nélküled.
Tudom, a csapdát magad föl nem oldod.
Udvarlásomhoz volt csak füled.
A büszke tagadásban vagy te boldog.*

*Cérnát nem tépek én. Volt röhejes:
birkóztam szörnyű vastag kötelekkel.
Éhező vagyok, de nem ehés –
játszd majd a labirintust egerekkel!*

*Fusson a szalonnára, öledre ne
félőrrült csillogással a kapzsi vágy!
Mi dolgot láttál bennem, isten szeme?
Te fölbonthatatlan, mi dolgot látsz?*

*Hiába gondolkodom, kívül bohóc,
butáknak érvénytelen, elijesztő...
Enyéme az unalmas intermezzók;
másoknak pálma jutott, nekem vessző.*

*A többi dolgozott, én művészetet
csináltam – és így lettem mérhetetlen.
Ettem a pelyvás, dohos zabkenyeret,
a húst az oroszlánok zabálták fel.*

*Tiveletek feszült meg minden este,
én pedig lazítottam a feszültséget.
Ti fölcicomázva, én kifestve;
Mutattam: az a csoda, ez az élet.*

*Voltál a csoda te is, én nevetség.
Te kirepültél, engem meg kirugdaltak.
Testeden a szájtátogató fenség –
és hullt rám bádog gyanánt Napod, Holdad.*

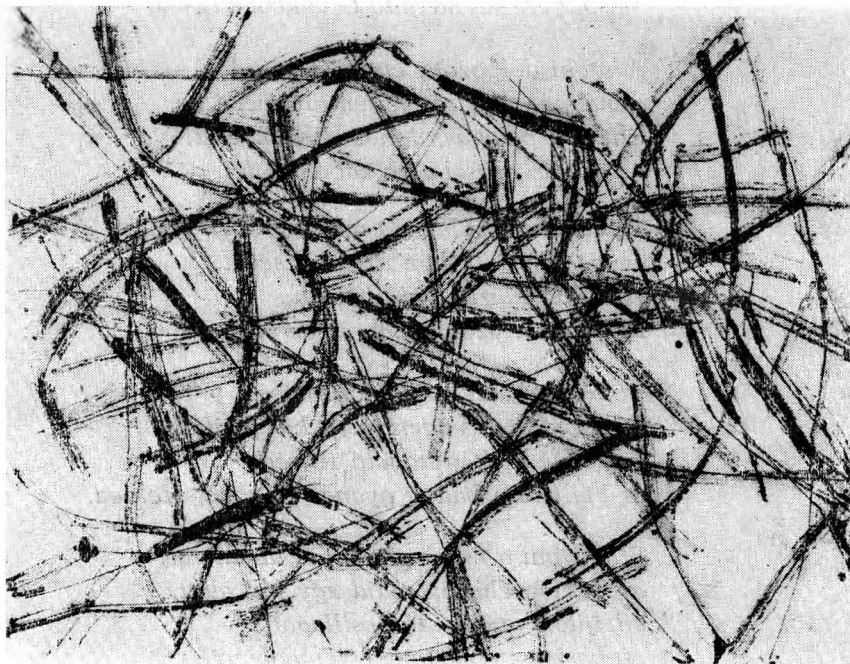
*Elhagyom a megfoghatatlan társulatot,
árnyékom elúszik majd egy híd alatt,
elhajítok utána száz csillagot,
csupaszra vetköztetem önmagamat.*

*Fuss, mert valódiságom a szegénység!
Nem tudod, hogy eladni valóm sok van.
Aldom a velőt rabló szezon végét,
kicsire kuporodom birtokomban.*

*Például birodalmam a jövőendő,
mint drága mikroszkóp alatt a sejt.
Oszlik a mámor-bolond arany-felhő,
sejlik a józanságból a szerkezet.*

*Hinném: nem emberi már látni így –
megértve, megfigyelve a sorsot,
szétszedve, összerakva elemeit . . .
Míg elmém gyönyörködik, szívem borzong.*

*Mégis a rejtélyesség nyilvánvaló.
A nyitottal nyílik a nyithatatlan.
Pörög az elefántcsont ördög-golyó,
inog a letaposott föld alattam.*

Az utolsó hullám

II.

Hetedikbe – mai fogalmak szerint harmadikba – jártam a kolozsvári református gimnáziumba. Ez az a korszak, amikor testi és lelki világunkat a gyűjtőnévvel talán legpontosabban szerelemnek nevezhető jelenség tünetei a legkülönbözőbb módokon, de meg-megújuló lendülettel elárasztják. Nincs menekvés tőlük, ha csak – átmenetileg természetesen – egy bicikli révén nem.

Ahogy ez idő tájt írott, részben megjelent verseim, megmaradt prózai feljegyzéseim tanúsítják, kétféle szerelmet különböztettem meg: „égit” és „földit”, és sziklaszilárd meggyőződésemm volt, hogy e kétféle érzést áthidalhatatlan szakadék választja el. Ez a hit annál könnyebben meggyökeredzhetett bennem, mert a földi szerelemmel kapcsolatban még semmi tapasztalatot nem szereztem. A csókolódzásról annyit tudtam, amennyit a divatos operettek sugalmaztak, például, hogy „lárifári, nincs mit várni, frissen jó a csók”, ami a spontaneitás előnyeire figyelmeztetett, a csók természetét viszont egy másik dal jellemezte számomra félreérthetetlenül: – „adj egy édes csókot, cipi-cupi cuppanósat, édes kis babám.”

Diák szerelmeimet – időrendben N. Nusit, D. Margitot és H. Ilust – „égi” rajongással vettem körül. Egészen 1924. május végéig vagy június elejéig – egyetlen egyszer kerültem olyan helyzetbe, mely az égi érzelmek és a gyarló földi vágyak összeütközését eredményezhette volna. Utána több, mint egy év telt el kísértés nélkül.

Vendégségben az O. családnál zálogosdit játszottunk, s a sors rendeléséből épp jelenlegi „égi” szerelmemmel kellett egy súlyos keleti függöny mögé bújnunk zálogunk kiváltásának fizetségeképpen. Dunduskásan, kövérkésen N. Nusi velem együtt behúzódott a kijelölt helyre, félénken pillantott föl rám hűs-dudorok között meglapuló szürkés szemével, vajon mi következik. Nem sok következett, mindössze annyi, hogy miután ajkammal könnyedén megérintettem homlokát, fürgén kiléptem a kárpit mögül.

Visszatekintve az elmúlt évek távlatából ez több, mint furcsa, főleg, ha meggondolom, hogy az O. gyerekekkel bizalmas barátságban voltunk, gyakran megfordultam a családnál. Még furcsább, hogy amint jóval később megtudtam, vendéglátónk velem egykorú lányát épp gonorrhoea ellen kezelték. Százszor inkább a gonorrhoea, mint az a szikkadt puritánizmus, ami az én családom környezetében pusztította az életkedvet!

Egyszóval a szerelem területén még nagyon hátul kullogtam, nemcsak ami a közvetlen tapasztalatokat, hanem ami az elméleti tudást illeti, abban is. H. Ilusról – máshol Esztikének neveztem – se hinném, hogy tájékozottabb lett volna. Fél Kolozsvár fiataljai imádták s irigyeltek engem a sikerért, hogy „viszonozza” szerelmemet. Nem volt erotikus jelenség, se testével, se lényé-

vel nem hívta ki maga ellen a támadást. Viszont kevés nőt ismertem életemben, akiben annyi kedély, humor, bolondosság, kedvesség, ötletesség találkozott volna, mint őbenne. Tűzijáték volt minden megnyilvánulása, még el sem halt egy szín, már új szín izzott föl, még szét sem mosódott a forma, máris újabb formák bontakoztak ki. Noha én nem sokat lendítettem a beszélgetésen, egyetlen másodpercig sem unatkoztam mellette, s ha az „elveim”, a meggyőződéseim nem bénítanak meg, akkor is bajosan gondolhattam volna Ilus társaságában holmi gyarló disznóságokra.

Néha szüleink tudtával találkoztunk, néha titokban, de a műsor sohasem állt másból, mint hogy együtt voltunk, jól esett együtt lenni, együtt nevetgélni, szeretttük egymást, de ami a gyakorlatot illeti, az sétákban merült ki. Nem hogy nem csokolódtunk, de a „cuppanós” csókig, sőt a leheletszerű puszikig sem jutottunk el. Szerelmünk salaktalan tisztaságát még az a részletesen sohasem taglalt, de hallgatólagosan elfogadott kilátás sem zavarta, hogy évek múltán, házasságot kötünk, gyerekeket nemzünk, egyszóval úgy élünk majd, mint mindenki más.

Egy május végi vagy június eleji forró délután a Házsongárdba mentünk kószálni, Ilus meg én. Akik csak felületesen ismerik Kolozsvárt, a házsongárdi temetőt emlegetik, gyönyörű temető csakugyan, mert inkább parknak látszik, semmint végső helynek. De a temető csupán egy csekély részét foglalja el a Házsongárdi dombnak, amely diákkoromban olyanszerű villanegyed volt, mint a Svábhegy ideát, szerényebb méreteken, sokkal szerényebb villákkal s a várostól távolabb eső részén parasztagadásokkal.

Ahogy felfelé kaptattunk egy meredek ösvényen, Ilus elől, én mögötte, egyszer csak hátra nyújtotta a kezét és rám mosolygott, félig hamiskásan, félig gunyorosan:

– Azért nem kell szuszogni.

Bizonyára szuszogtam, különben nem szólt volna, ő maga könnyen ment, szinte lebegett, könnyen szállt a hangja, könnyű volt a mosolygása.

Fentebb leültünk egymás mellé a domboldalon, előttünk a színes virágokkal pettyezett, dúsan zöldellő rét. De alig helyezkedtünk el, az ég elsötétült, mennydörgés, villámlás, ritkás de annál tartalmasabb cseppekben verni kezdett a zápor. A közelben parasztház, oda menekültünk be, ott vészeltük át a vihar első rohamait.

Szívesen fogadtak, mifelénk nagyon szívesek a parasztok, egy idő múltán Ilus nyugtalankodni kezdett, hogy haza kell mennie, ennyi és ennyi időre engedték el, ide és ide, arról ugyanis, hogy a Házsongárdba megyünk kettesben, óvakodott szólni.

Ilus félcipőben volt, a földutak feláztak, az eső tovább esett, már nem záporzerűen, hanem szemererkélve. A parasztnak amúgyis dolga volt a városban, megegyeztem vele, hogy a szekérével bevisz minket. Amolyan keskeny, deszkából ácsolt egyszerű szekér volt, egy ló húzta. A paraszt a bakon, kezében a gyeplő, mi ketten hátul egy ponyva alatt. Ahogy az egyetlen árva ló „lassacskán ballagott” az egyenetlen úton, Ilus meg én akarva akaratlan kénytelenek voltunk minduntalan egymásba kapaszkodni, hogy le ne forduljunk a szekérről a tengelyig érő sárba. Az egyik nagyobb zökkenőnél félreérthetetlen jele mutatkozott, hogy égi szerelmem átlényegült földi szerelemmé.

Mérhetetlenül elszégyelltem magam.

Eddig mindenén vihorásztunk, a döccenőkön, a lovát biztató paraszt „gyi-hó” biztatásain, a ló fűjtatásán és erőlködése egyéb jelein, azon, hogy

hol én rántottam vissza Ilust, mikor már-már átbukott a szekér derekán, vagy ő ragadt meg két kézzel, hogy ki ne essek.

A szégyen belémfojtotta a jókedvet.

– Most már nem is szuszog?! – csúfolkodott Ilus, s én úgy néztem rá, mint egy tetten ért tolvaj, zavaromban nyakig vörösen. A rossz út mentette meg a helyzetet, mert bűn ide vagy oda, rossz lelkiismeret, szégyen ide vagy oda, az első és legfontosabb feladat mégis az volt, hogy bent maradjunk a szekérben.

Mire a szekér a bolondok házához ért – jellemző részlet! – a Trefort utca tetején, Ilusék az elején laktak, – az eső elállt, kifújtuk magunkat, Ilus rendbe szedte a ruháját, a haját, azzal elváltunk.

Mosolyogva – Ilus mindig mosolyogva búcsúzott – úgy is érkezett, találkozhattunk bárhol, mosolygott, ha együtt voltunk, egyetlen, édes, mindig új színben csillogó, kifogyhatatlan mosolygás volt az egész lány, a mosolygás úgy övezte kedves arcát, mint a glória a madonnákat. Égetett a bűntudat, de a mosolyának nem bírtam ellenállni, csak akkor komorult el az arcom, amikor magam maradtam, szégyenemmel, pontosabban: szégyenem emlékével.

Következő találkozásunkat semmilyen különleges esemény nem mozdította ki szokott medréből, nem esett, nem villámlott, nem szekereztünk egyazon ponyva alatt, mindössze kezét fogtunk, de az égi szerelmet máris újabb sérülés érte. Az értelmem képtelen volt megemészteni és elfogadni azt a tapasztalatot, amit a testem sokkal értelmesebben dolgozott fel, s ennek következtében a továbbiak folyamán makacsul ragaszkodott ahhoz, amit értékes szerzeménynek tartott.

Test és lélek, test és tudat ilyenformán épp a szerencsés találkozás pillanatában szakadt el viszonylag hosszú időre egymástól. A helyzetet, amiben vergődtem, tragikus konfliktusnak éreztem.

Puritán család voltunk, puritánizmusunkban mindazokkal az álszenten takargatott folytonossági hiányokkal, amelyek e világnézetet világszerte megélélik, mindenhol képmutatón és embertelenül. Nyíltan azokról a kérdésekről, amelyek belesodortak az előbb vázolt helyzetbe, természetesen nem került szó. Vagy ha mégis – egy esetről tudok –, számomra felfoghatatlan formában. Tizenöt-tizenhat éves koromban nagyon idegesen reagáltam valami semmiségre, édesanyám átölelt, magához szorított és így szólt:

– Ne légy olyan nyugtalan, szívem, majd akad egy lány...

Nem fejezte be a mondatot, ami épp titokzatos érthetlensége miatt ragadt meg bennem, az ellentét révén, ami valóságos gondjaim, sérelmeim és a félig javasolt megoldás között tátongott.

Ötödikes-hatodikos koromban engem ugyanis olyasféle mellőzések sebeztek „véresre”, mint az például, hogy kihagytak a kollégium futball csapatából, nem vettek be a négyszer százas stafétába stb.

Semmi esetre sem a lányok, noha ők is foglalkoztattak, pontosabban a „kötelesség” tudata, hogy a beavatáson föltétlenül át kell esnünk. E célból Göbő meg én állandóan ott hordtuk a zsebünkben a nyilvános házak hivatalos taksájának megfelelő összeget, huszonöt lejt, hogy ha véletlenül alkalom adódik, ne pénzhány miatt essünk el a tapasztalattól. A nyilvánvaló megoldástól, hogy becsengessünk e házak valamelyikébe a Forduló utcában vagy a Búza utcában, egyelőre mélységesen idegenkedtünk. Egyebek mellett, mert valahányszor elhaladtunk e házak mellett, sohasem mulasztottuk el a becsukott zsalukat kövel megdobálni. Az sem kizárt, hogy e gátat vágyaink és a megvalósítás közé magunk építettük, ha nem is szándékosan.

Beszéljünk inkább a másik gátról, a puritánizmusról, amely sokkalta tartósabb, mint a kódobálás megtorlásától való nem túlságosan megokolt félelem. Hogy a gyerekeket mennyire nehéz befolyásolni, azt manapság jobban tudják, mint régebben. Miként sikerült mégis apámnak, aki közönyös, passzív természet volt s velünk gyerekekkel a minimálisnál kevesebbet foglalkozott, ezt a természetünktől idegen szemléletet belénk oltani?

Főleg úgy, hogy meg sem próbálta. Elég lett volna egyetlen prédikáció, és talán minden a visszájára fordul.

Maga a puritánizmus a levegőben volt. Ahogy Makkai Sándor valamelyik írásában kifejezte, Erdély örökségének egyik legnagyobb értéke a családi élet tisztasága. Hogy ez az állítás mennyire helytálló, mennyire nem s hogy mely országokhoz képest tisztább a családi élet Erdélyben, azt tudományosan eldönteni évtizedek szociológiai adatgyűjtésének segítségével is bajosan lehetne, mivel köztudomású, hogy a tisztaság ellen vétők következetesen mellőzik a nagydobot és a fanfárokot, helyett szutyomban malackodnak, mint derék puritánokhoz illik, s amit elkövettek, nemhogy meg nem gyónják, de lehetőleg önmaguk előtt is letagadják.

Dogma volt a puritánizmus – ami megint csak olyan gyűjtő fogalom, amely megszámlálhatatlan, néha egymásnak ellentmondó elemet ölel kétes egységbe – megállapodott, leülepedett dogma, vitatni senkinek sem jutott eszébe, a legordasabb kurvák között is nem egy akadt, akinek minden mellékmondata e dogma igazságába vetett hitről tanúskodott.

Ebben az állóvízszerű hitvilágban, az egyetlen dinamikus, az egyetlen közlésre, kifejezésre képes elem a figyelmetlenül odavetett mellékmondat volt, vagyis az állítómondatoknak az a látszólag elhanyagolható része, melyet nem hat át a meggyőzés agresszív szándéka. A mellékmondatnak ugyanaz a szerepe a tudatformálásban, mint a viselkedési példának, amely magyarázó szöveg nélkül buzdít. Ez is, az is, közvetve fejt ki hatását s minél észrevétlenebbül, annál eredményesebben.

Sokakban bizalmat keltek, ilyenformán rengeteg vallomást hallgattam meg, őszinte érdeklődéssel mindig, mert ha az nincs, a közlési kedv nyomban elenyészik. A lényeges mozzanatokról nagyobbára mindig a mellékmondatok révén értesültem. Megpróbálom a mondottakat egy szemléltető, bár a jelenség bonyolultságát távolról sem ábrázoló példával érzékeltetni: – „azt válaszoltam neki, hogy minden áldozatra kész vagyok, az csak természetes, kész vagyok erre, kész arra, ha kell, a jobb karomat is levágatom, de most éppen nem mehetek el hazulról, mert a sógorom üzent, hogy délután bejön az oldalasért, ami még jár neki a közös disznóból, de azután természetesen...”, a szöveg ömlik, ömlik s a szótengerben a mellékmondat oly szerényen világít, mint szentjánosbogár a jupiter lámpák közelében, az igazi fény mégis az övé.

Véleményem szerint a főmondatban – kivételek mindig akadnak – a társadalom, az osztály, a világnézet követelménye szólal meg, még pedig a követelményeknek az a része, amely nem épült bele teljesen a gondolkodásunkba, vagy annyira ellenkezik érdekeinkkel, hogy bár beépült, mégsem ahhoz igazítjuk viselkedésünket. Noha olykor a nyilvánvaló s minden erőfeszítés nélkül kiszámítható érdekellentét sem eszmélteti rá a gyarló elmét a valóságra. Magam is gyönyörködtem 1914 nyarán a Monostori úton felvonuló s a háborút boldogan éltető tömeg lelkesedésében, amit a magyar felsőbbrendűségi tudat fűtött, holmi Kutyaszerbiák és más „bűdös” nemzetek ellen.

Minket, középosztálybeli gyerekeket, minden bizonnyal azért fertőzött

meg oly jóvátehetetlenül a puritánizmus, mert soha senki ki nem fejtette előttünk lényegét, senki nem magyarázta, nem kényszerítette ránk és nem feleltetett belőle. Vak dogmaként működött és pusztított a puritánizmus, mint ahogy egész szellemi életünk hemzseg az ilyen soha meg nem fogalmazott, tehát cáfolhatatlan dogmáktól. Nyíltan senkinek sem jutott eszébe elemezgetni, hogy mi a különbség „úrilány” és „rosszféle” között – ez az utóbbi kifejezés egymagában jellemző –, annál gyakrabban hallottuk viszont, hogy A-né és B-né kifogástalan úriasszony, C-né és D-né viszont rosszféle. Nem a tények, nem a magyarázat, hanem a hangsúly közvetítette az ítéletet s kondicionálta bennünk az öntudatlanul formálódó értékelést, hogy az úrilány szűz, egy világ választja el madonnai tisztaságát a testiség ocsmányságaitól. Tehát tabu. Tucatnyi tabu feküdt be meztelenül az ágyamba, amíg ez az előítélet fokont elenyészett, míg ráeszméltem, hogy van ilyen és amolyan lány s a tulajdonságok nem az „úriságból” vagy annak az ellenkezőjéből fakadnak. Külön világ mindenki s minden kapcsolatnál „a”-nál kell az ismerkedést kezdeni s haladni tovább az alfabétikus sor valamelyik tagjaig.

Nem a kései bánkódás készletet szemlélődésre, nem az elszalasztott alkalmat sajnálom. A kedves, mosolygós Ilust, most, évtizedek távlatából is jobban szeretem annál, semhogy ne látnám át, micsoda cudar következményekkel járhatott volna, ha ő, a tapasztalatlan lány enged egy tapasztalatlan s a tetejében hülye kamasz kívánságának. Az élmény teljesebb, szebb, emberibb lett volna, ha legalább csókolódzunk, de annál tovább nem megyünk. Hiszen ha számba veszem, milyen intenzív büntudat kínozta pusztán attól a tényről, hogy Ilus jelenléte felkeltette vágyaimat, annak a büntudatnak a felmérésére, ami abban az esetben fogott volna el, ha mindketten elveszítjük a fejünket, utólag sem vállalkozom. Megeshetett volna, hogy öngyilkosságot kísérlek meg – nyilván eleve elvetélt formában – vagy elbujdosom hazulról, – természetesen úgy, hogy nyomomra akadjanak. Mert afelől bizonyos vagyok, hogy bármit tettem volna, gyakorlatiasság híján, a megvalósítás balul üt ki.

Miután a szégyenletes tünetek találkozásról-találkozásra ismétlődtek, az orvoslásnak ahhoz a módjához folyamodtam, ami a hasonló korú fiúk rendelkezésére áll s élnek is vele, bár sohasem nyugodt lelkiismerettel, hanem a különféle szóbeszédnek következtében beléjük rögződött félelmek közepett. Szerelmem tisztaságáért azonban nem riadtam vissza az áldozattól és minthogy az óvintézkedéseket közvetlenül a randevú előtt foganatosítottam, többnyire célt is értem. Bágyadtan ugyan, de tisztán és növekvő ragaszkodással szerettem Ilust.

Igen ám, de engem más becsvágyak is fűtöttek. Sportolói pályám ebben az időben ért válaszúthoz. Egy alkalommal tartalékként játszottam a KAC, vagyis a kolozsvári atlétikai klub ifjúsági csapatában, nagy megtiszteltetés egy magamkorú gyereknek! A kapitány felszólított, hogy rendszeresen vegyek részt az edzéseken. Ugyanakkor Somodi bácsi, a KAC atlétikai edzője, a század elején Londonban tartott Olimpia második helyezettje a magasugrásban, ebből kifolyólag a legnagyobb sporttekinély Kolozsvárt elfogott az utcán:

– Gyere ki tréningre, fiam. Tehetséges futó és ugró vagy. A KAC számít rád.

Eddig mindkét sportot űztem, Somodi bácsi azonban megmagyarázta, hogy a futball megfér az atlétikával, de az atlétika nem fér meg a futballal. A futball ugyanis görcsös izmokat nevel, azokat is elmerevíti s a tetejében állandó a rizikó, hogy az embert lerúgják. Egyszóval választanom kell.

Eredményes, de valójában felkészületlen futballista voltam, technikai tudásom hiányait gyorsaságommal és kemény játékkal néha ellensúlyoztam. Nem lévén igazi balog a számításba jöhetők között, többnyire balhátvédet játszottam. Se a szerelésben, se a triblizésben nem tűntem ki, de mivel a három kollégium valamennyi futballistája közül én futottam leggyorsabban, ritkán esett meg, hogy a labdával megugró csatárt utol ne érjem, s ha leszerelni nem tudtam, fel ne vágjam nem rúgással, gánccsal vagy más efféle fogással, hanem a gyorsaságom megtöbbszörözte testsúlyommal. Az ilyen veszedelmes helyzetekben hasznomat vette a csapat, egyébként azonban nem, hogy mást ne mondjak, sohasem oda passzoltam a labdát, ahova kellett volna.

Más volt a helyzet az atlétikában. A sok minden közül, amit állhatatlanságomban abbahagytam, talán ezt sajnálom egyedül. A rekordok mai szakadatlan csillaghullása közben az én akkori eredményeimet megemlíteni nevetséges volna. Megelégszem annyival, hogy tizenhatévesen száz- és kétszázméteres futásban, távolugrásban nagyjából ugyanazokat az eredményeket értem el, mint az ország legjobb ifjúsági atlétái.

Egyik edzésen, miután megmérte az ugrásomat, Somodi bácsi vállon veregetett:

– Na, fiam, ha versenyen ugrasz ekkorát, országos ifjúsági távolugró bajnok leszel.

Somodi bácsi lelkesen, önzetlenül, de szakszerűtlenül irányította edzésünket. A tapasztalat hamarosan rávezetett arra, hogy ha kétszáz méteren jó eredményt akarok elérni, állóképességre van szükségem, hiszen egy atlétikai versenyben az előfutamtól a döntőig többször végig kell futni ugyanazt a távot, s ha a stafétába is engem osztanak be, még többször. Somodi száz-as-kétszáz-as vágtázónak nevelt, de háromszáz méternél többet futni sohasem engedett, hogy el ne „veszítsem gyorsaságomat”. Holott nyolcszáz-as, ezeröttszáz-as futásokkal kellett volna sprinteri pályafutásom alapjait megvetni. Volt eset rá, hogy az előfutamban jobb időt értem el, mint a győztes a döntőben. Hiába, Somodit semmi sem ingatta meg hitében. Melegházi atléta lettem, akit verseny előtt kivesznek a vattából, verseny után még gondosabban becsomagolnak, abban a reményben, hogy az eredmény legközelebb majd jobb lesz.

Szerelmem tiszta lett, mint a patyolat, a testiség semmilyen megnyilvánulása nem ejtett foltot rajta. Ezért azonban nagy árat fizettem a sportban és az iskolában egyformán. Ötödik gimnáziumból a hatodikba csak pótvizsga árán jutottam be. Szilárdan megalapozott rossz hírem volt a kollégiumban, egyfelől mint gyenge tanulónak, másfelől, mint a legvásottabb gyerekek egyikének. Hatodikban határoztam el, hogy ez így nem mehet tovább. B. Sanyi barátom figyelmeztetett – negyvenegynéhány évvel az esemény után – egy részletre, amit én magam elfelejtettem. Ötödikben románból vágtak el, de algebrából is gyengén álltam. B. Sanyi a Kétvízköztben lakott, végig a Monostori úton nap nap után együtt mentünk haza. Egy ilyen alkalommal jelentettem ki neki:

– Ha más meg tudja tanulni az algebrát, lehetetlen, hogy én ne tudjam megtanulni.

– És meg is tanultad, – folytatta Sanyi. – Év végén jó közepes voltál.

Egyszóval hatodik gimnáziumban már javítottam valamelyest tanárain lesújtó véleményén. Ez azonban nem elégített ki, száznolcvan fokok fordulatot akartam. Kitorni a megtértek közül és elfoglalni helyemet a megbecsültek körében.

Tervemben a legkülönbözőbb érzelmi, értelmi, indulati tényezők kevered-

tek. Mindig hajlottam a próbatételekre, megmutatni magamnak vagy másoknak, hogy képes vagyok megtenni ezt és ezt vagy megtartóztatni magam ebben vagy abban; a puritánizmus legalább felerészt pozitív öröksége. Tehát közrejátszott ez a hajlam, összeolvadva a tőle elválaszthatatlan hiúsággal. Hajtott a felismerés, hogy rossz úton haladok, ez ismét elvegyült azzal a másik törekvéssel, hogy a fiúk között megbecsülést harcoljak ki magamnak, többé ne a csiszlikek társaságában legyen a helyem, hanem az osztály szellemi elitjében. Szerepet játszott a küzdelemben az a tudat is, hogy jövőm nem csekély részben tanulmányi eredményeimtől függ.

Újabb konfliktus és nyomában a dermedt tanácsstalanság, hogy mitévő legyek. A lehetőségek tömegét áttekinteni messzi meghaladta képességeimet, a tapasztalatok egyelőre tökéletesen hiányoztak. Világfájdalmas versikékkel próbáltam könnyíteni magamon. Rászoktam, hogy ha fáj valami, verset írok, de sosem arról, ami fáj.

Reménytelen helyzet, amiből édesanyám jóvoltából karikáztam ki. Hosszas kunyerálás után biciklit vett nekem, s én boldogan gyakorlatoztam a csekély forgalmú Mikó utcán, majd indultam hosszabb közös túrákra, többnyire a Monostori út folytatását alkotó országúton, mely a városba bekéklő Gyalui havasoknak vezet. Útközben, Fenes közelében láttam az emléktáblát azon a helyen, ahol a kalandos politikájú II. Rákóczi György halálos sebet kapott s vele vesztett a független Erdély.

Ez a bicikli mentette meg a szerelmemet, egy időre, mert később, mint másutt beszámoltam róla, magam pusztítottam el.

Kolozsvár hemzsegett a mindkét ági rokonoktól, tehát bármennyire emberkerülő volt az apám, nem múlt el hét, hogy valaki be ne állított volna hozzánk, ilyen néni, vagy olyan bácsi, éppen arra járt és gondolta, megnézi hogy vagyunk. Így kukkantott be Monostori úti házukba este felé Malcsi néni, apám vér szerinti, de távoli rokona; csúnya, bőbeszédű vénasszony, számos vastag szőröket termelő bibircsókokkal az orra körül, fekete ruhában, mintha gyászolna, holott gyászra csak egyfolytában részeges ura adhatott okot.

Eleinte még a lazán vett udvariasság megkívánta mértékben sem figyeltem a beszédére, a családon belüli, családon kívüli unalmas pletykákra és a zaccos kávé kínálásában vagy a rétes túlgyors eltüntetésében megnyilvánuló sértésekre, amit Malcsi néni „igazán nem várt éppen tőle, éppen Teréztől, akivel ő annyi jót tett...” De váratlanul vad izgalom fogott el, hogy szinte összekoccant a fogam, kínomban az ujjaimat ropogtattam, hogy csökkentsék a feszültségen...

Rejtély, hogy ez a két ember hogyan került össze, már mint Malcsi néni, aki tanító férje háztartását látta el és Janovics Jenő, a kolozsvári Magyar Színház igazgatója. Mindenképpen tény, hogy valahonnan valahova együtt utaztak egy szekéren, szorosan egymás mellett s valahányszor megbillent a szekér egyensúlya, ahogy Malcsi néni kifejezte magát:

– Összedörgölődztem azzal a nagyszerű emberrel, lelkem, és az igazán jó volt, lelkem...

– Ugyan már mi lehetett jó abban? – vetette ellen édesanyám.

– Egy magamfajta vénasszonynak, Janka lelkem, az is több a semminél, hidd el, te még fiatal vagy, nem érted. De én tudom, lelkem. Két óra hosszat dörgölődztünk, lelkem...

Szabályosan rázott a hideg, ha a hónom alá nyomnak egy hőmérőt,

akár orvost is hívhattak volna. Holott csak a ponyva alatti szekerezés emléke újult fel az idegeimben, a házsongárdi parasztháztól a bolondok házáig tartó emlékezetes út, a nyirkos Trefort utca, Ilus mosolygása, melyet beszippantott a kapu. A meg nem értett, el nem fogadott, ki nem élvezett, de mindenképpen nagy élmény.

Málcsi néni végevárhatatlanul kászálódott, szedelődzködött, a hárász kendőjét mégis nálunk felejtette. Nyolcadszori-kilencedszeri felszólításra, harmadvagy negyednap biciklire ültem, hogy a hárászkendőt visszavigyem. Málcsi nénit nem, de nálam jó néhány évvel idősebb lányát, Zsikét, odahaza találtam, méghozzá egyedül a lakásban.

Szervusz, szervusz. Tessék a kendő.

– Köszönöm, – félre dobta. – Sietsz?

– Sietek – válaszoltam megkönnyebbülten.

– Hova?

Erre már nem tudtam válaszolni.

– Egy kicsit csak leülhetsz.

Leültem.

– Miért oda? Miért nem ide? – tenyerével maga mellé csapott a díványra. – Vagy félsz?

– Nem félek.

Azzal melléje ültem, pontosabban a dívány másik végébe. De hiába.

– Miért ülsz olyan messze? Gyere közelebb! Vagy nem akarsz?

Közelebb araszoltam hozzá.

Kora délután volt, odakint tikkasztó hőség, idebent – a leeresztett rolók, a becsukott zsaluk mögött, félhűvös félhomály. Rajtam kendervászon nadrág, az első apacsingem, Zsike könnyű pongyolát viselt, a gombolással nem sokat vesződött, s ha nemcsak a szemem sarkából sunyítok rá, pontosan le tudnám írni, amit a meztelenségéből láttam. Nemcsak kihívón, hanem fölényesen, lekezelően viselkedett, s mindjárt az elején megsértett:

– Biztos azért viselkedsz ilyen gyáván, mert még nem volt dolgod nővel.

– Már hogyné lett volna! – hazudtam gépiesen.

– Nem úgy értem, hanem „úgy”.

– Én is úgy értem.

– Na ne mondd! – riszálgatta magát ültében. – Úgysem hiszem el.

– Ha van pénzem, elmegyek a jakiba.

– És persze nincs pénzed.

– Már hogyné volna! Most is van! – azzal előkotortam a zsebemből a beavatási célra tartalékolts és hónapok óta magammal hurcolt huszonöt lejt. Ettől egy időre, de nagyon rövid időre, megingott. Fürkészve mért végig:

– És csókolódzol velük?

– Utcanőkkel nem szokás.

Kölcsön mondat volt, nem az enyém, valahol hallottam, s minthogy a témakör szerfölött érdekelt, megjegyeztem. Most beugrott, mint egy telefonszám.

Zsike többet nem kérdezett, nem szólt, de közelebb csusszant hozzám, lágyan, minden agresszivitás nélkül vállamra tette a félkarját, mintha pihentetné, nem mintha ölelni készülne. Hosszan, figyelmesen nézett velem farkasszemmet. Ó, bár szebb lett volna, gusztusosabb, finomabb! Halványkék szemében égett a savó, az arca is kigyúlt s meggyorsult a lélegzete. Egy pillanat, a karja megrándult, ómaga a mellemre tapadt, a meglepetéstől tátva maradt a szám,

úgy hogy a nyelve akadály nélkül hatolt be s kezdte meg ott sürgősnek mutatkozni, de megfelfejthetetlen célú tevékenységét.

Változó felhőzet: egy másodperc a meglepetés, ugyanígy az undor, aztán az izgalom magával sodort, a fejem zúgott, jelentkezett a szégyenletes tünet, amelyetől annyi buzgalommal óvtam szerelmem tisztaságát. Nem viszonoztam, de teljes passzivitással átengedtem magam Zsike csókjainak. A szorításának viszont, hogy leválasszon a dívány hátáról, amihez görcsösen odatapadtam, ellenálltam.

Volt egy pillanat, egyetlen szemhunyasnyi pillanat, amikor már-már engedelmesskedtem ösztöneimnek és Zsikére bíztam magam. Ha nem hazudtam volna az előbb, hogy rendszeresen járok a jakiba, ha nem jut eszembe, hogy járatlanságomból napnál fényesebben kiderül a hazugságom, boldogan hagytam volna, hogy Zsike beavasson. A felsüléstől, a megszégyenüléstől való félelem erősebb volt bennem a váagnál és a kíváncsiságnál. Kitéptem magam Zsike öleléséből.

Ő a díványon lihegett, égő arccal, félmeztelen mellel, combbal, a tekintetében harag, értetlenség, megdöbbenés, én a dívány előtt kapkodtam a lélegzetet s igyekeztem fölényesen viselkedni.

Még váltottunk néhány szót:

– Hát elmégy? Miért még el?

– Dolgom van.

– Annyira sietős?

– Mondtam, hogy sietős.

– Gyere máskor is. Ígérd meg.

– Ígérem. Szervusz.

– Szervusz.

A tekintete rajtam, mint egy pányva, csak épp az erő hiányzott, ami viszarántana, az akarat megvolt hozzá.

A kapu alatt a bicikli, bicegve mentem odáig s még várnom kellett egy ideig, míg a nyeregbe vághattam magam. Minden porcikámban reszkettem, úgy hogy nem mertem kikarikázni a nyitott kapun. Leszálltam s a ház előtt újra felültem a gépre.

Reszkető inak, remegő karok, borzongó test, teljes dekoncentrálttság. A küzdelem úgy indult, mintha a bicikli meg én volnánk az ellenfelek. Összeharaptam a fogam, a kormányt megmarkoltam, hogy megfájdult bele a kezem, vadul pedáloztam, irgalmat nem ismerőn, mintha legádázabb ellenségemen tipornék.

Gépiesen hazafelé vettem az utat, de nem álltam meg a ház előtt, tovább hajtott az izgalom, a távolban kéklő havasok felé rohantam, az országút mellett taposott keskeny ösvényen, egyre-másra hagytam magam mögött a lustán baktató ökrös meg bivalyos szekereket. Gyönyörködtem a száguldásban, a sebességben, a saját erőmben, mely képessé tett erre a vad rohanásra.

Odahaza ért utol a felfedezés, hogy gyökerestül kipedáloztam magamból a Zsike felajzotta izgalmat.

Csurom vizesen, átizzadt inggel – „fiam, ez a legszebb inged, miért nem ügysz rá?” – támasztottam a kerékpárt a házunk oldalához, a konyha felőli folyosónál. És boldog voltam, kimondhatatlanul boldog az új felfedezéstől, amelynek hála, a kísértést úgy kinyomhatom magamból, mint egy mitesszert anyám, ha észrevette a hátamon vagy a nyakamon.

(Folytatjuk)

WEÖRES SÁNDOR

Psyché verseiből

FRANCÚZ LECON KÖZEPETT

Mlle. Lucie Dupuy-nek.

*Les pauvres gens
Sont sans cent sens.
Mais au souci de Lucie
Tous les brébis sont ici,
Ceci, cela,
Elles bêlent ill-Allah.*

Sáros-Patak, 12-ième novembre 1808.

FRAGMENTUM

*Burkolódik az ég nyommasztó felhőbe,
A sütő nyár múltán szűrős ősz időbe,
Villámzás, mennymoraj tép a levegőbe,
Vándornak pogácsát takarnak kendőbe.*

*Tellve a levegő félős madarakkal,
A tél elül délnek rezegető szárnyakkal,
Nyirkos setét szántás az itt maradtakkal,
Tar galy verebekkel, mezőség varjakkal.*

*Pósta kocsi kürtől, neki-vág a sárnak.
Bennt vagyon levelem szerelmes Atyámnak,
Sullyos a fellege borúlt homlokának,
Tám már meg sem érti szavát leányának.*

*Siratott szegényem, el-árult Apóka,
Gyáva ölelésem nyakába fonódna,
A hogy fuladó kap másik fuladóba,
És együtt merülnek fekete folyóba.*

Tállyán, 1809. esztendő őszén.

GÖTTE ŰR UTÁN

NÁHE

*Wie du mir oft, geliebtes Kind,
Ich weiss nicht wie, so fremde bist,
Wenn wir im Schwarm der vielen Menschen sind,
Das schlägt mir alle Freude nieder.
Doch ja, wenn alles still und finster um uns ist,
Erkenn' ich dich an deinen Küssen wieder.*

KÖZELSÉG

*Gyakorta, édes gyermekem,
Olly idegen vagy én-nekem,
Nem is tudom mért, emberek rajában,
Boldogságom mind szerte dűlva.
De ha környös-környűl tsend és homály leszen,
A tsókjaidrul rád ismérek újra.*

Ezen Traductio Historiája: Mi után ki-hoztak engem a zárdából, együtt utaztunk, Nagybátyám Mailath János német magyar Költő, s leánya Henriette piczi barátném, továbbá két Zedlitz, a Poeta Christian s az Alchimista Maximilian, meg én. Weimaron át-vonulva, Göthe urat meg-látogatánk. A férfiak nem most elősször. Az öreg úr derűs és igen nyájas vala, ittuk véle együtt Christian franczúz pezsgő borát; de nem engedé Jánost pipálni, Christiant Zigarre-ra gyűjtni, a sánta Maxot commodossan el-nyújtózni, Henriettet énekelni, engem klavierozni. Meg-kérém: ha nekünk semmit sem szabad, tsak néki, hát írna hozzám egy költeményt. „Das geziemet sich vornehmlich nicht! Sie sind eine indische Göttin, und ein grobes deutsches Gedicht also, was Sie anbetete, wäre Blasphemie.” Még-is könyvből sua ipsius manu ki-írná egy régi dallát, s át-nyújtá: Ein Spiegel für Sie. E kelle néked. Meg-kisérlém Magyarra át-tennem.

Távozásunk után sokáig hallgattam. A poetai nagyságról elmélkedtem. Az öreg ur nagy Lyricus, nagy Epicus, nagy Dramaticus, nagy Philosophus, nagy Anthoropologus, nagy Botanicus, nagy Oeconomus, nagy nem tudom mi, akár egy degeszre tömött almáriom, a millyet mi-felénk a szegény viselős jánkák hasára buríttanak, hogy el-vetéllyenek. Colossalis és kétségbe ejtő.

S eszembe jut egy másik Poeta. Tíz nappal ez előtt Tűbingában valánk, s a szállásunk melletti házban egy Tischler, egy bútor készítő dolgozott. Nem is tudom, miért nyitottunk-be hozzája; e tislernél lakik egy Költő, valaha a nagy Schiller Frigyes famulusa vólt, aztán el-ment az esze, meg-háborodék, s az olta itten kuczorog az iparosnál, a ki jó lélek lehet, hogy el-dajkállya e tse-tsemővé vissza változott férfiút, neve most nem ötlík emlékezetembe. Ez esze-

lős nem szólt, csak felém indúla s eggy keszkenővel meg-legyinte, mint ha port verne-le a ruhámról. Kérdön a gazdára tekinték, ő meg-nyugtatott: a gonosz Daemonokat úzi-el tülem, s a tiszta Geniusokat áraszttya reám; ahány-szor kinnt jártattyák, mindég keziben a keszkenő, s a bokrokat, falakat sorra legyinti, meg-álggya. Tehát a bolond nem haragbúl vert meg, szeret engem, s érzém, én is szeretem szerentsétlent, ám bár ritkán volna türelmem vezet-getni őt, mint a jámbor bútoros teszi. S olly szép finom szellem arcza vagyon. Annyira meg-nyerém bizodalmát, hogy írásaibúl fel-olvasa nékem; pedig, mint a gazda mondá, igen ritkán tselekszi, többnyire ül és báván hallgat. Nem feledem a verseit: se értelme, se metruma, se cadentiája; zászlók, körtvélyek, erdők, tavak keringnek, usznak, rend nélkül, vagy a bolondság ismételten rendgyében. Mit tagadgyam, nékem igen tetszett: álmomban hallok illy köl-teményeket, s ha fel-ébredek, nem marad bellüle semmi.

Göthe előtt mélyen meg-hódolok. De ama nyomorult eszelősnek rongyolt Lyrája, csak azt vágnám hallnom.

Liptsében, 1813. esztendő nyarán.

MAYLAD JÓSEFNÉ HALLER CHRISTÁNAK

Kassáru S.-Újhelre, 30. Septembris 1814.

*Innejt, míg jön az éj, rád hajol életem,
Halkan jársz te le-fel, szunyad a kis tiad,
Meg nem tsörren a tángyér s
Mázos bögre kezed között.*

*Távolbúl lebegek, látlak is, és te nem.
Fúvallat vagyok én, rebben a lámpa láng,
Nézem fénye körében
Alvód tsipke-kötös tejét.*

*Ajkán tsep tejedet. S el-repülök megint.
Villámlok magasan, fenn lobogó vihar,
S omlok zápor esőként
Hajlékodra, szobád fölé.*

AZ ÉN DEAMONOM

*Olly Daemon jár itt
Fáklyával, a ki
Nem csak a gála ruhás
Almáriomba, hanem
A szennyes ládába
Is be-világít;*

*Mert a ki-mosott
És a ki-mosatlan:
Eggy-azon,
Tsak eggy-szer itt,
Másszor ott.
Éppen ezért:*

*Ne rajtam botránkozz;
Gnothi se-auton,
Ismerd-meg tenn magad.
Oh ha az emberek
Minden helyhezetben
Látandnák enn-magok!*

*Gyermekekem, itt
Nem Lupanarban vagy,
Hanem Templomban,
Fluidumok közepett:
Borulj-le és
Figyelmes legyél.*

Kassán, 3. Octobris Anno 1814.

Notesz

Halottak napja, Farkasrét. Bejáráttal szemközt ovális virággrupp. Máglyaként lobog. Tömött kordon veszi körül, sok gyerek. Itt gyűjtanak gyertyát az ismeretlen helyen elesettekért. A sötétben, távolabb, kivont karddal cirkáló lovasrendőrök. Fémcsatacsattogás. Csend. A stearin szétfolyik a gruppszegély kőkockái mentén, nagy füsttel ég. A láng belekap a gyertyák közé szórt halom virágba. Ez még feltűnőbb, s olyan érzést kelt, hogy ez már tilos. Ha legalább kevésbé füstölne! A szél sok gyertyát elfúj. A kordon szorosabbra tömörül, hogy felfogja a szelet. A szél is túlzott és feltűnő. Provokáló. Mindenki nyúlkal, újra gyújt. Ha eldől egy gyertya, a közelben álló arcán ideges rándulás: tettenért hűtlenség, a gyertya részéről. Már egészen sötét van. A kerítésen túl villamoscsikorgás. Hosszú sor a megállónál. Egyre több a virág, a gyertya. Didergünk, átfagyunk. Egy idő múlva banalizálódik a csend, a várakozás. Feltűnés nélkül elhúzódnak, cserélődik a tömeg. Sz. azt ajánlja, sétáljunk át a zsidó temetőbe. P. gyertyákat hozott magával, hogy az elhagyatott sírokon meggyújtsa. A zsidó temetőben is meg akar gyújtani egyet, de Sz. nem engedi. „Nálunk nincs halottak napja.” Fél a feltűnéstől. A keresztény és zsidó temető között vaskos kőfal. „Mi nem közösködünk” jegyzi meg vacogva Sz. Nevet. Mi is nevetünk. Rajtunk kívül senki a sírok között, visszafelé mégis égő gyertyát találunk. Zavartan nézünk össze, P. odateszi a gyertyáját a pislákoló csonk mellé. Sz. tovább vacog, nem szól. P. mutatja, hogy a láng egy távolabbi, fekete sírkövön tükröződik. A kijáratnál mosdótál. „Ha valaki meg akarja mosni a kezét” mondja Sz. Most P. kérésére sétálunk tovább a hamvasztottak alagsori kriptájához. Hosszú folyosó. Föl a mennyezetig kis márványtáblás fiókrekesszek, a falakon, a földön mindenütt virág, téglagyertyák, szemét, virághulladék, papírhulladék, stearin-hulladék. És mindnek a szaga. Mind eltaposva. És minden szűk, kényelmetlen. A mennyezeten dűrűkös üvegégyszögek, mint a nyilvános WC-k fölött; hogy nappal is lehessen látni, villanyfény nélkül. Most lámpa világít fönt is. A dűrűkös üvegen keresztül látom a talpakat, skurcban a tovább csoszogó lábakat. A följáró lépcsőjén is virág és szemét és gyertya. „Halál és bazár” mondja P., mikor fölérünk.

Templomfestő. „Címert angyalokkal? Öt liter.” „Régi, nemzeti címert eltüntetni? Tíz liter.” (Utóbbit a helybeli párttitkár rendeli nála.)

Türelem. Az Andeseknek négyszer kellett lekopniok, hogy újra Andesek lehessenek.

Gyűlöletem tárgyára is féltékeny vagyok. Mulatságos, mikor ezt a jellemességembe is belekalkulálják.

A jövő tojásai nem a gonddal ellenőrzött fészkekbe tojtnak. Nem rántotta (gyorsétel) akarnak lenni – igazi szárnyasok.

Beszélgetés N.-el. Ismét az örök vitatémánk – abszolút morál, méltó küzdelem hiánya stb. „Nem kicsik között akarok kivételes lenni, hanem óriások között utolsó.” Rendben; legyünk feddhetetlenül szerény-göggösek. (Mi az?) De mond olyat is, amitől felugrom. „Részvét, az nincs bennem.” Ez fukarság. Sose fogunk megegyezni.

Szobák, melyekben mintha épp meghalt volna valaki; s mégis várjuk, hogy belép.

Flaubert G. Sandhoz: La nature, loin de me fortifier, m'épuise. Quand me couche sur l'herbe, il me semble que je suis déjà sous la terre et que les pieds des salades commencent à pousser dans mon ventre . . . Je n'aime pas la compagnie qu'en voyage qu'alors l'indépendance de mon individu me fait passer par-dessus la conscience de mon néant. – Izgalmas rekeszek, melyeket olyan gondos görccsel igyekeznek eltorlaszolni a művek . . .

Tauszig, sírkőfaragó. Temető mellett a műhelye. A műhelyudvar, a temető tele vadonatúj sírkövel, a környék az ő Mária és Krisztus szobraival. „Jól halnak” magyarázza. Szobrai előtt megemeli a kalapját. Halálra nem gondol. Hetven éves. Az a dolga, hogy túléljen. Éjszaka sétálni hív a „műtermébe”.

H. és I. vénkisasszonyok. Öccsük eltűnik a fronton, később hivatalos értesítést kapnak, hogy elesett. Réz nyomtató alá teszik az értesítést, a családi levelek közé. Öccsük szobáját takarítják, az ágyneműt váltják, konyakot tartanak a szekrényben, rumos meggyet. Ha egyikük új holmit rak be, hamarosan a másik is. Megbízható hivatalnokok a városházán. Sehová nem járnak. Ott-hon élnek. Figyelik egymást.

(Jung jegyzi föl) Egy öreg néger a fiához: „Itt áll az én testemmel, és még csak szót se fogad nekem!” – Szinte ugyanezt Cs. Andrásné, Bátán, 49-ben.

Misszionárius rájön, hogy a maori főnök háborúra készül. Lebeszéli. Főnök belemegy, de eszébe jut, hogy az egyik puskaaporos hordó rossz, hamarosan szétesik. Muszáj mégis megindítani a háborút, hogy a puskaapor kárba ne vesszen. – Bennszülöttek a lövészárkot keresztfalakkal látják el, hogy ha lelőnek valakit, a szomszéd ne lássa. (Darwin)

Ártatlanul képzeljük el az egyszerűséget. Csak az egyszerűség „értelmetlen”.

A fény pontosan oda esik az alvó lány combja közé, különben az egész test árnyékban. Végleges részlet a húsból. Közelebb hajol; a pihezszőrök fénye a tegnapi homokpad tompa csillogására emlékeztet. Igyekszik egy szintben maradni a szűk blendével befogott látvánnyal. Elképzei százszoros, ötszázszoros nagyításban. Enyhén emelkedő, kicsit domború, hangafüves rét, rajta az egyirányba hajló szálak, ahogy a parti szél dönti őket: a comb íve, mint a dombgerinc, a fémszál asztalra rajzolja a biztos föld, és a bizonytalan ég választóvonalát. A takaró-horizont csupán szórt fényt kap; így majdnem olyan a táj, mintha csillagderengés keretezné. A comb-gerincen túl barlangi csend. Bozót. Tenger. Minden hasonlat jó. Kezét végighúzza a saját testén, megtapo-

gatja a térde mélyedését. Mint egy csupasz koponyán a szemgödör, a térdkalács a cro-magnon-i homlok kicsinyített mása. A lány szeméremdombja fölött sirály köröz, annyira alacsonyan, hogy ki tudja venni, a szél mikor borzolja rézsút vagy szemből a pihetollait . . . (Stb. Az *Utazások*-ból)

O. írásaihoz; – még akkor is prezentál, mikor az anyag már önként, ön-maga is elámul.

A berlini Haus S. O. S. Kommune 2-ben egy lány asszociálja a közösség előtt: „Ich möchte gerne mit vielen in einem grossen Bett schlagen, aber ohne mit zu vögeln.” Ha valakinek az ágyába megy: „... furchtbare Leibschmerzen... Körper... sind mir unangenehm.” Eike Hemmer (a vezető): „Ich erwarte Hilfe von Euch in der Ich-Stärke, weil ich mein Es nicht durchlassen kann, mir schubweise, vom Ich kontrolliert.”

Az élet és lét szituációi, mint csoportdinamikai történések, amiben látni sen benne van a pszichoterápia, munkaterápia minden lényeges vonása – *ha* felismeréssé válnak. Elhanyagoljuk a történelem pszichológiai-pszichiátriai megközelítését, analizisét, értelmezését. Talán ez adhatna új szempontot, hogy másképp formáljuk.

Jó dzsessz a rádióban. Érintésközelben az izzadt hónaljok félholdja, cipőkön a hamvas porréteg. Hosszan kitarzott, törés nélküli hang a felső regiszterben. (Ansermet: a saxophon hangja „phallikus”).

Elkezdtém a *Saulus*-t. Úgy írom, ahogy a gyerek fűtyül az erdőn, hogy ne féljen. Nem tudom, írnám-e, ha már kívül volnék. Csak Damaszkuszig tudom kísérni. (62. aug. 8. Porkoláb-völgy)

Esik az eső, süt a hold. Se az alvás, se a munka nem megy. Tizenöt éves leveleket égetek. (1955)

Süt a hold, esik az eső. Se az alvás, se a munka nem megy. Tizenöt év múlva is leveleket írok. (1970)

Fegyvereket gyűjt, nem vadászik; Bibliákat, nem vallásos. Első felesége érzékeny, virágkedvelő, az emberek fölengednek a közelében, csak a férje nem. Hazamegy, magára csukja az ajtót. Íróasztalán rengeteg fiók, mind zárva. Asszony öngyilkos lesz. Férfi pár hét múlva új asszonyt hoz a házba. Azóta méhészkedik is. Új asszony primitív, durva, dühös a Bibliákra, fegyverekre. A kert elvadul. Férfi évekig nem érdeklődik az első házasságból született lánya után. Most, ha nagynéha hazalátogat, cinkosan neki mutogatja az újonnan szerzett tárgyakat. Lánya meséli, hogy kiskorában virrasztott éjszaka; úgy érezte, apja meg akarja ölni őket. „Neki mindegy, virág vagy újságpapír hever körülötte.” Öregségére kezdi eladogatni a gyűjteményét, fiókjai kiürülnek. Yoga-gyakorlatokat folytat, úszik, sportol, templomba jár. Modora megváltozik, közlékeny, türelmes. Hatvan elmúlt már, ötvennek nézik. Szereti a virágokat. A felesége öngyilkos lesz.

Komolyan véve a vicc-kutatást és -elemzést, mint kisegítő tudományt – néhány címszó: összefüggésük a kor történelmével, nosztalgiáival, perverzióival, hitével, sérüléseivel, izlésével; a kor tudatalattijával, információs szintjével; manipulált és rendhagyó, intim és tömeg-neurózisból származó ismeretkörével; a vicc, mint népmese-pótlék, cselekvés-pótlék, társas érintkezési forma; mint pszichológiai ösztönző és szabályozó; faji-társadalmi önbüntetés, kritikai kihívás, nyílt vagy burkolt nárcizmus; mint erkölcsi, politikai, történelmi, szociológiai szájhagyomány-marginália; mint személytelen, kollektív szellemi termék, ami nevetségesbe uniformizál, s épp a túlzással biztosít játékeretet a szükséges komolyság személyességének; mint banalizált védekező-mechanizmus az egzisztencia banalizálhatatlan követelményeivel és következményeivel szemben; mint szövete a mindenkori közérzet-elemzésnek; mint banalizált élet- és létezés-magyarázat, kollektív filozófia; mint az egyetemes áttekinthetetlenség atomizált, mikro-megszégyenítése; mint burkolt bosszú a metafizikummal szemben; mint szájaló-mazochista értelmetlenség a szfinksz-értelmesség előtt. Mint agresszív remény.

A polícia nevetséges gondoskodása. (Madách)

„Milyen szubjektív!” Mondhatnám úgy is: hazárdul objektív.

Morál-görcsök, – nem kevésbé tragikomikus, mintha egy napraforgó hátat fordítana a napnak.

Eletrajz:

Még kislány, mikor azt álmodja, hogy egy állat eszi a napot. Már kamasz, mikor háborúsdit játszik a társaival a réten, s egy közeledő kutya láttán felkiált: „Istenemre! Fojtsátok meg! Csöndben!” Ruhát dobnak a kutyára, hogy ne tudjon ugatni közben. Már elindul a pályáján, mikor megkérdik tőle: „Miért sírsz, Jeanne?” „Mert szeretem a királyt!” Az első vesztes csata után napról napra civódóbb, kegyetlen, öldöklésre biztatja katonáit, nem csupán harcra. Szerelmeskedő párokat ver szét. „Mint egy halálraitelt tehén” írják róla. A bíróságon megkérdik: „Mit mondtak a Hangok?” „Hogy vidám legyek, és merész.” A bíró, hogy ne kelljen igazságtalan ítéletet hoznia, mérgezett halat küld neki a börtönbe. Nem gyanakszik; egyszerűen nem szereti a halat, vissza-küldi. A máglyán felkiált: „A harangok! A harangok!” A rözse közt észrevesz egy szál virágot. Lehajol, megcsókolja, odanyújtja a máglya-gyújtónak: „Mentsd meg!”

Okosan élni, – mielőtt kipróbálhatnánk, milyen okosan meghalni.

Nehézségek. A. elhatározta, hogy fényt derít X.-re. S hogy ezt éppen ő tegye meg, annál is ésszerűbbnek látszott, mert valahányszor X. megmutatkozott, A. mindannyiszor úgy érezte, hogy X. kimondatlanul is kérdést szegez neki, ami többek között B.-re is vonatkozott, akiről A. csak annyit tudott, hogy az C.-nek tett olyan kijelentést, mely szerint A. X.-nek adandó válasza attól függ, hogy C. milyen kérdést tesz fel A.-nak öröla, B.-ről. És hogy maga C. sem fog soha semmi biztosat megtudni D.-ről, csak ha úgy tud válaszolni A.-nak, hogy A. X.-nek adandó válasza ne csak magára A.-ra vonatkozzék, hanem B.-

re, C-re és D-re is. Miután mindez zsákutcának bizonyult, elhatározták, hogy új módszert dolgoznak ki. Ezúttal B. volt a kezdeményező. Ő határozta el, hogy fényt derít X-re. S hogy ezt éppen ő tegye meg, annál is inkább ésszerűnek látszott, mert valahányszor X. megmutatkozott, B. mindannyiszor úgy érezte, hogy X. kimondatlanul is kérdést szegez neki, ami többek között A.-ra is vonatkozott...

Történet Arkádiából: Két festő beszélget a kávéházban. A.: „Ha egy ország börtön, jóban kell lenni a smasszerral.” B.: „Annyira igen, hogy a csajkát elém tegye, és a ceruzámat ne vegye el. Ha én nem rajzolom le a csajkát, még az unokájuk is összetéveszti a porcelánnal!” A rendőrség éjszaka elviszi A.-t és B.-t, egy hónapig ki se hallgatják őket, ceruzájukat nem veszik el, étkezéshez porcelán tányért kapnak. Évek múlva, unokájuk születésekor engedik őket szabadon.

N. okos ateista, egyéniek, bizarrak az érvei; szenvedéllyel, egyre ingerültebben érvel. Halkan figyelmeztetem, hogy „Dehiszen nincs isten!” – N. még ingerültebben kiált: „Akkor is!”

A görbülő tér gerinc-élén egy ember sajkával.

Tenger, nyár, A só leperreg. A víz sose rab.

Távirat, a tengerről: „Kiegett szipkámmal sorsközösségben. Mindennek az ellenkezőjétől távol. A holnapi csend is megérkezett. Évezredes tegnapi pata-nyomok. Homokba nyomódott mellbimbó ceruzavég gödrében törperák. Árnyékunk közösül a sziklafalon. Ürességbe kövesedve lüktet. Még néhány érvényes ebédjegy a közös halálig.”

Pontos kidolgozatlanlansága adott értelmet a létezésének. Viszonyuk a lassú, apránkénti gyilkolás volt, eltartott vagy huszonöt évig. Most kezdem érezni, hogy külön-léte megszűnt, telítve vagyok a nem-létével. A felismerhetetlenségig magamba-gyilkoltam. Kezdődhet a folyamat fordítottja. Ki kell újra bontani magamból, hogy így legyek azonos vele, ami képtelenség. Egy kifejezhetetlen lehetőségben bízom; különben vesztettem.

A kísérletezés, mint exhibicionizmus. Fals. Ha már – akkor legyen mazochista.

Elfeledkeztünk az évfordulóról: 1939 tavaszán Knauer párttag levélben jelenti Hitlernek, hogy van egy fia, nyolc hónapos, vak, nyomorék, s elpusztítását kéri a fajtisztaság érdekében. Hitler Karl Brandt orvost küldi ki, aki megvizsgálja a gyermeket, s utasítást ad a likvidálásra. Az első „adminisztratív” gyilkosság.

Szelíd képeslapok: Worms felé, vonatról, temető; csupa fekete, apró márványtábla, szimmetrikus mini-négyszögek; mint egy Vasarely-kompozíció. – A mannheimi állomáson: ósdi, nagyon öreg mozdony, rikító pirosra festett kerekekkel. – Mannheimen túl: hatalmas, puszta rét közepén egy sor almafa, glédában, mint a vonalzó; körbe semmi, még bódé se. – München felé: kopár réten két városias öltözetű férfi nylon szatyorral elmerülten hajlong és keres-

gél; mögöttük pár száz méterre óriásira felfújt, meztelen gumi-görl, lazán kikötve, hogy föl-le szökdelhessen, ha fújja a szél; csúszkáló, ezüstös villogás az idomain, ahogy süti a nap.

Statisztikai szemlélet. Fantomizált összefüggések.

Fokozatok: egyén, család, törzs, faluközösség, nép, földrész, korszak rögeszme-világa és tradíció kötöttsége – s mindegyik mögött a szubjektivitás, az akol-meleg, a hűség és emberség normái, ami kirekeszt, hogy a körön belül viszonylag totális lehessen. A redukció, mint a szervezett létezés feltétele. A logika, célszerűség stb., mint a redukció „ideológiája”. A totális szeretet, mint *undergrund* vállalása az abszurdnak. A történelem, történelmiség, mint „redukcióval tiltakozás” az abszurd ellen.

Hálátlan voltam, nem hoztam helyre a hibát. Mint aki tartozást ró le, virágaimat öntözöm. Kár, hogy a természet, a tárgyak nem mondhatják vissza a sok, elvetélt vallomást. Vigasztalóbb jétéktere is volna a metakommunikációnak.

Napi ige: Bizonyosságaink, mint használható tévedések.

Hatni – a *pontosságban* magára hagyni.

Nos, igen. A hősök elbuknak mind. És mégis. És hiába.

Tűző nap. Mintha ő adna belépőjegyet a lelkipurdalás cellájába.

Mila: illettek hozzá az apró nyílások, kanalak, edények. Még a leveses tálban is úgy kavart egyet-kettőt, mintha gyűszűnyi nyílása lett volna. Ezekben a mozdulataiban több erotika volt, mint sok más szerelmeskedésében.

Köd, mégis száraz hideg. Kárminpiros nap a Déli-pályaudvar fölött. A köd és vöröslő nap mindig megejt. Most valami más is: a levegőben apró, nyáriás bogarak. Szúnyogok? Képteelenség. Mégis hiteles. Mint a gyerekkor, az éles, elfelejtett látványok, a földézhetetlen, újra belém ivódó mozdulat. Apró kormszemcsék a vörössel átvilágított ködben. Szúnyogok.

Kendőbe csavar vöröshagymát, térdére helyezi. „Megölöm!” kiáltja, s rácsap, a hagyma szétlapul, besózza, megeszi. Amíg élek, így látom magam előtt azt a férfit, aki e mutatóvány után az ölébe vett. De többet nem is tudok róla. Nem vagyunk se jóban, se rosszban; mégse bánnám, ha kiköltözne belőlem.

Orvosnál. Metszet-nyomokban az ifjúság, boncasztalra vetve.

Elégedettség – ki nem nyílt értelem.

Nem *kitölteni* magunkat; rendet teremteni. Ahogy egy fiókban, asztalon. A végén mindig kiderül, mennyi hely marad. Elfelejtetni végleges szavainkat, hogy helyet adjunk félszavainknak, hogy kiegészülhessenek mások félszavaival. Így megneveződni. Minden önmegneveződés hatálytalan.

Többet tudni a reménytelenségről, mint ami méltányos.

Tegnapai táj: benépesíthetetlen szomorúság.

Valamire biccent a lépésével.

Nyilvános vécé benyílójában megállok, valami eszembe jut. Szórakozottságomban nem érzékelem, hogy nézek. Loncsos, elnyűtt vécés asszony áll az ajtó mellett, kezében feltörő. Élesen figyel, durván rám kiált: „Mit bámul? Nő vagyok!”

Mozdulatlan fák, csak a koronájukon rezzen egy-két levél. Egy négy éves kislány: „Imádkoznak!”

Ősz. Esemény, ha a szék megreccsen alattad. Diókoppanás hasít a csend szemérmébe.

Az *egy* szó, amiért az egész iródott, – többnyire az marad ki, mint szükségtelen.

A bányászklubjában kiugrott kispap viszi a hangot. Mikor berúg, asztal alatt kigombolja a nadrágját, raffiából máslit köt a nemiszervére, így kocint. Már hajnalodik, mikor feláll, indul haza. „Söpörnek . . . Még az üveggyöngyöt is belesöprik a deszkarepedésbe! Bizzátok a teológiát a gyerekekre, azok majd kiszedik.”

A Mitológia utolsó toronyszobája: az önirónia.

A kikerülhetetlen végrehajtása mentesít a gyanú alól?

Vidéki vendéglő, közel a benzinkúthoz. A gumimintás keréknyomokból olajcseppet szív ki a nap. Az agglegény kútkezelő egy madarat talál ki, esténként kiengedi a zubbonyzsebéből, vele itatja fel az olajcseppeket.

Haldoklik, szeme résnyire szűkül, az utolsó látvány, ami még becsúszik: a domb-gerincen makett favágók, az égre rajzolódva.

Itt fogok lakni. A tenger a villa alagsoráig csapja a hullámokat. Az elromlott redőny rése közt óriás-kaktusz csontos tuskéje szúr be. Meditáció: mikor romlott el a redőny? a túske már úgy nőtt bele a résbe? a víz megdöntötte a kaktuszt, s a túske így került a résbe? Lelátok a kávézó udvarára. Most következnek. Színes mozaik-lapokat helyeznek a kásás betonba; a mester gonddal helyezi el a lapok közé a formás kavicsdarabokat, díszként. Egyet én is ledobok, s kitartóan figyelem, az én kavicsom mikor kerül sorra. Délután fél ötkor. Majdnem négy órát vártam rá. Megkönnyebbülök. Jólesik a séta a mólón. A városka dombra futó negyede csupa romház. XVI. század. Egy kutya élő halat visz szájában a kihalt utcán, beleejti egy akhantus-leveles kőkorsóba a sarkon, tovább üget. Fiatal lány néz ki a szemközti romház emeleti ablakán, zsinegen kosarat enged le a márvány gyalogjáróra, vár. Annyira átlátszó és tágranyílt a szeme,

hogy nem tudok kapcsolatba lépni a pillantásával. Mintha egy szomszédos rom-ház belső kertjét figyelné. A zsineget kiköti a kő-oszlopos ablakkerethez, visz-szahúzódik. A halat beleteszem a kosárba, az üveges szemekről lekaparom a ráragadt moszatot. Már sötétedik, mikor esni kezd. A kosarat még mindig nem húzták vissza. Szám széle sós az esőcseppektől, jólesik nem letörölni. Csak akkor indulok haza, mikor zuhogóra erősödik. Nadrágzsebemben elázott gyufa, körömnvi ceruzavég, fagylaltos kanál, üres óvszeres doboz. Kimegyek újra a móló végéig, visszasétálok. Közben sorba kidobálom a zsebemből a gyufát, ceruzavéget, kanalat, dobozt. Otthon, a villa kert-kapujában a kutya vár, szá-jában most is egy hal. Mikor szólitom, a földre ejti, vakkantás nélkül elüget. Sístergő fénnel villámlík a tenger fölött. A levélládában a délután bedobott újság ázik. Megnézem a halat, döglött, feje kettéharapva. Beteszem a levéllá-dába, az újság mellé. Benyitok a szobámba. A kávézó udvarán nylon lepedő takarja a frissen lerakott mozaiklapokat. A mester a konyhaajtó benyílójában ül, éles lámpafényben, üvegből issza a vörösbort. Levetem az ingemet, a kak-tusz tüskéjére akasztom száradni. A fiókban talállok egy hatalmas nagyító len-csét. Megörülök neki. Úgy alszom el, kezemben a nagyító lencsével. „Majd holnap”, gondolom homályosan még elalvás előtt. „Vagy tíz év múlva?”

Szerettelek; most helyette szeretlek.

Botrány. Kiderült, hogy a fal, ahol nincs semmi, valóban fal.

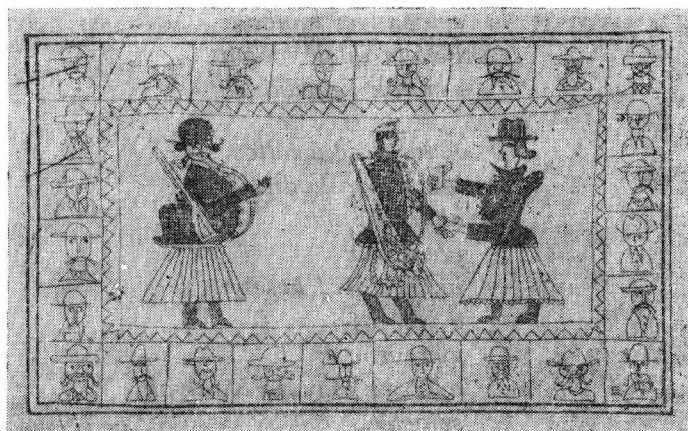
Sortűz! Madárraj! Legendák!

Láttelel: a gúzsevezőkön a kopasz szálkák önmaguk hosszára vetkőznek.

Emberek menetelnek egy végleges fal felé, ugyanannyian lépnek ki a fal túlsó oldalán –

A kitámasztott seprűben is a saját megrokkantságom – s a madarak egyre közelebből elérhetetlenek.

Útközben el se indul.

Színház

*Fényfüggönyök. Szétnyíló bársonyok.
A gondolat telt tornyából kicsap.
Palást suhog. Villog aranysisak.
Simul a szó, földültként háborog.*

*A képzelet kering vagy ácsorog,
teszít a szakadék fölé hidat.
Törvényt csíhol a vád, ártó riad.
Az idő mélyén örök vándorok.*

*Vonul a csönd. Zord lárma érkezik.
A bánatot szűz gyolcsként fürdetik,
az öröm mögé kerül a halál.*

*Remény tűzi magára érmeit,
mint katona gyorsítja lépteit,
a sivatagból is hazatalál.*

Sziget

*Magasan úsznak
a mennyei lombok.
Fekete falak mögött
csontok hegedülnek.*

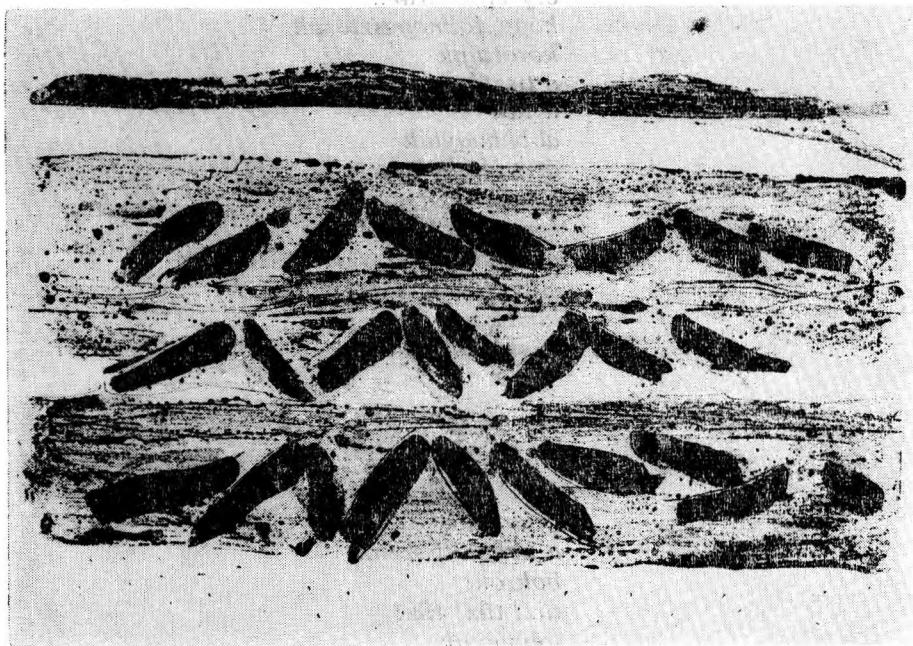
*A farkastejű táltos
hiába ágaskodik
ablakom alatt,
Poszeidon
hiába dobál keselyűt
a Napra;
elérem
a Tűzre-Vigyázó-Királyok
szigetét.*

Hűség

Egy narancsvörös madár
ölembe ejtette
a Holdat.
A szerelem kriptáján
virágot őrző
pohár lesz belőlem.

Száguldás

Elhagytuk már
az elvarázsolt kastélyt,
a rézajtajú malmot.
Egymáshoz hajlunk, mint a rózsafák,
ha széllel-átfűzött árnyék tördeli
az őszi fények lila fogsorát.
A kürtfűvő, a király elpihen.
Száguld velünk
a nagy virágvonal,
a láthatatlan, őrzött síneken.

Napszakot-cserélt szerelmesek románca

1

„Kék az ég” –
mondtad az ázó
lombok alatt.
„Kék az ég?” –
néztem rád
a hunyorgó
estében –
felhő-oszlató
tekintetedből,
mint villanó
fecskeszárny
sajdult át
napszakot-cserélt
sejtjeid
üzeneté.
„Kék az ég” –
ismélted
oly egyszerűen,
hogy fölmagasztosult
köröttünk
a tisztás –
a fák
abbahagyták
árnyjátékukat,
a szél
fönnakadt
az ágakon,
s az elhagyott
kövek
énekelni kezdtek.

2

Kék! Kék! Kék! –
ujjongtak
a bekötött-szemű
bokrok:
tűz! tűz! tűz!
lobbantak

*lángra
a vér
s a szelek
lázától.
Ég! Ég! Ég!
Tűz-birodalom! –
Aznap
szerelmünk
világlo
máglyáival
rajzolt
tele
a megfogant
gyönyör!*

3

*Azóta
a kék égből
tenyérnyit
mindennap
haza viszek!*

Maradt a szó s a szégyen

*Valahol elvesztek álmaink,
talán a beteljesületlen évszakok
mélyében, a tágra nyílt nappalok,
a be nem csukodó éjszakák várakozásában.
Hollétük jeltelen. Örökségül
nem hagytak semmit. Csupán hiányodat
teszi naponta mellém a virradat.
Hiányodat: a kérlelhetetlen reményt.
Hiányodat, végérvényes üzenetével:
mondj le a visszavágyásról.
Ím, lemondtam. Maradt a szó,
az emlék – tehetetlenül. S a szégyen;
büntetés, amiért kiléptünk önmagunkból.*

Balaton

TÁJ ÉS ÉVSZAKOK

Először a tájról kellene beszélnem, a hegyek bazalt omlásairól, a bazalt színekről, melyek a többől a késő őszi hajnalokon mélyszürkén és tintakéken az égre verődnek. A nap hevéről, s a dermesztő téli szélviharokról, melyek meghatározzák az élet rendjét, formáját, lehetőségeit. Az élőlények igazodnak a tájhoz. Az ember éppen úgy, mint a nyárfák, sarjerdők, nádasok, vagy a danka sirály, a kis lilik s az erdei vércse, a vaddisznó kondák, s a szelidnek látszó őzek.

Mint bejáró diák Tapolca és Keszthely, majd Balatongyörök és Keszthely között vonatozva naponta megbámultam Csobánc, Gulács, Szentgyörgyhegy, Badacsony és Szigliget különös vulkánkúpjait. Akkor természetes környezetem volt ez a táj, s a látványt nem éreztem rendkívülinek. Nem csodálkoztam és nem örvendeztem. Tudtam, hogy a hegyeknek ott kell állni a látóhatár szélén, s némelyiknek egészen a vízparton, s a Balaton vizének is ott kell lenni, ahol évek óta állandóan látom, a hegyek, dombok, berkek, nádasok zöld ölelésében. Nem örvendeztem a táj szépségének, soha nem éreztem, és nem mondtam, hogy milyen szép ez a táj. Nem beszélünk róla az anyámmal és nem beszélünk a tájról a diáktársakkal sem. Mégis azokban az években vésődött belém a Balatonfelvidék képe, s később, ha külföldön járva honvágyam támadt, ezeket a hegyeket, berkeket, nádasokat láttam álmomban, s azok az Istvánok, Jánosok, Bözsik és Márták kísértettek, akiket gyerekkoromban megismertem.

Csak el kell utazni és életrekel a táj. Álmunkban utánunk jönnek a hegyek. Kéken és feketén felragyognak.

*

1953 táján az anyám Dunaújvárosban (akkor Sztálinváros) dolgozott. Tarkaritonó volt az egyik üzemben. A déli barakkvárosban lakott egy szűk kis szobában. Érettségi után én is Dunaújvárosban próbáltam szerencsét. Akkoriban két percen belül futottam a nyolcszázat, s úgy látszott, neves középtáv-futó válik majd belőlem. Egy sportszerető mérnök be is rakott a vállalatához épületkitűzőnek, a rendes, szakképzett kitűzők közé. Megalázó helyzetekbe keveredtem. A kitűzők kitűztek, én meg csak szorongattam a mérőszalag végét és vártam, egyre vártam valamire. Fárasztóbb volt, mint a kubikmunka. Délután edzésre jártam. A vörös salakon tántorogva futottam az újabb és újabb kilométereket. A baj este kezdődött. Az egyik kívül-belül vakolatlan házban rendezték be az építők üzemi szállását. Tizenketted magammal aludtam egy szobában. A ház felsőbb emeletein görögök laktak. A ház tele volt poloskával. Amint eloltottuk a villanyt, megtámadtak bennünket a férgek. Dagadtra marták az arcomat, s a kezemfejét. Ezt nem bírtam. A harmadik héten leballagtam a pentelei Duna ághoz s meztelenre vetkőztem. A ruháimat

beleraktam a Dunába. Délig a vízben áztak, délután pedig megszáradtak a köveken. Este felültem egy alkalmas vonatra, s hazautaztam a Balatonhoz.

Hajnalban érkeztem Balatongyörökre. Ősz volt. A hársfák üde sorfala között lépkedve megérintett a nádasok és a víz nyers, vastag illata. Talán egy kis briz szaladt végig a tó hátán, s a nedves levegő átszűrődött a kerteken, s az olajfűzek lehetét is magával sodorta. Beszívtam a hűvös, nyers levegőt, s hirtelen éreztem, hogy boldog vagyok. Megérkeztem. A ház, melyet béreltünk, üresen állt. A magány várt rám a falak között. Nagy hirtelen mégis fogadkoztam, hogy nem hagyom el többet a Balaton vidékét. Megülök a nádasok szélén, nézelődöm a parton, megélek valahogyan.

Egy év múlva aztán mégis elhagytam a tájat. Újra Dunaújvárosba utaztam. Elvégeztem egy tanfolyamot, s a vasműben hasznos munkával kerestem meg a kenyeremet. Néha azonban a szürke ködbesüllyedt hajnalokon felriadtam, s elmélkedtem. Sajgott a szívem, visszavágytam a Balaton partjára. Ilyenkor mindig eszembe jutott korábbi megfutamodásom, s az a hajnal, amikor hazaérkeztem. S ilyenkor mindig elhatároztam, hogy visszatérek. Örökösen a Balatonhoz készülődve furcsa módon Zalaegerszegre, Pécsre, majd Budapestre kerültem. Ma is él bennem a sóvár ábránd, s tervezgetem a visszatérést. Hívnak a hegyek s a partok.

De milyen is volt az az 1953-as ősz? Milyen volt a táj, az égbolt, a nádas? Milyen volt az arcunk?

A parton még nyitva maradt egy sörmérés. A víz csaknem az épület lépcsőjét mosta. A kavicsos placon néhány bádogasztal állt, napernyővel. A napot tíz óra tájban egy pohár sörral kezdtem. Takarékosági okokból nem reggeliztem, így a sör gyorsan elkábított. Könnyűvé váltam, lebegővé. A vizet tizenegyig, délig köd borította. Belemeredtem a tejüveg délelőttökbe és vártam. Mit is vártam? Úgy emlékszem, valamelyik sportegyesület intézőjét vártam. Korábban ugyanis a járési bajnokságban futballoztam. Amint hazatértem, üzentek értem... Bemehettem volna futballozni Keszthelyre, s akkor valamilyen állást is kaptam volna a környéken. Hetekig vártam az intézőt. Lehet, hogy megérkezett, lehet hogy nem. Ha megérkezett is, elfelejtettem az arcát, a mozdulatait, az ajánlatát. Csak a ködre emlékszem. A délelőtti lebegésekre. A pára nyers víz szagára. Néha furcsa módon füst szagú volt a köd, mintha tüzek égnének bent, a tó közepén. A füstöt legtöbbször a túlsó parton szívta magába a köd, s átgomolygott vele a hegyek lábához. Néha poshadt hínár vagy nádszag keveredett az illatok közé. Máskor pedig halszag. A napon száradó, csónakban felejtett csalihalak erős szaga. Tizenegy óra tájban a ködfal mögött fények gyulladtak. A párában apró fehér golyóként forgott a nap. Éppen csak látszottak a kontúrjai. A nap is lebegett. Máskor viszont kis szél támadt, s hirtelen félrecsapott egy ködfüggönyt. Ilyenkor fémesen előbukkant a víz. Olyanszerű volt, mint egy nikkeltő. Mintha valaki nikkelt öntött volna a ködbe. A part szegélye csak lassan, fokozatonként vált láthatóvá. Először a hullámtörőgát, aztán a stégek, a falusi csónakkikötő, s lassacskán maguk a csónakok is. S ahogy szertefoszlott a köd, néha megpillantottam a távolsági hajót is, messze bent, Badacsony felé igyekezve. Ezeken a délelőttökön a hajó is páraszigetek között úszott, s oly fehér volt, mint valami mesebeli hattyú. Néha úgy éreztem, hogy a tó felett lebeg, s majd csak a kikötő öbölben ereszkedik a vízre. Ahogy a köd engedett, nap mint nap kihúzódtam a hullámtörőkre. Végighasaltam a köveken, s a vízbe bámultam. A vízben, s a víz szélén mindig történt valami. A hullámtörő köveken zöldből barnába váltott a mo-

hák s a moszatok színe. A víz fészülte, lengette szakállukat. A kövek aljára vándorkagylók tapadtak. Házuk színét a kovamoszatok színéhez igazították. Kűszök csapatai rajzottak a tündérhínár bokrai alatt. Néhol a kövek közé beállt egy naphal. A kűszökhöz veresszárnýú koncér és dévércsapat keveredett. A siklók halakra vadásztak, sütkéreztek közben. A sirályok is lecsaptak néha. Ha az árnyékuk a vízre vetődött, szétrebbentek a halak. A csendes őszi délelőttökön átlátszó a Balaton vize. A méteres vízben is fenéig látni. A növények megroppantak, s leültek az iszapba. A nádasok megsápadtak. A természet már készülődött a hosszú, kemény télre.

Az emberek is a télre készülődtek. A határban sietve gyűjtögettek a terményt. Gyümölcsöt szedtek, szüreteltek. Javában érett a zöldszilváni, a szürkebarát és a juhfark. A mi kertünkben hamvas kék színbe öltöztek a besztercei szilvák. Kínálgatták magukat. Elfogadtam, amit a kert adott. Szilvát ettem kenyérrel, vagy diót, mandulát kenyérrel. Néhányan meghívtak szüretelni. Puttonnyal jártam a vágók között. Lassan beérett az összes borszőlő. Fent a szőlőkön túl a cserszömörce bokrai pirosra, sárgára, vörhenyesen aranylóra festették az erdő szélét. Hordtam a puttonyomban a sok rizlinget, furmintot, s a présből édesen csorgott a hegy leve. Teltek a hordók. A hegy oldaláról nézve a Balaton végtelennek tetszett. Opálkék szelid ragyogás volt a tó. A hegyek vad nyári színe is megszélidült. Kékbe, palakékbe váltottak át. A balatoni körkép Győrökről a legszebb. A hegy oldalából a vízre tekintve olyan panoráma tárul elénk, ami a nápolyi öböl képével vetekszik. Szentgyörgy-hegy, Szigliget, Badacsony... A badacsonyi nyárfák, úgy tűnik, már a vízben állnak. Így látszik a hegyről... S a víz a hegy lábán túl, mintha tengerré válna.

Amikor beköszöntött a kukoricatörések ideje, hetenként kétszer, háromszor is kaptam munkát. A csörgére száradt kukoricások hersegtek, zörögtek. Teltek a zsákok. A munka java este következett. Szekérre raktuk a zsákokat. A gazda házánál pedig felhordtuk a zsákokat a padlásra és kiöntöttük. A keskeny feljárók, az ügyetlen létrák, s a nehéz teher ezen az őszön nagyon megkínózták az izmaimat. Mégsem mondhatnám, hogy rossz volt ez a munka. Kint, szabad ég alatt dolgoztunk egész nap. Az ország legszebb táján pihent meg a szem, ha felnézett. Reggelit adtak, ebédet és vacsorát. Igaz, hogy olyan hely is volt, ahol este tízig kellett dolgozni, s másnap pitymallattal kezdeni újra. A napszám akkor Balatongyőrökön negyven-ötven forint volt, s negyven forintért akkor még huszonhat pohár sört adtak. A hajnalok ebben az időszakban már hidegek voltak. A kukoricaszáron reggelente dör csillogott, s a felvert mezei nyulak gémberedett lábbal menekültek a tökindák között. A délelőtti ködök ideje elmúlt. A víz felett éjjel, nappal kristálytisza volt az ég.

1953-ban hosszúra nyúlt az ősz. Lassan, szemem láttára sárgultak meg a lombok, s hullottak le a földre. Néha szél kerekedett, s a száraz levelet napokig táncoltatta a falu utcáin s a parton. Ezt a boszorkánytáncot órákig lehetett bámulni, s a szem nem télt be vele. A levelek színes kavargása, mint a legfontosabb történés, sokszor kitöltötte az egész napomat. Szegény voltam és boldog. Olyan boldog, amilyen soha többet nem leszek.

Novemberben elszegődtem a kikötőépítkezéshez. Eleinte a győri móló villamosításával bajlódtunk, később a keszthelyi kikötő átépítésével. Árkokat ástunk a parton, s a kikötő testébe csatornát vájtunk. Az árkokba, s a csatornába nagy csörlők segítségével ólomkábelt húztunk. A szelíd, mediterrán őszt hirtelen szertefoszlott. Az egyik novemberi reggelen északi szél tört ránk, s

felkorbácsolta a vizet. A kikötőn csak előregörnyedve s kapaszkodva lehetett járni. Nyolcvan, száz kilométeres szelek dühöngtek a víz felett. A hullámok nem törtek meg a móló oldalában, hanem mint vastag esők átcsaptak rajta. A tajték s a víz két-három méter magasan szállt a kikötő fölött. Ruhánk átázott, s dideregtünk a szélben. Ilyenkor apró tüzeket raktunk a vadgesztenyefák alatt, s szárítkoztunk.

A szélvihar ködöt támasztott és havas esőket. Ködöt pipáltak a hegyek, az erdők, s a tó is gőzölgögni látszott. A liget ázottan dermedezett a parton. A fák ághegyein kis jegesedés támadt, s a hullámtörők mohos kövein is megjelent a jég. Ez még csak finom fénylő bevonat volt, hasonló a cukormázhoz, de a jég birodalma óráról-órára növekedett. A mólóra is odafagyott a víz, s ez már nagyon megnehezítette a munkánkat. Elég volt egy vigyázatlan lépés, s máris elcsúsztunk, elvágódtunk. A vízmadarak állandóan kavarogtak a szélben. A sirályok, s a vonuló vadkacsák, szárcsák kiáltozása messzire hangzott. A párás, nedves levegő kitűnően vezette a hangot.

Az első szélsendes éjszakán beállt a víz. A szél talán este tíz óra tájban állt el, de reggelre már jég borította a tavat. A friss jég zöldes árnyalatú volt és a védett öblökben tükörsima. Kijebb, az áramlások találkozásánál, ahol a szélsend idején sem állt meg a víz mozgása, hullámosan, göcsörtösen fagyott be a tó. Ilyenkor ha visszatért a szél, felszaggatta a fiatal jeget. Ha nem támadt szél, két-három éjszaka megerősödött a jég, s akkor már kitartott tavaszig. A hízó, vastagodó jég színe zöldeből, szürkéből fokozatosan a fehérbe vált. Különösen a felszín közelében fehéredik ki a jég. A jég vastagodásával megkezdődik a téli zenebona. Rianás rianást ér. A repedő jég hangja először csak a szilofonéra hasonlít, de aztán vastagodik, s a hangja is egyre öblösebb lesz. A tél közepén már a szélesebb rianások keletkezését ágyúdörejszerű éles hang kíséri. Ilyenkor már sok helyütt jégturzás, s valóságos jégtorlaszok keletkeznek.

Eötvös Károly szerint a téli Balaton hátán mozgalmasabb az élet, mint a legnagyobb nyáron. Kocsi jelennek meg a jégen, s terményt fuvaroznak a déli partról az északra, s az északról bort a délre. A századforduló táján ez biztosan így volt, de én 1950 körül már egyetlen kocsit sem láttam a Balaton jégén. Láttam viszont nádverőket, alkalmilag én is bekerültem egy-egy csapatba, s láttam nádhordó szánokat a jégen, jégvágókat, orvhalászokat, s vasárnaponként nagyon sok korcsolyázót.

A téli jégbirodalom a mesék világát idézi. A nagy hígvizű rianásokon túl szárcsák, vadkacsák, s más, északról dél felé vándorló madarak ülnek a jégen. Kiáltozásuk messzi kilométerekre elhallatszik. Ilyenkor a nádból előmerészkednek a rókák, s hasoncsúszva közelítgetik a szárnyasokat. A rókák nyoma a jég tetejére esett friss hóban sokszor a tavaszi zajlásig megmarad. De még azon túl is, hiszen a zajló jégtáblák továbbra is őrzik a téli állatok nyomát, egészen az olvadásig. A jégre néha nyulak tévednek, néha őzek. Soknak ilyenkor beteljesedik a sorsa. Ha szél támad, veszélyessé válik a jég. Beszakadozik a rianások széle, s nagyobb, tószzerű híg vizek keletkeznek. Ezek aztán vékony hártayéggel befagnak újra, de az ember súlyát nem bírják el. A szél felkavarja a porhót, viszi a jég felett, mint a lisztet, táncoltatja a fehér lidérceket parttól partig. Ha erős a szél, elragad egy-egy kéve nádat is, s áthengergeti a déli oldalra. Csupa süvöltés, sercegés, vijjogás ilyenkor az éjszaka. A szél felkapja a hangokat, s bepréseli a házak közé. Az emberek megboronganak. Ítéletidő – mondogatják, s valóban az, hiszen alig van olyan tél, hogy

be ne temetné a hó a Balatonfelvidék falvait, útjait. Ilyenkor se ki, se be. Nem érkezik meg a kenyér, nem működik a posta, nem lehet orvost találni. A hó alatt nagy a csend. Az emberek várnak, kis alagutakat ásnak a szomszéd kapujáig, összedugják a fejüket, bólogatnak, iszogatnak.

1953-ban én is bekényszerültem a jégre. Főleg kukoricakásán éltem akkor, mert azzal kevés volt a gond. Megfőztem egy-egy fazékkal, s vöröshagymás zsírral megöntöztem. Egy-egy fazék kitartott négy napig, ha szalonna is akadt a házban, akkor ötig. Február táján már nagyon fogytán volt a kukoricadarám, s az erdő és a jég felé kezdtem sandítgatni. Az egyik ködös hajnalon aztán fogtam a baltát, horgot, meritőt, szákot, s leballagtam Szentmihály alá. Vágtam egy léket a nád mellett és leengedtem a horgomat. Estig két pontyot fogtam. Télen nagy szerencse kell a halfogáshoz. Legfontosabb, hogy az ember a bandázó pontyok nyomára bukkanjon. Ha már felettük van, akkor könnyebb a dolga. Leengedi a horgot közéjük, s ha ímmel-ámmal is, valamegyik azért ráharap. Nem éhes télen a ponty, alig táplálkozik. Este bokrokat tűztem a lékbe, hogy jelezzem a hártyajeget, aztán hazaballagtam. Ekkor ettem főtt pontyhoz életemben először kukoricakását. Ehhez a lékhez még ötször kimentem, s háromszor halat is fogtam. Amikor másodszor jártam a léknél, megmértem a jég vastagságát. Huszonhat centiméter volt. Ez jó átlagos jégvastagságnak számít. Entz Géza szerint a balatoni jég az 1939–40-es esztendőben volt a legerősebb. Akkor hatvan centiméter vastag jegeket mértek. Ezen a télen kilencvennyolc napon át fedte a tavat jégtakaró. Hasonlóan erős volt a tél az 1928–29-es évben is. Akkor kilencven napon át borította a Balatont jég, s a vastagsága ötven centiméter volt. A tó vizét leghosszabban az 1931–32 évben borította jég, méghozzá kereken száz napon át. Sokszor az is előfordul, hogy a jég a tél közepén összetöredezik, vagy felolvad, s ilyenkor hetekig szép nyílt víz a Balaton. Az erősebb fagyok idején aztán újra beáll, s jég alatt marad tavaszig.

A balatoni táj, azt hiszem, télen a legszebb. A havas hegyoldalak, s a falvak hóba roskadt házikói messzire világítanak. Jól látszanak a szőlők, s a pincék előtt a diófák. A karók, s a lemeztelenedett gyümölcsfák előfeketednek a hóból. A falu felett kezdődő erdőben sokszor megfordultam. Diák koromban sokat dolgoztam a csemetekertben, s később is fuvarosok mellett. Ezen az 1953-as télen alighogy téliesre váltott az idő, rádöbbenem, hogy nincs eleendő tüzelőm. A pincében volt ugyan még egy kevés szén, de fa az aztán semmi. Pénzem nem volt, így hát nyakamba vehettem az erdőt. Akkoriban ötforintos jegyeket osztogattak az erdészeti irodán, s ezért egy tere hulladékfát vihetett haza az ember. Hát ilyen ötforintos bilétával környékeztem meg én is az erdőt. A szomszédomnak, Riskó Mihálynak már nagy gyakorlata volt ebben az erdőjárásban. Csatlakoztam hozzá. Vittünk magunkkal két hosszú kötelet. Neki az erdőnek. Emlékszem, balra, a Csereze oldalában már erősen recsegett a szél a fákat. Borús volt, kora délután. Mire felértünk a gyertyánosba, már szállingózott a hó. Kerestünk egy-egy lábon álló, de kiszáradt fát, aztán a kötéllel addig rángattuk, mígnem kitörött. A zajra szarvasok ugrottak el a közeli völgyben, s a csörtetésüket sokáig hallottuk. A szél is rázendített a mélyebb hangokra, s kezdtünk meggémberedni. De azért csak rángattuk le a fákat, egyiket a másik után. Amikor összegyűlt a két tere, mindegyiket áthurkoltuk kötéllel. A kötélbe a tere végénél vastag járomfát illesztettünk, s annál fogva, a köteg fát a vállunkra emelve vonszoltuk hazafelé. A gyertyánfák nyolc-tíz méter hosszúak voltak. Csak a vastagabb végük nehezedett a vál-

lunkra, a hosszabbik felük csúszott a földön. Mire hazaértünk egy-egy ilyen tere fával, nem voltunk sem élők, sem holtak. Jutalmul viszont vöröslő tüzet raktam estelente, s a kukoricakására megittam három-négy bögre hecsedli teát. Ezeken a téli estéken gondolkodtam el először a sorsomon. Ki vagyok, mi vagyok? Miért itt élek éppen, miért nem másutt? S a térképet böngészgetve estéről-estére izlelgettem a falvak szép nevét. Hegymagas, Nemesgulács, Salföld, Köveskál, Vonyarcvashegy, Gyenesdiás, Vindornyalak, Rezi, Várlus... Milyen szép helységnevek. Egy részük biztosan honfoglaláskori, mint például a Köveskál, más részük talán szláv örökség, vagy még régebbi. Mind-egy nekem. E nevek zenéjét, hangsúlyát a levegővel szívтам magamba. Nekem ez mind magyar név, mind-mind a hazát jelenti. Ezeken a furcsa, széldöngette, süvöltöző téli éjszakákon eszméltem rá, hogy egy meghatározott közösségbe tartozom. Mormoltam a falvak nevét, átugrottam a szomszédos járásokba, megyékbe. S azok is megragadtak, bent tartottak az érzelmi körben. Ha azt mondom, Iszkáz vagy Karakó, az éppen annyira megtartónak látszik, mint Örvényes, Csopak vagy Dörgicse. Azóta is esküszöm ezekre a varázsszavakra, varázsnevekre. Szépek, meghatároznak. Éppen úgy, mint a táj, a hegyek magassága, a víz mélysége, az éghajlat s a földrajzi szélesség.

Amikor a hőmérő mínusz tíz fok alá süllyedt, a kertben megjelentek a varjak. Ellepték a diófákat, s a károgásuk behallatszott a lakásba. Órákig tudtak mozdulatlanul ülni. Néha már azt hittem, odafagytak az ágak végére. De nem. Ha fordult a szél, mindig szárnyra kaptak, és sokáig köröztek a szomszédos kertek és házak felett. A varjak megjelenése nagy viharok közeledtét, nagy havazásokat vagy nagy hideget jelzett. Ha délelőtt ellepték a kertet, éjszaka általában alább szállt a hőmérséklet, vagy nekieredt a hó. Ezen a vidéken nagy havazások jellemzik a telet. Ha nekiered, nem bír megállni, esik napokig. S ha a szél is rákezd, hát olyan boszorkánytánc kerekedik, hogy az ember nem kíván kilépni a házból. A varjak meghozták az igazi telet. Betevette a falut a hó. Én is úgy ástam ki magamat a harmadik napon. Az ajtón nem is tudtam kimenni, mert torlaszt épített eléje a szél. Az ablakon kellett kiugranom lapátostól. Délig lapátoltam, de nem volt sok látszatja, mert a szél újra és újra behordta az utat. Másnap délelőtt előhúztam a kamrából a siléceimet. Vasalót forrósítottam és viaszt olvasztottam. Jól bevaxoltam a léceket, aztán felkötöttem. Neki a Bucsí köznek, ki a faluból, fel a Csereze oldalába. A délután folyamán tízszer is megmásztam a dombot, és jóízűeket siklottam a friss hóban a völgy felé. Halványan átderengett a nap a felhők mögül, s a szél elállt. Az öreg, viharvert cserfák meg-megroppantak a fagyban. Lehetett mínusz nyolc-tíz fok. Agaik tövében hó fehérlett. Az egész táj fehér volt. A szemközti hegyoldal házai, pincéi belevesztek a hóba. Csak a zsúpszalma, s a nádtetők széle barnállott elő a nagy fehérségből.

A Csereze tetejéről jól beleláttam a szigligeti öbölbe. A jég is fehér volt, fehér sivatag. A látóhatár szélén félkörben álltak a hegyek. Fehérek voltak azok is, csak néhol törte meg az egyhangúságot a bazaltomlások szürke színe. A déli csaton párás, felhős volt minden. A Nagyberek, úgy látszik, a hó alól is tudott ködöket, felhőket támasztani. A Csereze tetejéről éppen Berényre láttam. A házak s a templom belevesztek a palaszürke téli messzeségbe. Nem vártam meg az alkonyatot. Még világos volt, amikor utoljára siklottam le a porzó hóban, s a völgyből egyenesen hazaindultam. Így is rámalkonyodott. Sötétben, átfagyott lábakkal botorkáltam be a kertünkbe.

Este nagy tüzet raktam, teáztam és elmélkedtem. Éjfél tájban feltámadt a

szél. Beleugrott a kéménybe, hujjogott, süvöltözött. A kertben is csupa vinnyogás, tombolás volt az éjszaka. A sövénybe dobált avett sarlókon, kaszákon hetekig sebezte magát a szél. Fémes, nyers süvöltése behatolt a házba, falakba, padlóba, bútorokba. Sokszor egész éjszaka ültem a kályha mellett és hallgatóztam. A fősztél a Bakony felől fújt. Leugrott az Agártetőről, s a halápi harasztan meglódulva bezúdult a tapolcai medencébe. Innen már fákat, tetőket tarolva érkezett a Lesence patak völgyébe, s a Szentgyörgyhegy, Szigliget, valamint az edericsei nyereg között tovább gyorsulva, már dühödt orkánként csapott le a vízre. A szigligeti öböl örökké hullámozó vizét a kisebb hajók, vitorlások, még nyáron is elkerülik. Az ötvenes évek egyik nagy vitorlásversenye itt fulladt tragédiába. A szél egymáshoz verte a hajókat, s tizenegy versenyző meghalt. A balatoni fősztél sokszor a parton is a halál hírnöke. A halápi bányászok mindig tiszta, napfényes időben kelnek útra, Tapolcára, Diszelbe vagy Hegyesdre igyekezve. De a Bakony felett hirtelen beborul az ég, s nem kell neki több egy félóránál, s az egész harasztot hó borítja. Ha ilyenkor szél támad, nehéz a lakott helyeket elérni. Alig van olyan tél, hogy meg ne fagyna valaki a halápi harasztan. Általában a csipkebokrok ágai között lelik meg harmad- vagy negyednap a szerencsétleneket. Zalahalápon mesélik, hogy a harmincas években egy egész lakodalmas menet megfagyott a harasztan. Sok az intő példa, s a helyi emberek tisztelik is az időjárást. A téli szélviharok idején nyoma sincs már annak a mediterrán derűnek, mely a csendes nyári napokon a hegyek lábánál fellelhető.

A balatoni fősztél orgonahangja, süvöltése, s a hízó jég pendülő neszei hozzátartoznak a téli éjszakákhoz. Ilyenkor a tűz mellett ülve el lehet tünődni a táj múltján. Százmillió esztendőket kell visszamennünk az időben. A szürkészöld, laposan hasadó csillogó kőzet, ami Alsóörs táján kifordul a kapa alól, Magyarország legősibb kőzete. Őkori kőzetre lelünk Zánka, Szepezd és Badacsonytomaj környékén is. Permi vörös homokkő képezi a hegyek alapanyagát. Milyen szelek pusztíthattak ezen a tájon a földtörténeti középkor idején, s később milyen szelek pusztították le a talajt a vulkanikus hegyek körül! Ahol nem védte lávatakaró a földet, ott több réteg is lecsiszolódott. A vad bakonyi szelek ma is tarolják, pusztítják a felszínt. A vulkanikus hegyek északi oldalán már meztelenül állnak a bazaltoszlopok. A hegyoldalokban sok kárt okoz az erózió. A szél, s a víz árkokat váj a szőlők közé. A termőtalaj fokozatosan lemosódik. Balatonszepezden például a permi homokkő felett már csak egyméteres termőtalaj van. A föld arca lassan változik. Az idők folyamán a Balaton kiterjedése, alakja is nagyon sokat változott. Valamikor vízben álltak vulkanikus hegyeink, s a víz a somogyi oldalon is messze terjeszkedett. Jól mutatják ezt a falunevek. Hiszen Balatonendréd ma csaknem hat kilométerre esik a tótól, s Balatonmagyaród legalább tizenöt-re. A tó valamikor nem volt ilyen körülhatárolható. A Zala-torkolat a Kis-Balatonnal, s a Nagyberék is a Balaton medréhez tartozott. A víz együtt mozgott, lélegzett az évszakokkal. Tavasszal kiterjedt, elárasztotta a savanyú réteket, jó ivóhelyet biztosítva a halaknak, nyáron pedig, a kánikulai forróság idején összehúzódott. Hajdan állandó árterülete volt a Balatonnak is, éppen úgy, mint a folyóknak. Az árterületen kövér legelők kínálkoztak a nyár közepére, s nagy kaszát kívánó sarjűföldek. Az ember aztán közbeavatkozott. Lecsapolták a Nagyberék vizét, szabályozták a Zala medrét. A Balaton engedelmes, fegyelmezett vízzé kezdett válni, legalábbis látszólag.

A tél végét a melegebb szelek érkezése jelzi. A jég hátán ilyenkor egyik

napról a másikra megolvad a hó. A kásás jégen már nehéz korcsolyával járni. Megsüpped az acél, s elakad. Éjszaka persze újra megfagy az egész, s reggelre göcsörtös, dorozmás lesz a jég. Ez a másnapos, egy hetes jég száz és száz lábnyomot őriz. A sirályok, szárcsák, vadkacsák, rókák, nyulak és emberek lábnyomát. Csak ilyenkor látszik igazán, hogy mennyi állatnak, s embernek akad dolga a jégen. – A Balaton leggyakrabban december végén, vagy január elején fagy be. A zajlás pedig általában február végén, március elején kezdődik.

Amint megérkeztek a melegebb szelek, valahol bent, éjszakának idején megroppant a jég. A tó közepén híg víz keletkezett, s a kéken borzolódó hullámokat ellepték a vadkacsák. Sietve felkötöttem a korcsolyámat, s megegy-szer végigszaladtam a letarolt nádasok, sárga nádtorzsák mentén, egészen Szentmihályig. A jég színe kemény fehérből zizenyős zöldbe változott. A korcsolyám megsüppedt, nagyokat estem a kásás jégen. A jég mindenütt pusztult. Kiszélesedtek a rianások, a horgásztégek tartóoszlopai kiolvadtak. Néhol már hajlott a jég a súlyom alatt. Harmadnap megjött a keleti szél, s megkezdődött a zajlás.

A vízparti településeken a tavasz hírnöke nem a hóvirág, hanem a csuka. Az olajzöld, márványozottan szürke, foltos, hatalmas állkapcsú vízi ragadozó. A csuka ivása sokszor már a jég alatt megkezdődik, de ha a jég felszakadozik, gyorsan benépesülnek a nádasok és a sekély, partmenti vizek. A csuka ivásának az ideje február vége s március. A csuka 1963 óta a védett halak közé tartozik. Korábban, 1953 táján még nem volt védett hal, de fogni csak engedéllyel lehetett. Engedélye pedig akkoriban még kevés embernek volt. Nem is gondolnak a csukára egészen tavaszig. Akkor aztán, ahogy a partról a nádkévéket a kocsikra rakják, felneszelnek a csobogásra. Valamelyik mutáló hangú legény elkiáltja magát: „Fördik a csuka!” Olyan ez, mint egy jelszó. Este már az egész falu tudja, hogy fördik a csuka. S mi történik erre? Derék, becsületes parasztemberek hajnalra átváltoznak. A sok egyenesnézésű gazdából, legényből reggelre laposnézésű, gyanakvó léptű pákász lesz. Amint megvirrad, felmásznak a padlásra, s előkeresik a tavalyi, tavalyelőtti, vagy az öreg szüléktől örökölt több ágú szigonyt. Megigazítják, ráspollal megélezik a végeket, aztán a víz felé tájékozódnak. Beleszimatolnak a levegőbe, kiállnak a kapuba, tekintgetnek alá is, fölé is. Végül aztán a kerten át, nagyot kerülve lesompolyognak a vízpartra. Az óvatosabbak már előző éjszaka vagy kora hajnalban elrejtik a szigonyukat a learatott nádban. A parton sokáig fülelnek, tekintgetnek minden irányba, mert a szigonyozásért börtön jár. Mégsem bírnak a feltámadó halász szenvedélyükkel. Lerúgják a nadrágot, s a dermesztő februárvégi vízbe derékig beleereszkednek. Lassan lépdelnek a csobogás felé. A csuka a nádtorzsák között fürdik, könnyű megpillantani. Az is előfordul, hogy kijön a hal a bokáig érő vízbe. Mindenképpen nehéz, férfias vállalkozás ez. A láb gyorsan meggémberedik a vízben, óvatosan kell lépni. S közben figyelni a partot, mert a halászati ellenőr előbb vagy utóbb biztosan felbukkan. Közben a csukákat is figyelni kell, kiválasztani egy jó félméteres példányt, s erősen, hirtelen odaszúrni. Szép ilyenkor a víz. Fémesen csillog, a nádtöveken néhol még jég virágozik. S köztük az olajzöld, aranyárga csukák forognak, locsognak. Ha a hasukkal fordulnak a napfény felé, alabástrom fehéren tükröznek. A víznek, s az éledő nádasnak már erős, nyers, tavaszias a szaga. Ha szél lengedez, az a nedves földszagot is orra alá hajtja a halásznak. S a tavaszi föld és a tavaszi víz illata együtt, maga a boldogság. Nem beszélnek erről az emberek, hanem megélik, élvezik évről-évre.

A csuka, legkésőbb este tepsibe kerül. Megsütik, s a család jó étvággal megeszi. Bort kortyolgatnak, s az öregek belekezdenek egy-egy régi történetbe. A tavaszi szigonyozás körül mindig nagy volt a csetepaté. Sokan börtönt jártak miatta, sokan életreszóló, kínzó reumát szereztek a jeges vízben. Mégis, mindenki csillogó szemmel mesél, halkra fogott hangon, mintha bizony az ötven évvel ezelőtti csukázást is számon lehetne kérni... Mintha élne még valaki az akkori törvénykezőkből... Vagy ha él is, törődne az öreg Andrásook, Istvánok történeteivel.

Márciusban benépesültek a hegyoldalak. Megkezdődött a szőlők nyitása, aztán a metszés, karóigazítás. A metszés a legkényesebb munka a szőlőben. Mert nem mindegy az, hogy rövid vagy hosszú csapra vágják vissza a vesszőket. Van olyan fajta, ahol az alsó szem terméketlen, s van olyan, ahol még a sárszemekből is fűrtök fakadnak. A juhfark rövidcsapra metszve is bőtermő, a leánykát viszont ajánlatos hosszúcsapra vagy szálvesszőre metszeni. A szőlőjét mindenki maga ismeri. Csak a gazda tudja, hogy melyik vágóban milyen szőlője van, hol mivel pótolta a hiányokat. Az öregebb birtokosok mégis kiadják a metszést, mert egyedül már nem győzik. Így aztán én is munkához jutottam ezen a tavaszon, s kerestem egy kis pénzt. Az anyám jogán a falukertben is megkaptam a tavalyi parcellát, így aztán ott is lehetett ásni, gereblyézni, veteményezni. Amerre csak néztem, emberek görnyedtek. A háztáji kertekben is összesöpörték az avart, levágták a hernyófészkeket, s elégették. A fanyar tavaszi füst hetekig tétozott a fák között. Amikor aztán az időjárás melegebbre fordult, virágba borultak a fák. A hegyoldalak fehérbe, rózsaszínbe öltöztek. A táj képe hirtelen megváltozott. A zord télnek már a nyomát sem lehetett fellelni. A napfény, s a virágba borult mandulások, szelíd derűt sugároztak. Ki gondol ilyenkor a télre, a húsz fokos fagyokra, viharokra? A fák, az emberek, a hegyek mind-mind a nap felé fordulnak, s élvezik az aranyló sugáresőt. A víz színe zöldből kékbe vált, s a hegyek is kék drágakövekként ragyognak a parton. A nádasok üde hajtásain madarak hintáznak, csupa tavaszi harsogás, kiáltás, zendülés az egész táj.

A horgászok is megjelennek a parton. Igazítanak a stégjeiken, pallókat fektetnek végig a bemohosodott tavalyi cölöpökön. A pajtákban fészerekből előkerülnek a csónakok. Leszekereznek velük a partra, s ott felbakolják. A vasárnap délelőttök, délutánok csónakjavítással telnek. Foltokat szegeznek az öreg bárkák aljára, begittelik a réseket, aztán következik a legkényesebb, a festés. A part mentén ilyenkor hetekig terjeng a firnisz, a lenolajkence s a vastag olajfestékek illata. Ez a festékszag éppen úgy hozzátartozik a tavaszhoz, mint a virágzó fák illata. A csónakok legkésőbb május huszadikáig vízre kerülnek. A Balatonon ugyanis április húsztól május húzig tart az általános halászati tilalom. Persze, aki igazán szenvedélyes horgász, az márciusban vízre teszi a csónakját, s még az általános tilalom előtt felkeresi a jó keszegező, pontyozó helyeket. Horgászni persze a kikötőről is lehet, ahol van kikötő. Valamikor én a balatongyöröki mólóról fogtam a legszebb süllőket. Különösen szépeket lehetett fogni, ha kora tavasszal keletre fordult a szél. A keleti szél mindig meghozta a süllőket. Ilyenkor nemcsak kősüllőt, hanem egy-egy formás fogast is megakasztottunk.

A tavaszi horgászokat valamikor mindennél jobban szerettem. Vizparton ülve körülveszi az embert a táj. Észrevétlenül egyesül vele, azonosul. Tavasszal a szemet, s az idegeket minden pihenteti. A kéklő, barátságos meszszeség éppen úgy, mint a közeli nádasok üde zöldje, vagy a levegőt tisztító

hullámverés. A tavaszi szelek magukkal hozzák a hegyek közül a virágok s a rügyező fák illatát. Jó érzés ilyenkor levegőzni, szuszogni, embernek lenni. Jó érzés ilyenkor a kéklő hullámokon táncoló pótát figyelni, s az erős vad halakat partra húzni. A túlsó part nyárfái, falvai, domboldalai is jól látszanak. Ugy tűnik, hogy csak egy ugrásnyira van Berény, talán át is lehetne kiáltani. A vonatok zakatolása, s a mozdonyok füttye át is úszik hozzánk a víz felett. A füstöt is sokáig látjuk. Nagy szürke fátyolként lobog a nyárfák között. Csendes időben fél óra is beletelik mire elenyészik. A tavaszi horgászatok idején a víz még nagyon tiszta és átlátszó. Ha mozdulatlan a tükör, a csónak, vagy a móló mellett állandóan láthatunk apróbb halakat. Dévérek, kíváncsi kűszök rajzanak a felszín alatt, s csak akkor fröccsennek szét, ha egy-egy növendék süllo közéjük vágódik. Ha mozdulatlan a póta, a szem elszakad a víztől, s önkénytelenül is a sirályok reptét követi. A kéklő ég, s a kékeszöld víztükör között kora tavasztól késő őszig hófehér halászmadarak keringnek. Lebegnek, lassan eveznek a partok, kőgátak, nádasok mentén, majd váratlanul zuhanni kezdenek, mint a kő. Éppen csak megérintik a víz tükrét, aztán szárnyra kapnak, felemelkednek újra. Csőrükben ezüstös fényű hal vergődik. A halak nem tudnak kiáltani. A nesztelen mozgású sirályszárnyak átemelik őket a halálba. Fényesen, ezüst pompában, hófehér szárnyak suhogása közben enyésznek el. A sirályok által naponta százszor és százszor beteljesedik a törvény. Az ember ül a csónakjában, nézi a sirályokat, s észrevétlenül elmúlik a nap, elmúlik a tavasz.

Júniusban megérkeztek a nyaralók és a peronoszpóra. Engem 1954 nyarán a szőlők levelén mutatkozó peronoszpórás olajfoltok közelebből érintettek, mint a nyaralóközönség megjelenése. Vállamra akasztottam egy kisnyomású vermoredelt, s a vörösréz tartállyal a hátamon jártam a szőlőket. Ha az idő engedte, minden nap permeteztem valahol. Néhol a vízfordást, s a bordóilé megkeverését is elvállaltam. Száz négyszögöl szőlőt verettem le óránként. Szép, kéklő sorok maradtak mögöttem. Mire eljött az este, én is megkékültem. A permetlétől átnedvesedett az ingem, nadrágom, még a fuszeklim is. Esténként leballagtam a vízhez. Beleálltam a Balatonba, s alaposan lecsutakoltam magamat. Ha a mosakodással végeztem, messze beúsztam. Egyik júniusi estén aztán elvitettem a partot. Akármerre fordultam, mindenütt puha, tömör sötétség vett körül. Áramszünet lehetett, mert a móló végén sem égett a jelzőfény. Tíz óra tájban aztán felkelt a hold, s annak a fényénél eligazodtam. Messze besodródtam. Legalább egy óra hosszat kellett még úsznom, mire elértem a partot. Ettől kezdve esténként csak akkor merészkedtem beljebb, ha telihold volt. Ezek az éjszakába nyúló úszkálások felkeltették bennem a kalandor természetet. Egyre messzebb kíváncsoztam. Hol a nádasok mentén úsztam le a Szépkilátóig, hol pedig a másik oldalon Szentmihályig. Türelmetlenül fürkésztem a túlsó part fényeit és árnyékait. Július végén aztán hirtelen abbahagytam a szőlők permetezését. Hajóra szálltam, s nekivágtam a Balaton szelíd messzeségeinek.

Keszthelyről indultam egy kalóz típusú bérelt vitorlással. Mire a hajót rendbeszedtem, délelőtt tíz óra volt. Forrón süttött a nap, s a reggeli szelek éppen elülni készültek. Ezen a napon még nem ettem, s a parton akkor semmiféle ételt nem lehetett kapni. Csak bort. Így hát vettem két üveg bort és elindultam. Mire a keszthelyi öböl közepére értem, teljesen elállt a szél. Aszalódtam a forró napon. Korgott a gyomrom. Óvatosan kortolygattam a borból, s vártam a szél visszatérését. A szélcsend késő délutánig tartott. Órákon át bámultam az

alacsony fenékpusztai partokat, melyeken néhány évvel korábban még a keleti gótok királyának, Nagy Theodoriknak a palotája mellett felsőbb utasításra gumipitypangot kezdett termelni az állami gazdaság. A fenékpusztai gumi-földeken korábban én is végigdolgoztam egy nyarat, s így augusztus végén egyszerre vehettem szemügyre, hogy mivé lett Aurelianus császár, Nagy Theodorik és Rákosi Mátyás birodalma. A földeket derékig érő gaz borította.

A vitorlák árnyékába húzódva felálltam néha, s a messzeségben a Zala torkolatát igyekeztem megpillantani. Éveken át terveztem, hogy felevezek a folyón Zalavárig, s valahol a nádasok és szántóföldek között felfedezem Pribina szláv fejedelem székhelyét, Mosaburgot. Diák koromban betegesen izgatott a népvándorlás kora, s főleg azoknak a népeknek az élete, akik a honfoglalás előtt Pannóniában éltek. Amikor aztán a napszámos munkában elfáradt a testem, történelmi érdeklődésem is alábbhagyott. Ezen az 1954-es nyáron már csak hamvadó, erőtlen nosztalgia fűzött a morva-szláv néptörzs, a keleti gótok, a hunok, vagy a rómaiak fellelhető örökségéhez. Fonyódra igyekeztem ezen a forró nyári napon. Nem tudom mit akartam Fonyódon. Valószínűleg semmit. Csak menni akartam, utazni. Először Fonyódra, aztán tovább, egyik kikötőből a másikba a végtelenségig.

Délután négy óra felé megjelent a vizen egy szürke vonal. „Na jön a szél” – gondoltam. Valóban öt perc múlva meglobogtak a vitorláim. A szél keletről érkezett. Befogtam, s megcéloztam a déli partot Berény táján. Néhány perc múlva azonban délkeletire, majd teljesen délire fordult a szél. Ez már nem tetszett. Rosszat sejtve, megegyeszer szemügyre vettem az alacsony fenékpusztai partot. A Kis-Balaton felett már palaszínű volt az ég. Jól sejtettem. A Balatonon a szél forgása az időjárás változását jelzi. Ha az óramutató járásával ellentétes irányban forog a szél, akkor az idő javul, ha az óramutató járásával egyező irányban, akkor romlik. Keletiről délire fordult, s félóra múlva délről nyugatira.

A nyugati szél növekvő erejével hamar eljutottam Balatonmáriára. Part-ra ugrottam, aztán az egyik közeli kereskedésben bevásároltam. Vettem néhány konzervet, kenyeret, s valamilyen olcsó felvágottat. Siettem vissza a hajómra, mert az idő fokozatosan romlott. Ettem, elindultam a part mentén Fonyód felé. – Felhős, borongós alkony ereszkedett a vízre. A messzeségben, a kikötők helyzetlámpái belemosódtak a párás sötétségbe. Némán ültem a kormány mellett, s szorítottam a vitorlák behúzó kötelét. A hajó orránál, oldalánál csobogott a víz. Szélesen örvénylő nyomdokvizet hagytam. Mögöttem derengve foszforeszkált a mélység. Szorongva vártam, hogy mikor erősödik fel a szél, és suhint végig a sötétlő hullámos vizen. De a vihar késett. Már Balaton-fenyves alatt jártam, amikor az első villám belehasított a nyugati égbolt peremébe. Csak a fényt láttam, a dörgés még nem jutott el hozzám. Nem akartam horgonyt vetni, eszelősen igyekeztem Fonyód felé. Be akartam futni a kikötőbe. Fogtam a kormányt, zajtalanul siklottam a puha nyári éjszakában. A szél néha felgyorsult, pöffösödött. A hajóm ilyenkor meglódult. A zseblámpámat időről-időre felvillantottam, mert féltem, hogy belerohanok egy horgászcsónakba, vagy stégbe. Közel jártam a parthoz, de nem láttam semmit. A nádasok csak sejtettek, mert sötétebbek voltak, mint a környező sötétség.

Fenyves és Fonyód között hirtelen vízcsobogásra lettem figyelmes. Tőlem jobbra, köztem és a nádas között csobogott a víz. Nehézkes furcsa locsogás volt. Mintha bivalyok mocorognának a vízben. Füleltem, megborzongtam. – „Mit csináljak? Menjek beljebb?” – tűnődtem. Nem akartam beljebb húzódni,

mert a vihar lassan, de biztosan közeledett. Nyugaton villámlott, s halkan morajlott az ég alja. Felvillantottam a lámpámat, aztán mégiscsak fordítottam a kormányon, még hozzá hirtelen. Közvetlenül előtem hat-hét férfi gázlódott a nyakig érő vízben. Hálót húztak. A hálót tartó parafaúszók körben bukdácsoltak a hullámokon. Csaknem belerohantam az orvhalászok kerítőhálójába. Nem tudom, hallották-e, hogy csobogva közeledik egy hajó, vagy nem hallották. Annyi biztos, hogy meg sem mukkantak. Némán mocorogtak a vízben, mint a bivalyok, s akkor sem szólaltak meg, amikor rájuk villantottam a lámpámat. Nagy ívben kikerültem őket, aztán visszahúzódtam a nádas közelébe. Egyre nagyobbakat villámlott, s a fénynél már felismertem a nádasok, stégek, és a cölöphöz kötött csónakok körvonalait. A hajóm megdőlt a szélben, de én csak hajtottam tovább.

Éjfélkor elértem a kikötőt. Befutottam, horgonyt vetettem a halászhajók mellett, aztán felemeltem a borosüveget, s jóízűt húztam belőle. Fülledt, idegesítő éjszaka volt. A neszeket messzire vezette a párás levegő, s a legkisebb koccanás is kilométerekre hallatszott. Éjjel egykor aztán felbódult a szél. Mély orgonahangon kezdte, s a következő pillanatban már nyögtek a fák, a hajómon süvöltöttek a merevítők, az árboc brummogott. Nagy morajlás támadt a kikötő s a horgász sziget túloldalán. Körülöttem csobogtak, táncoltak a csónakok és a hajók. A viharos széllel az eső is megérkezett. Végigvágott az öböl vizén, mint az ostor. Ponyvám nem volt, csak két sátorlapom. Azokba burkolóztam, s amennyire csak tudtam, behúzódtam a fedélzeti deszkák takarásába. Csépett, dobolt körülöttem az eső, s az ég akkorákat dördült, hogy nem lehetett elaludni. Hajnalig dideregtem a sátorlap alatt. Akkor aztán mégiscsak elnyomott az álom.

Amikor felébredtem, már késő délelőtt volt. A nap sütött, de a viharos szél semmit sem csillapult. Halnalra nyugatiból átfordult északira, s a felhőket szétszaggatta a tó felett.

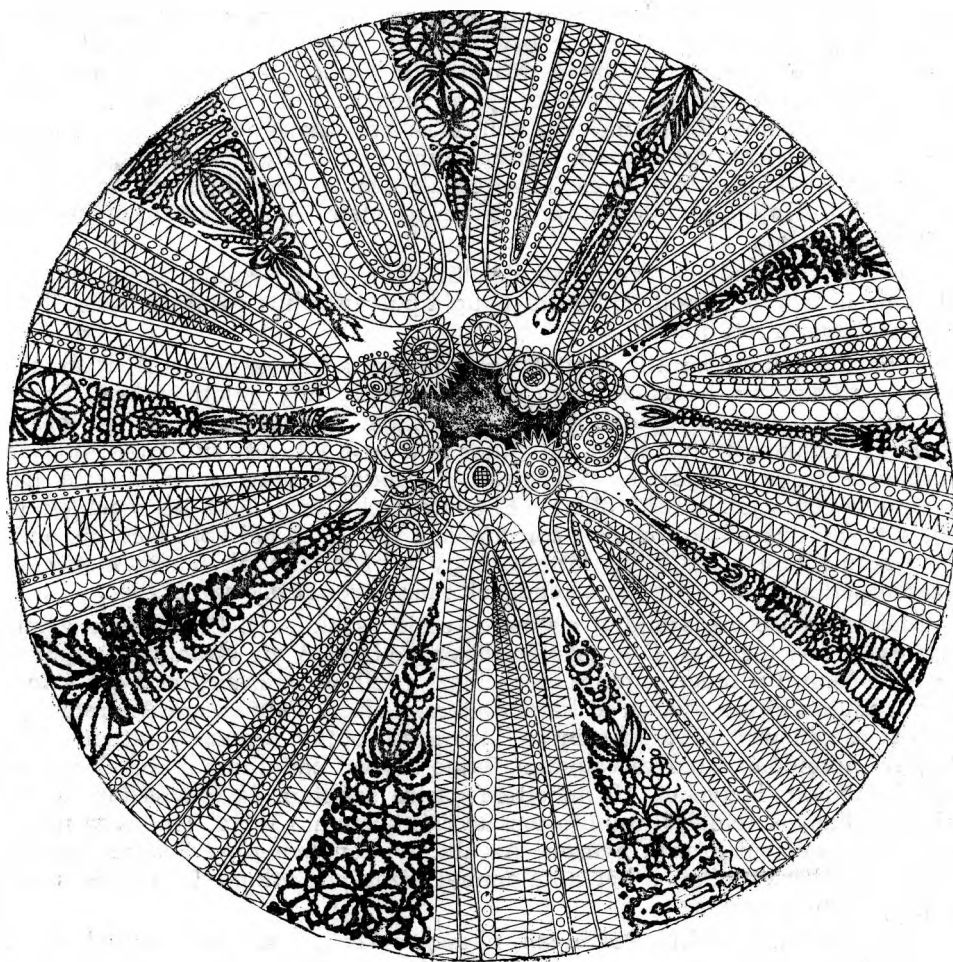
A parton sok ember állt. Néztek valamit, ami a földön hevert. Partraszálltam és csatlakoztam hozzájuk. Egy embert néztek. Egy halott embert. Fehér vászonnadrágja volt, s rövidre nyírt őszülő haja. Azt suttogták a bámészkodók, hogy a halászok húzták ki, de akkor már nem élt. Azt suttogták, hogy a viharban felborult a hajója és összetörött. A rendőrök már bementek érte, hamarosan bevontatják a kikötőbe. – Elmentem ebédezni. Sült keszeget ettem állva. Ott sütötték a kikötőn, és a sorompókon túl. Jóízű hal volt. Később, amikor visszamentem a kikötőbe, láttam, hogy a bámészkodók igazat mondtak. A szerencsétlenül járt vitorlást a rendőrök már bevontatták az öbölbe.

Másnap délre megszelídült a viharos erejű északi szél. Felszedtem a horgonyt és tovább mentem. Este már Bogláron voltam. A víz színe még napokig zöld volt. Nem bírt megnyugodni. A szélhez, a felhők járásához és a víz színéhez igazodtam. Egész nyáron át barangoltam a vízen. Felmentem Akarattyáig, aztán az északi part kikötőit érintve, lassan csorogtam vissza Keszthely felé. A hajóról állandóan a partra vágytam. Sajgó szívvel bámultam a zöldellő, sokszínű dombokat, hegyeket. Ha tehettem partra szálltam és felmásztam a hegyekre. A hegyek tetejéről mindig visszakiváncsoztam a vízre. Tihanyba négyszer is visszatértem ezen a nyáron. Az alkonyi fényben újra és újra megbámultam a gejzírkúpokat, s két alkalommal elzarándokoltam I. András sírjához is, az altemplomba.

Egyetlen fillér nélkül, soványan, éhesen érkeztem vissza Keszthelyre. A nyár végetért. Az ősz már a hegyekre ült. Megsárgultak a lombok, a csersző-

mörce pirosuló bokrai messzire világítottak az erdő alól. Kék szilva, kenyér és dió került az asztalomra. Szomorú voltam. Félttem, hogy elsodor az élet, a pálya és a megélhetés kényszere, s a víz partjára soha többet nem térhetek vissza. Azóta csaknem két évtized telt el. Tudom, hogy nincs visszatérés. Elvesztettem az anyámat, hajdani barátaimat, sok jó rokonomat. Elvesztettem a kéklő besztercei szilvák, a dió és a kukoricakása ízét. Velük együtt elvesztettem a tájat, az évszakokat, a téli szeleket és a nyári forróságot. Vettem ugyan az északi parton egy darabka földet, s a hegy oldalában megvettem a lábamat. Fákat ültettem és szőlőt. De hiába. Ez egy másik Balaton, ez egy másik táj. Emlékeztem a nyár a régi nyarakra, s a tájban is némelyik vonás ismerős. Ismerős és idegen. Csak akkor látom a régi tájat, s akkor érzem a régi besztercei szilvák ízét, ha behunyom a szememet, s összeszorítom a számat. Mégis készülődöm. Szeretnék visszatérni.

(Folytatjuk)

A piktor

(Egry József halálának évfordulójára.)

Szürke, vizes felhők függönyzik a távol eget; lenn fénylik a tó; hal csobban; a hullám lassan omolva távoli kürtszót lenget a síkosan elgyűrűző hab hűs páráiban . . . Ül csak a horgász, néz, figyel éber szívvel a szint s formát oldó, váltó ragyogásban. Csend van benn s vele; nem mozdul, elvétve harákol; issza a látványt; ujja tapintja zsinórral a horgot, s úgy cserkészi homályos mélyvízből a halat, mint alkonyi, hajnali, évszaki fénybe, homályba hanyatló lét vak mélyéről kristály káprázatu álmát. Horgászpadjáról keskeny palló visz a partra: nem szédülve, csak ő lép rá, – így védi magányát; ingó fényhidakon hág így fel örök tünemények forgatagába s vissza a békés kertek ölébe. Szófukaron bár, szívesen ejt szót földmivelövel s ritka baráttal. Az ember, a táj: jele néki csupán a mindenségnek . . . Az ős pompájától bucsuzik, mert munkához lát négy fala közt, hogy ránkörökitse mind mit látott. Egyre nyomasztóbb felleg alatt: vad fémmadarak falkában tépik a csendes eget, fény csillog szárnyukon, érc dörgésük csőre szívében. Pásztori csend szentelte meg itt azelőtt a szivárvány kútját, ivét; most csatakos szél vijjog az őszben. Ködből jönnek s tűnnek a ködbe, batyút, gyereket rossz kordékon vonszolva: riadt menekültek. A hajdan víg szüreték dalait visszhangzó dombokon átsap, zúdul a szennyes háboru roncsa, iszapja. A mólón csendőr őrzi az égő szürkületben a semmit. Agyuk, tankok közt katonák: arc nélküli, megvert had, kimerült, tört mozdulatok . . . Jön a tél, jön az étlen, fátlan gond, vacogás, hurut, ájulás. Jön a rossz hír: Pesten műtermét elvitte a bomba. Legyint: más titkot vallat: hogy születik meg fényből az árnyék. Hamvad a fény? Felfalja az árny? Kutató szeme erről szól végső arcképén is kék éjbe merülve.

Dalok

1.

*Mily büszke-szép volt!
Hosszú combján,
kemény vállán,
kicsiny mellén
megfeszült a napsütötte
barna bőr,
mikor átsietett a strandon
a tó felől,
s megcsillogtatta a víz üde cseppjeit.*

*S mily szomorú volt!
Karcsúsága csontra aszott hús,
feszes bőre száraz ráncsomó,
tehér haja hókoszorúként
keretezte vértelen arcát,
ahogy átment az utcán
félszeg kis mosolyával,
mintha bocsánatot
kérne, hogy még mindig itt jár.*

*Mit őriz meg belőle
az emlékezet?
Szememben és szívemben
egymásra rajzolódik
feszes és ráncos bőre,
büszke s megtört alakja,
szépsége s szomorúsága.*

2.

*Itt vannak még,
bár szétszórva a lakásban
a házi istenek.
Néhány arckép,
tárgy, holmi, rengeteg
családi kincs: jó varázslással
egybekötözve óvja meg
az otthon lelkét.*

*Élünk: őket óva mi,
s hisszük: ők minket védenek;
mint sok hű római
hitte: az istenek
megőrzik; – s jötenek
Néró fáklyásai.*

3.

*Azt hiszed, tiéd csak
a bánat, öröm, amit dalod
kiénekel?! Fajankó!
Ezt énekelték szerte a földön
ősidők óta, más-más
dallammal, sokféle nyelven.*

*Anya dalolta gyermekének,
gyerekek maguk seregének,
szerelmes szerelmesének,
gyászoló halott kedvesének.*

*Alom, itélet, gyötrellem:
ha él, az élet énekel.*

ERDŐS JÁNOS GRAFIKÁI

Erdős János Pécssett él és dolgozik. Egy fiatal, pályakezdő képzőművész számára ez hátránnyal jár. Nincs elzárva a külvilágtól, nincs elszigetelve, nem árt szakmai fejlődésének a vidéki város levegője, csupán kívülesik a szakírók érdeklődésén, nem kerül be a nagyközönség köztudatába. Hiába érzi magát európai képzőművésznek, s járja a művésztelepeket, az Északi-tengertől az Adriáig, Magyarországon vidéki marad. Hiába mondta el róla Solymár István, a Nemzeti Galéria igazgatóhelyettese Dürer-termi kiállításának megnyitóján, hogy a hazai képzőművészetünk grafikai törekvéseinek legjavához, képzőművészeti anyanyelvünk korszerű, szerves folytatásához tartozik –, Viborgban és Koppenhágában rendezett kiállításairól többet írt a dán sajtó, mint budapesti bemutatkozásáról a hazai, s a grozsnanyi Galériában rendezett kiállításon több kép kelt el, mint a Dürer-teremben. Egyébként mindkét utolsó kiállítás azonos grafikai anyagot tartalmazott. A Dürer-teremben júniusban, s a jugoszláviai Grozsnyanban augusztusban szerepelt.

Építésznek indult, s tíz éve még azokhoz a fiatal festőkhöz tartozott, akiknek arcára csupán fintort csalt ki a figurális kompozíció látványa. Az éppen induló nemzedék reakciója is volt ez arra a művészetpolitikára, amely megfosztotta őket attól, hogy serdülő korukban hatékony képzőművészeti élményt kapjanak a kortárs piktúrától. A modern és nonfiguratív fogalmakat azonosították, inspiráló élményük néhány reprodukciós könyv volt, még élő nyugat-európai mesterektől.

Erdős akkori festményein és grafikáin egyaránt, a kissé tán megkésztet konstruktív törekvések keresik a harmóniát. Kompozíciói visszavezethetők ugyan tárgyi, vagy urbanisztikai alapélményre, de táblái csupán architektúralis jellemzőkkel bírnak. Érdekes módon néhány, hangulati effektivitásában kiemelkedő emlékezetes kép is születik a periódusban, talán a legkevésbé tudatos alkotások, akár tesztvizsgálatra is felhasználhatók Erdős akkori pszichikai állapotát illetően. (Legsikerültebb az „Éjszakai kompozíció” c., a fiatal pécsi képzőművészek első, 1963-ban a Janus Pannonius Múzeumban rendezett kiállításán bemutatott kép.)

Első izgalmas grafikái monotypiák; tulajdonképpen kicsinyített olajképek. Intim méretekben monumentális szerkezeti feszültségeket érzékeltetnek. (1965-ben, szintén a Janus Pannonius Múzeumban, első önálló kiállításán mutatja be őket. Ez évben még Eszéken és Bécsben is szerepel grafikáival.) Képei dekoratívak, férfiasan diszkrétek, hangulatosak, szuggesztívek, csupán kissé gyökértelenül lebegők még, mint a „Híd” c. grafikáján ábrázolt konstrukció, katalógusa címlapján.

1966 hozza a döntő fordulatot munkásságában. Meghívást és ösztöndíjat kap a herningi Akadémiától, s még ez évben a Herning melletti Viborgban kiállítást rendez. Dániában „élőben” találkozott a reprodukciókról kedvelt mesterek alkotásaival, s gyanús produkciók tömkelegével. Vendéglátói, mint amolyan Keletről jött egzotikumnak számító művésztől, elsősorban a magyar népművészet felől érdeklődtek.

Erdős mindig is szerette és alaposan ismerte népművészetünket, de a modern ember fölényével és nosztalgiájával tekintett rá, mint orvosi könyvek szerzője a varázsszövegekre. Amikor, csak úgy, mutatóban, székely fafaragások motívumait kezdte rajzolni emlékezetből, Dániában, furcsa dologra ébredt. Az idegenbe szakadt, bábéli zavarban pislogó ember megérezte az anyanyelv talaját, biztonságot adó erejét

A szerkesztett, architektonikus rend ettől kezdve népművészeti motívumokból épül Erdős János grafikáin. Székely kopjafák, dunántúli lapickák faragásai, somogyi pásztorok csontba karcolt jelei élnek tovább, a hagyományt egyszerre túllépő és megőrző képein. A sajátos ízt, önálló formanyelvet nyert Erdős, már nem rémült meg attól, hogy figurálisnak „bélyegzik” képeit. Mesehősök, álomalakok, pásztorok, csibék és pávák jelennek meg, várak és katedrálisok emelkednek metszetein, karcain.

Nem akarta már „utolérni” Európát. Tudta, hogy többnyire szélső pályán szalad, aki valaki után fut. Az ötpercenkénti újat akarás, s formai ötletek töbződése és végtelen megújulása inkább a sporthoz áll közel, nem a művészethez. A festői és grafikai tevékenység nem kedvtelése, nem foglalkozása, hanem életformája lett.

Mert a kollektív kincsből – népművészetünkéből – merített formanyelve, új művei, értők mellett – közönségre találtak.

Furcsa, hogy első igazi közönségsikere a társművészetek egyikében érte. Az 1967-es bábfesztiválon, a pécsi Feketeszínház rendezésében mutatta be a Hevesi András zenéjére készült „Kádár Kata” c. produkciót. Az előadás tulajdonképpen mozgó képkiállítás hatását keltette. Dunántúli lapickák stilizált változatai jelentek meg bábuk és díszletek helyett, dinamikus kontrasztot adó égővörös és kék színekben. Tulajdonképpen a képzőművészeti teljesítmény ragadta meg a bábszakma legjobbjait az előadás kapcsán. A jelenlegi kiállításain szereplő linómetszetek közt található mesesor („Sosem volt király”, „Királykisasszony”, „Trónörökös”, „Udvari bolond”, „Strázsamester”) közvetlen elődei a „Kádár Kata” előadásának figurái voltak.

Finom, lírai ihletésű rézkarcainak mesevilága is a hosszú bábszínházi tevékenységéből táplálkozik. A gyermekkorból hozott mesevilág fantasztikusabb, irodalmibb. Erdőst felnőtt korában érte a mese varázsa, azért van, hogy inkább dekorativitását, díszítmény jellegüket hangsúlyozza. Humora is visszafogottabb, szemérmesebb. Dráma és tréfálkozás helyett valami olyan árad linómetszeteiből és rézkarcairól, ami talán legritkább életünkben és művészetünk produktumaiban, s amire épp ezért a leginkább van szükségünk: a derű. Derű, átszöve árnyalati nosztalgiával a gyermekkor, a mesék világa, a népművészet és minden tiszta és egyértelmű dolog iránt.

Formai és tartalmi szempontból egyaránt három csoportra osztható a kiállítások anyaga. Az elkülönülést a klisék alapanyaga, valamint a művelet technikája határozza meg.

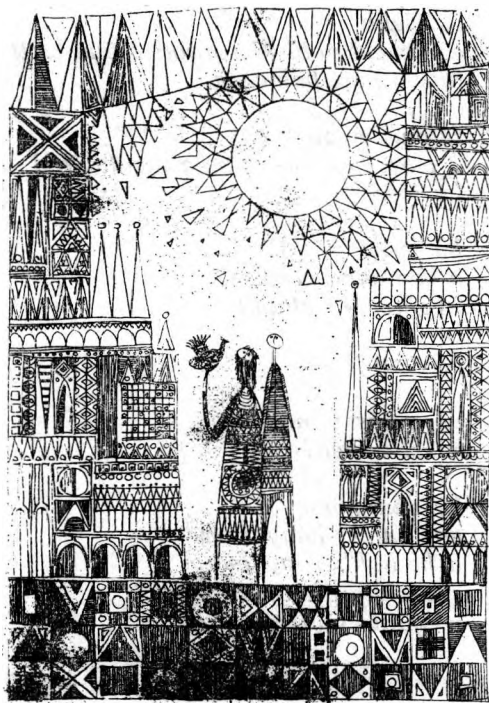
A linó aránylag könnyen véshető, alaposan megmunkálható anyag. A metszés technikája közel áll a fafaragások módjához. Linómetszetein építményes rendben emelkedő, konstruktív, architektonikus ritmusú képek láthatók. Építő motívumaikat sulykolófékről, székely kapufélfáról, dudafejről, kopjafáról, borotvatartóról ismerheti a kollektív emlékezet. Jellemzői a háromszögek, hisz a bicska is legkönnyebben a háromszöget véste ki a fából.

A rézkarok technikája már oldottabb, festői hatásokat eredményező, íves szerkezetekből álló képeket csal ki Erdősből. Apróbb alkotórészekből építke-

zik, finomabban cizellál, s a csontba karcoló pásztorok túlköt, sótartót, tükröt diszító motívumait értelmezi át. Míg a linómetszetek nyomatai mindig archaikusan hatnak, a rézkarcok mozgást, vibrálást érzékeltetnek, mintha előéletük és folytatásuk lenne, s amit látunk, csupán a pillanatnyi állapot.

A harmadik szűk csoport tulajdonképpen műfaji keveredésből születik. Erdős a maga teremtette műfaji elhatároltságot akarja áttörni. Az aprólékosabban megmunkált, nagyméretű rézkarcokon a linómetszetek archaikus, konstruktív rendjét szeretné felépíteni. Rozettás betétek ékesítik a toronyrengetekben végződő oszlopokat, ritmikus ívek törik meg a három- és négyszögekből építkező faktúrát. Mindez nagyon szerencsésnek tűnik pl. a „Gótika”, vagy a „Katedrális” c. képeken, de alapjában véve veszélyes módszer, az anyag karakterének felismerése nyomán született műfaji, formai, tartalmi egyértelműség rovására megy. Csak kuriózumként van értelme.

A sokszorosított grafika reneszánszát éli. Intim műfaj. Bensőséges közlendők, meghitt hangulatok hordozója. Művelőjétől mives igényességet kíván, közönségétől csupán jó ízlést; de talán éppen ezért lehet az izlésfejlesztés hatékonyabb eszköze, a közönség számára út a bonyolultabb képzőművészeti műfajok megértéséhez. Ma már megmosolyogjuk azt, aki egy verstől a regény jellemzőit kéri számon, ám sokszor természetesnek tartjuk, hogy egy linómetszetet az olajképek igényével vizsgáljanak. Erdős János grafikái nem akarnak „másnak” látszani. Műfaji tisztaságukban, pontos kivitelezettségükben az eredeti élmény erejével hatnak és késztetnek meditációra.

Távolságok

*A fénytől megbillent az ég
íve vízbe rogyva
a vizen valaki úszik
hol a túlsó part
az innenső szakadékos*

*ahonnan jöttem mögöttem
már összeér a fal
becsukódott az ajtónyi rés
mit testem tört most már észrevétlen
csak a színek vonulnak
és a csöndet betöltik*

*s a tenyeremből kicsorgott csönd mögött
kormos szél fúj a panelváros felett
terén fesztiválok zászlai lobognak
s napjaim kilyukasztott buszjegye*

*és idébb
a tenyeremből kicsorgott csönd előtt
már a part homokja*

*talpam nyomát
a parti homokban még megtalálod
ha jössz*

*ha jössz
a homokba vésett
nyomomon eltalálsz*

ha nem jössz

*vagy jössz még?
jöhetsz még?*

*ha nem jössz
egy ember hagyta ott
a homokban nyomát
s mielőtt a kövekre lépett
megállt és visszanezett*

*majd elindult
az első kőre lépett*

*később a roppant
tömegű víz feletti fény
szomjasan felitta*

A januári Hold

délelőttjén

*hullt margarétaszirmok
madárnyomok a hóban
rajzukat megőrzi
a higany-hideg*

*már szárnyak nyoma
se látszik felettük
se fészek melege
se megpattant tojáshéj
csak fagyöngy csokra zöldel
az alvó almatán*

*se harmat
se forrásvíz*

se madár

*csak nyomai
a higany-hideg hóban*

*ott tipegnek sorban
mennek a fészek-meleg nap elé
és bele olvadnak majd a földbe*

SZÍNHÁZI PROBLÉMÁK

Reflexiók Czimer József HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA-jához

Számtalan érdekes, hol vitára, hol egyetértésre készítő gondolatot mondott el Czimer József a mai színházról, színházszemléletről, főképp a közönséget aktivizáló színház szükségességéről. Számbavéve a színház fő alkotóelemeit – drámát, rendezőt, színészt, közönséget – közülük a közönségre szavaz, mint „a színház egyetlen változatlan lényegé”-re. Szívesen egyetértek abban, hogy ne csak „közönség szervezési” szinten vagy jelszavakkal helyettesítve vegyük végre számításba a színházi kommunikációs rendszer másik, „jórészt még mindig sötétben” üllő pólusát, de a közönség olyatén felfogását, hogy önmagában a színház lényege volna – egyoldalúnak tartom. Hisz közönség másutt is van, másért is van, és akkor funkciója is más. „Ha valaki tükör előtt eljátszik valamit . . . csak játék, nem színház” – mondja Czimer a színészről, így igazolandó, hogy a színészi játék is csak közönség előtt válik színházzá. Ám ez a kapcsolat megfordítva épp ennyire érvényes. Talán helyesebb megközelítés lenne az a különbségtevés, mely szerint a dráma, rendezés, színészi munka stb. *színpadi tényezők* és viszonyuk az egyik póluson, az előadáson belüli, míg a *színpad és közönség viszonya* magát a kommunikációt megvalósító, pólusok közötti viszony. Czimer túlzásának az a pozitív magva, hogy felhívja a figyelmet: a színházművészet sokkal kevésbé lehetséges közönség nélkül, mint bármely más műalkotás, jelenérvényűsége következtében közönség nélkül nem is létezhet. Napjaink színházi vitáiból a közönség-jelenlét esztétikai szerepe, e tényező jelentősége jóformán hiányzik, nagyon időszerű volt szóba hozni.

Manapság egyébről se hallunk, mint irodalmi, rendezői, színészi stb. színházról, legfőként pedig az irodalmat és a színház önálló művészi szféráját elszakító, szembeállító nézetekről. Ami az írói, rendezői stb. színházat illeti, ilyen tulajdonképp mindig létrejön, amikor a produkció összetevőinek valamelyike a többihez képest kiugró tehetséget, nagy és eredeti művészi erőt képvisel, s ezzel szükségképpen *primus inter pares* helyzetbe kerül, akár hosszabb távon. Ez ellen nem lehet – kár is volna – kifogást emelni. Mostanában azonban többnyire az történik, hogy az összetevők egyikét-másikát nem konkrét kvalitásai alapján, hanem *apriori*, funkciója folytán kívánják *kiemelni*, jóllehet csak a világról való mondanivaló eredetisége, ereje igazolhatja bármelyiket, de az aztán vitán felül. Legjobb persze, ha a színházat mint komplex egységet igazolja. Amíg a színház a drámai irodalom szolgálóleányának tisztét töltötte be – tagadhatatlan: hosszú ideig – a színház speciális művészi mozzanatainak (rendezői, színészi, szcenikai) elvi egyenrangúsításáért harcolni eleven művészi cél és feladat volt. De ma már nem ezért folyik a küzdelem. Inkább attól hangosak a színházi berkek, hogy ennek a sokelemű, összetett művészetnek olyan irányzatai támadtak, melyek az alkotótényezők egyikét-másikát vagy csoportját – abszolutizálni igyekeznek. A Népszabadság-beli, nemrég lefolyt vitában is megmutatkozott ez. Sokkal támadóbban jelentkezik azokban az irányzatokban,

melyek a cselekvés, a létezés szóbeli és mozgásos formáját különítik mereven el, az utóbbit gyakran ködösen és öncélúan mitizálva. Mivel Czimer József nézeteiben is felsejlik efféle „beütés”, ezeket sem hanyagolhatjuk el. Az irodalom és színház mai, néha ellenséges viszonyát – akár úgy merül föl, hogy *irodalom vagy színház*, akár úgy, hogy *író vagy rendező*, akár úgy, hogy *szó vagy cselekvés, beszéd vagy tett* – a gyanútlan néző ámuldozva figyeli és aligha érti. Pedig – állítólag – ő nem kíváncsi többé a szavakra, ő akar valamiféle totális akciónak, valamiféle tett megtételének részese lenni, miután elege van az üres beszédből.

Czimer kitűnő ismerője a mai színház sokféle programjának. „Hajlamosak vagyunk arra – írja –, hogy teljesen külön vizsgáljuk az irodalmat és külön a színházat . . .” Amennyire igaz ez, olyan meglepő, hogy állítását nyomban hitelesíti: az irodalmat a szó, a színházat a tett kategóriájába sorolja, és az utóbbi elsőségeért száll síkra. A *tett* apostola, de írás- vagy betűfóbiája – akárcsak több ilyesfajta színházi irányzaté – inkább szenzációs deklaráció, mint világos elmélet.

IRODALOM VAGY SZÍNHÁZ? SZÓ VAGY TETT?

Annak idején Ady „irodalmi” írónak nevezte az ifjú Kosztolányit, amivel a *Négy fal között* szerzőjének némi élet- és valóságidegenségére utalt. Mostanában az „érdekes” vagy „izgalmas” színház követelői, mikor elhatárolják magukat és a színházat az „irodalmitól”, részben és néha ugyanazért teszik, mint Ady, – a valóság mélyebb igényéből. Az „irodalmi” elutasítása ebben a formában mindent jelent, csak nem az irodalom, a dráma általában vett elutasítását. Nem is csupán színházi magatartás, írói is. A forrón időszerű, valóságghitelű, mélyen politikus műveket igényli. Speciális színházi értelemben azt is jelenti, hogy a színház feladata nem lehet merőben a szöveg reprodukálása, pusztá közvetítése, sokkal inkább a szó cselekvéssé, élővé tétele. Nem egyéb ez, mint a színház művészet voltának lényege, az irodalommal nem áll szemben, sőt. Hiszen a *drámai mű*, az írás *megtörténést ír* ugyan *meg*, megszabja a megtörténést, de *nem teszi meg*, – a színpadon, a *színház művészi összetevői által lesz tényleges megtörténéssé*.* A színpadi megtörténés a színházi kommunikáció vezetője, benne kumulálódik a színpad valamenyi hatáseleme. Nagyon természetes, hogy a színház művészeinek legjavát épp a mű megtörténéssé tételének mozzanatai érdeklik, ezt kívánják a legmélyebben hatásossá formálni.* Peter Brook pl. a színpadi megtörténés *élő* voltában jelölte meg a színházi hatás döntő mozzanatát, amilyen egyszerű, olyan pompás meghatározással. Az *élőt* úgy is érti, hogy friss, újszerű, a megszokottól különböző. A színházművészet feladatát nem abban látja, hogy elméleteket illusztráljon, hanem hogy megtörténéssé elevenítsen eszméi, drámai tartalmakat – a *Lear királyt*, vagy az *US* dokumentumanyagát. – Hangosabbak ma azok a színházi irányzatok, melyek szerint a szó, az író műve felesleges, a színpadi közlés nyelve a *t i s z t a* akció. Olykor a szó helyébe különféle kinetikus, vizuális, auditív hatásokat állítanak, szélsőséges képviselőik éppenséggel sokkot, utcai kavalkádot, happeninget, – mint igazabbat, valóságosabbat a „kitalált” irodalomnál. Mátrai-Betegh Béla a Magyar Nemzetben a nyár elején számolt be a londoni Young Vic színház egyik

* *Megtörténést* a legtagabban, akár *létezésnek*, a *hatásost* olcsó mellékjelentés nélkül értve.

előadásáról (*Do it – Tedd meg!*), mely e program jellegzetes megvalósulása: biológiai cselekvések nyíltszíni produkálása agresszív fény-, zaj- és fűsthatások mellett. A csehszlovák Krejča ehhez még csak közelítő színházi attrakciókról mondta, hogy „minden szélsőség kicsit ostobaság”, nem egyéb „zsonglőr-kódés”-nél, „szemfényvesztés”-nél. Persze nem felejtethetjük el, hogy a színház szavak nélküli, zenés és mozgásos formájának hagyományos műfajai is vannak, pl. a balett, pantomim, revü. Czimer is hivatkozik rájuk, ide sorolja még a *commedia dell’arte*-t is, aminek nincs írói szövege, s ebben a tekintetben a sor még tovább is folytatható lenne. A *mulatványos* színház a maga műfajában nagyon művészi és értékes lehet, mégsem éri el az irodalommal, a drámával élő színház kifejezésbeli és gondolati gazdagságát. A sokjelentésű, áttételes, és ezáltal többretegű költői szó információs ereje bizonyos élet- és tudattartalmak kifejezésében mégiscsak vitathatatlanul nagyobb, mint a mozgásművészetek szükségképpen mindig sztereotípebb, stilizáltabb „nyelve”. Nem értékkülönbség ez, hanem műfaji eltérés. A színház látványos műfajai évezredek alatt – pedig együtt léteztek – nem szorították ki a drámát a színpadról, ami biztos jele, hogy nem helyettesíthetik. A tétel megfordítva is igaz. Az *irodalom nélküli* színháznak (ami nem szavak nélküli is!) van ma néhány sokat emlegetett sikere, pl. az 1789 francia előadása, s ehhez hasonlók ezután is következhetnek. Eszmei anyagában ez az előadás – ha nem is íróilag formált szöveggel – lehetőséget nyújt gazdag mondanivaló kifejezésére, ahogy Gyurkó László pontosan kifejtette. Mégis – engedjessék meg – egyetértésem abban Pándi Pállal, aki épp e rokonszenves produkció kapcsán írta, hogy „az 1789 típusú előadás, az így felfogott színház nem pótolja, nem teszi feleslegessé, nem szoríthatja ki a kultúra színházából a büchneri drámát. Érdekes élményt nyújt az 1789 előadása, *Büchner azért marad...*” – Az irodalmat és színházat legfeljebb szakmailag, de nem programszerűen elválasztó felfogások és az irodalmat, a szót a színházból száműzni igyekvő törekvések között áll a modern színházi programok egész sora, melyekre az irodalom valamilyen fokú és célú háttérbe szorítása jellemző. Grotowski szerint pl. a szöveg nem tartozik a színházhoz csak annyiban, amennyiben „a színészi teremtés anyaga”, ő ugyanis a színészi játékban, átváltozásban látja a színház lényegét. Az „irodalmi”-nak egészen sajátoságos értelmezésével találkozhatunk az abszurd színház elméletében, aminek kimerítőbb vizsgálata azért is szükséges, mivel Czimer József ugyancsak kiemelte az abszurd irányzatot, mely a közönség szellemi aktivizálásában a „legnagyobb lépést” tette a „modern színházi törekvések közül”.

A Jelenkor szerkesztősége annak idején két kérdésben jelezte Czimer írásával kapcsolatos fenntartásait. Amiatt, hogy a szerző „a szöveggel szembeállítja a tettet”, meg amiatt, hogy az abszurd törekvéseket „túlbecsüli”. A szerző felfogásában a két kérdés látszólag összekapcsolódik, pedig tartalmukban ellentmondóak. Tanulmányának egyik jellemző passzusában nézetei sűrítetten jelentkeznek, azt írja: „A második világháború utáni színházi irányzatok, legeredményesebben az abszurd színház néven emlegetett törekvések (*Beckett, Ionesco stb.*), ez ellen az állapot (ti. a nézőt elandalitott bábész-kodóvá degradáló limonádé-színház) ellen vették fel a harcot. Szinte érthetetlen, hogy egyesek nálunk ettől a színház eszmeiségét féltik. ... Egyesek teljesen a szó, az írás bűvöletében élnek és el sem tudják képzelni, hogy más is – a cselekvés is – hordozhat eszmeiséget, nemcsak a betű. ... Hová vezet bennünket az írói gög! Hol van az a Faust, aki felébresszen bennünket ebből a betű-mámborból és kijavítsa János evangélista En arché én ho logosz-át (Kezdet-

ben vala az ige') arra, hogy „Kezdetben volt a tett'.” Gondolatmenetében a legfeltűnőbb, hogy a betűragó egyoldalúsággal hadakozván, maga is egyoldalúságba csúszik: az „írói göggel” egy másfajta gögöt, az írást, papolást lebecsülő aktivitás-gögöt szegezi szembe! Faust ugyan tényleg a tettben találta meg léte legteljesebb pillanatát, de – urambocsá! – ő is „irodalmi” teremtmény, eszméi írói „spekulációk”. És az abszurd művek? Eltekintve attól, hogy abszurd színházként hivatkozik Beckettre, Ionescóra, akik mégiscsak darabokat *írnak*, drámaik csak előadás közbejöttével lesznek színházzá, – elég nehéz megértenünk: vajon műveik miért *inkább* tettek (és nem betűk), mint más írói alkotás? Erre még találhatunk némi magyarázatot az abszurd dráma elméletében, Czimer néhány más fogalomkapcsolására már kevésbé. De nézzük sorban!

Az abszurd színház eszméltető, a nézőt gondolkodásra késztető sajátsága következtében – ahogy mondja – nem érti, hogyan félthetik ettől egyesek a színház e s z m e i s é g é t. Czimer nem tesz különbséget a hatás módszerbeli és tartalmi oldala között, eszméltetés és eszmeiség között. Elv拉斯zthatatlanul összefüggnek ugyan, mégis különböznek. A néző szellemi aktivizálását elérő írói, színházi eljárások, az életanyag speciális formálása és organizálása, a mű és előadás mikéntje – a m ó d s z e r, mely nincs, nem lehet eszmei tartalom nélkül, de azért nem azonos vele. Akik „a színház eszmeiségét féltik” – kell-e mondani? – nem általában az eszméktől féltik, tán még a nézőket sem a gondolkodástól, hanem bizonyos, épp az abszurd művek nagyobb és ismertebb részében jelentkező eszmék befogadása ellen tiltakoznak. Más kérdés, hogy ez a tiltakozás sokszor a biztos-ami-biztos óvatoskodás, leegyszerűsítő szűkkeblűség okán hangzik el, és eszmei alapon elveti a művészi módszert is. Való igaz, hogy az abszurd színház mint az elposványosodott színházi konvenciók, kliésék elleni felelős művészi fellépés nálunk nem kapott megfelelő figyelmet, még rész-eredményeit, lehetőségeit tekintve sem. De „... az élet aranyfája zöld” – mint az *irodalomból* tudjuk; az élet most is győz a szürke teóriákon – ha valóban szürkéek: ami az abszurd irodalomban a valóság hiteles képmása, illetve e képmás kialakításának adekvát módja – az kivethetetlenül része a kor művészetének, és nem áll szemben a szocialista eszmeiséggel sem. Nem szólva arról, hogy az abszurd művek egy része eszemileg sem ellenséges (pl. Adamov). Ez mindent jelent, csak azt nem, hogy az eszmeiség védelme fölösleges és merő maradiság. Az abszurd művek értékeinek elismerése meg kritikátlan, szöröstől-böröstől elfogadása között lényeges különbség van. Czimer elsiklik előlött. – Az összetartozó, de nem azonos tényezők különbségét – másutt – merev szembenállásként értelmezi, amikor az eszmeiségnek a szóval-betűvel, illetve a cselekvéssel való összefüggését érinti. Nem tudom, ki hiszi, hogy „csak az írás, a betű hordozhat eszmeiséget”, de bizonyos, hogy Marx pl. éppen a cselekvően megnyilvánuló eszmeiséget tartotta perdöntőnek a pusztán szóbeli vélekedéssel szemben. Ha valaki elmegy Vietnamba harcolni – a példát Czimer említette –, a tett legalább annyi eszmeiséget hordoz, mintha valaki egy cikket ír a vietnami nép harcáról. Ám a tett értéke nem önmagában, hanem szociális-etikai tartalmában van, eszmeiségében tehát, ami gondolat, s ennek egyetlen lehetséges formája – a szó, a betű. Shaw írta darabjai gondolatiságának védelmében: „... bizonyos gondolkészlet nélkül az emberi elme működésképtelen, következőképp szindarabok se jöhetnek létre.” Tettek sem – legfeljebb ösztöncselekvések, vagy féltudatos sztereotípiák. A gondolat csak nyelvi formában él. A szó (vagy írás) és tett elválasztásának lehet elméleti oka és haszna, de szembeállításának – különösen a színpadai megtörténés vonatkozásában – aligha van

értelme; a szóban megjelenő eszme ugyan nem mindig válik cselekvéssé, de a cselekvésből sohasem hiányzik. Legfeljebb nem mondják ki, de a tettben implicite benne van. Némiképp más a helyzet azokban a mai drámákban, melyek épp a tettet szüntetik meg (antidráma). A szó jelentősége ezekben még fokozottabb, mert a mondanivaló nem nyilvánul meg másként, csak költői képmásokban. – Az abszurd színház – melyet Czimer legtöbbször értékelt a „kulináris” hagyományok ellen forduló színházi irányzatok közül – épp legkevésbé a tettek színháza, s éppoly kevésbé irodalom nélküli. Az abszurd szerzők ugyan programszerűen törekednek a kiüresedett nyelvi kliséknek, a gondolkodás sztereotípiáinak és az ezek mögött meghúzódó emberi-társadalmi ürességnek a leleplezésére, de ezt maguk is nyelvi eszközökkel, írott művekben hajtják végre. Az abszurd-teoretikus Martin Esslin bőséggel tárgyalja az abszurd szerzők nyelv-felfogását és az irodalmiság kérdését. Pl.: „...ha Beckett nyelvhasználatának az a célja, hogy a nyelvet mint a fogalmi gondolkodás közegét, vagy mint az emberi állapot problémáira adott előre gyártott válaszok közlési eszközét devalválja, ezt az állandó gyakorlattá vált nyelvhasználatot paradox módon mégis kísérletnek kell tekinteni, hogy ő maga kapcsolatot teremtsen a többiekkel, közölje a közölhetetlent.” A paradoxon feloldása abban van, hogy Beckett „nagyyszerű mestere a nyelvnek mint művészi kifejezőeszköznek”, „bebizonyította, hogy egy látszólag lehetetlen bravúrmutatvány valójában igenis véghez vihető”. Amikor Kenneth Tynan és Ionesco híres polémiája folyt, Ionesco elhárította azt a vádját, hogy ő az emberi nyelv közlőképességét tagadná. „Maga a tény, hogy drámákat írok és juttatok színpadra, minden bizonnyal összeférhetetlen az ilyen felfogással. Mindössze azt vallom, hogy az embernek nehéz megértetnie magát, de nem azt, hogy lehetetlen.” Mindez világos beszéd. Az „irodalmi” abszurd felfogása sem bonyolultabb, csak speciálisabb. Esslin „irodalmi” drámának azt nevezi, melyben „az uralkodó alkotóelem a nyelv marad”, míg „az abszurd dráma ismét kivívta azt a szabadságot, hogy a nyelvet a maga sokdimenziós költői képalkotásának csak egyik – néha uralkodó, néha alárendelt – elemeként használhassa”. A nyelv eszközszerűsége a költői képhez viszonyítva persze irodalmi jelenség és megvan minden nagy drámában, Esslin maga is említi Shakespeare, Ibsen, Csehov kapcsán, akiknél „a jellemrajzok intuitív ereje, a cselekmény sokrétű síkjai, a valóban költői nyelv összetettsége együttesen olyan képpé állnak össze, amely meghalad minden kísérletet a cselekmény vagy a megoldás egyszerű, racionális értelmezésére”. A *Hamlet* „jelentésének és mondanivalójának legvilágosabb, legtömörebb kifejezése maga a dráma marad, éppen mert bizonytalanságai és nem egyszerűsíthető többértelműségei lényeges elemét alkotják összehatásának”. Ami Esslin szerint menthetetlenül „irodalmi” dráma, az nem más végeredményben, mint olyan próza kommerszmű, melyben nem a költői képmások többértelmű sugárzása, hanem a szóbeli közlés lapos fogalmisága a domináns. A költőit kivonja az irodalomból és az irodalom nem költői részét nevezi „irodalmi”-nak. Nos, a költőietlenség kiátkozását bátran el lehet fogadni, de a költői és költőietlen irodalom elvi megkülönböztetésénél szükséges még egy fontos mozzanat tisztázása, nehogy illúziók csapdájába essünk. Az abszurd művekre jellemző a fogalmi közlés, a nyelvi jelentés szerepének korlátozott érvénye, de nem a hiánya. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert épp az abszurdok elveit sokan hibásan, túlzóan értelmezik. Nem lehet ugyanis egy bizonyos szinten túl megszüntetni a textúra értelmességét. Vajda György Mihályt idézem: „... a jelentésegységek biztosítják az irodalmi műnek azt a sajátosságát, hogy felfogása na-

gyobb mértékben történik a *ráción keresztül*, mint a zenei vagy képzőművészeti műalkotásé. A ráció egy momentumra még a leginkább irracionális irodalmi műben is megtalálható. A tudomány is a nyelv eszközével fejezi ki magát, ez épp a nyelv fogalmi tartalmi következtében lehetséges. Az irodalom azonban a nyelvnek nemcsak a fogalmi tartalmait mozgósítja, hanem még inkább (lásd: Esslin) a képszerű, közvetlen valóságvonatkozású elemeit, a nyelv ilyen lehetőségeit művészi érvényre emeli. Ám a nyelvből ez sem lúgozza ki a fogalmak nyomát, nem is teheti, mert akkor a nyelv megszűnne nyelv lenni. A nyelv költői használatának paradoxonát Lukács György jellemezte legáltalában: „... ez (ti. a nyelv költői használata) a minden szóban, minden mondatban rejlő elvont, logikai értelmet... szakadatlanul meg akarja szüntetni és őrizni”. Dialektikus egységről van szó, melynek érvényrejutása ugyancsak hatásos, kár lenne lemondani róla a színpadon.

Bajosan értem hát Czimer József tiltakozását az ellen, hogy a gondolat kifejezője, az eszme sugárzója *írói mű* legyen, mely – ha nevének megfelel – akkor művészi megvalósítója ennek. *Színvadi szerepe nem az eszmék terrorja, hanem a gondolat, a világról való mondanivaló költői sugallása. Nem fosztja meg a színművészetet attól, hogy a megtörténés realizálásában a maga eredeti eszméit is érvényesítse, csak ennek inspirációit adja.* Irodalom vagy színház, szó vagy tett? Inkább: irodalom a színházban, szó és tett. – Úgy vélem, Czimer kifakadása az írott mű, a betű eszmeisége ellen inkább *érzelmi* töltésű, mint megalapozott vélemény. Különben miért panasznál irásának egy másik fejezetében pl., hogy „rendezőinkben... milyen gyér és milyen korszerűtlen az irodalmi érdeklődés”? Az abszurdok iránti rokonszenve – erre próbáltam rámutatni – szintén ellentmond az „irodalomellenességnek”. De leginkább ellentmond az a nagyon pozitív és hangsúlyozott felismerése, hogy ti. a színház leg-sürgetőbb programja: *a nézők bevonása a színvadi megtörténésbe*, a közönség *szellemi aktivizálása révén*. Ezzel kapcsolatos nézetei – az is, amit „a közönség dramaturgiájá”-nak, az is, amit a „kevesek” színházának nevez – különös figyelmet érdemelnek.

TÖMEG VAGY KÖZÖNSÉG?

A nézők bevonása a színvadi cselekménybe csaknem szakállas program már – Czimer is jelzi –, de inkább szavakban kopott el, mint a megvalósításban. Látszólag a tett-kultusz színházai tettek legtöbbet érte, mikor tetteiket leviszik a nézőterre, a nézőt körülveszik a szereplők, néha tényleges együtt-mozgásra, gesztusokra, játékokra készítetik, olykor rárivallnak, olykor rákacsintanak és így tovább. Nem kétlem, hogy hatásos lehet, de jelentősebbnek vélem – Czimerhez hasonlóan – azt a törekvést, melynek célja *a nézőt szellemi részvételre, aktivitásra* bírni. Nem kell messzire menni, csak Brechtig, hogy kifejtve lássuk: ennek első feltétele a színvadi kommunikáció (előadás) megfelelő szellemi mozgatóereje, eszmei és formai izgalma. Brook véleménye, hogy a színház lényege *élő* volta, szintén nemcsak az élet biológiai jelenlétére, hanem a szellemi elevenségre is vonatkozik. A művészi szervezett eszmeiség, a színvadi költészet – többek között – ezért is elhanyagolhatatlan. Szellemi tartalmakat szellemi tartalmakkal lehet intenzív mozgásba hozni, irányítani. Ez nem valami idealista elrugaszkodás. A művészetet félreértő próbálkozások azok, melyek a közönséggel a színházban akarják megtétni az életükből hi-

ányzó cselekvéseket. A színház nem pótcselekvés és nem pszichoterápiás kezelés. Akár minden más művészet, nem a létezés maga, hanem annak „égi mása”. A színházi cselekvés quasi-valóságos, nem azonos az élettevékenységgel – csak annak látszik –, és bonyolult áttételekben függ össze vele keletkezésében, következményeiben egyaránt. A következményes kapcsolat a kommunikációs rendszer másik pólusára, a közönség tudatára tett hatással, azon keresztül valószínűleg.

Minden műalkotás közlés, valakihez szól, ha nincs közönsége – néma marad. A színpadi műalkotás nemcsak néma marad – meg is szűnik, mivel csak abban a pillanatban *van*, amikor közönség előtt megvalósul. Czimer Józsefnek ennyiben mélységesen igaza van. Nem elegendő csak a műalkotást létrehozó művészi tényezőkre figyelni, a színházban – inkább, mint bárhol – a közönség is részese az alkotásnak, már pusztán jelenlétével is. Szellemi részvételével igazán.

Sötétben minden téhen fekete. Míg a közönség az ismeretlenség sötétjében ül, míg homogén tömeg vagy kolosszális vízfej képzetével helyettesítődik, addig nagyrészt el fognak veszni az erőfeszítések a felajzására, a bevonására, mert nem adekvátan szólnak a megszólítottához. Általában vett közönség nincsen. Sokkal bonyolultabbá, de realisabbá teszi a színház mint kommunikációs rendszer vizsgálatát, ha fölismerjük, hogy a közönség sokféle konkrét ízlésű, műveltségű, érdeklődésű embert jelent. Nem a színház demokratizmusa elleni merénylet a nézők különféleségének számításbavétele, hanem épp előrelépés a szocialista művészetpolitika demokratizmusának fejlődésében. Czimer idézi Grotowskit, aki szerint „az ezerszemélyes színház antidemokratikus, tíz egyenként százszemélyes színház sokkal demokratikusabb, mert nagyobb választékot nyújt”. Igen szellemes, találó történelmi elemzéssel lából át Czimer azoknak a dogmáknak az „aknamezején”, melyek a népet csak egységes tömegként (persze nem mindegy az sem: miben egységes), vagy a proletárforradalom előtti korszakban történelmileg helyesen és okkal hozzátapadt jelentéssel tudják elképzelni. A népfogalom tartalma és terjedelme átalakult azzal együtt, hogy gyökeresen megváltoztak a nép életének körülményei, feltételei. Ennek – a sok között – egyik következménye, hogy „az eredeti népszínház koncepció... hősi rohamkészsége” és – hozzátehetjük – tagolatlansága a szocialista fejlődés egy fokán valami másnak ad helyet. Igen, de minek? Ma még csak jósolhatjuk – mint Czimer József –, de nem szubjektív ábrándként. Objektív alapja az, hogy népünk sokféle szempontból, így kulturális érdeklődés, ízlés szempontjából is rétegzett. A számszerűen nagyobb rész még meglehetősen igénytelen ízlésszinten áll, de nem kevesen vannak a képzetebbek, igényesebbek, a kor művészetét jól értők is. Semmi kétség: főként a szocialista közoktatási és művelődési rendszer jóvoltából. Mi indokolhatná, hogy a fejlettebb szellemiségű rétegeket ugyanazon a művészi krupplilevesen tartsuk, ami – egyelőre – a többeknek még megfelel? Vannak, akik az igényesebb ízlést szolgáló művészeti jelenségeket sommásan „sznobizmusnak” bélyegzik és elvetik, de a tények azért tények maradnak. A szocialista művészetpolitika önnön elveivel, céljaival kerülne ellenkezésbe, ha nem tenne különbséget valódi sznobizmus (mert ilyen is van) és valódi műértés között. „A szocialista színháznak végre módjában áll, hogy nemcsak minden osztálynak, de minden rétegnek is megadja a maga színvonalának és érdeklődésének megfelelő művészi élményt. Azt, amely kinek-kinek a maga művészi színvonalát emeli” – írja Czimer. A gondolat többféle okból is termékeny lehet, kellene hogy legyen színházi gyakorlatunk számára. A Nép-

szabadságban lefolyt vita során Gyurkó László a színház lényegét szellemiségében jelölte meg, ami elég homályos megjelölés, de tán nem torzítás, ha önálló, karakteres, korszerű művészi arculatot értünk rajta, sajátos szellemi egységet. De hogyan alakulhatna ki önálló, eredeti szellemiség egy színházban, mely – összes vidéki és sok fővárosi színház műsora ilyen – egyik nap Shakespeare-t játszik, másikon a Sztambul rózsáját, utána Brechtet aztán a Potyautast és így tovább. Ezt *kell* játszania, amíg minden színháznak mindenki ízlését szolgálnia kell. Ilyen módon a színház szükségképpen nem emelkedhet ki a közvetítői szerepkörből, s alighanem meddő marad a sok vita, az „alkotó színház” és „tolmácsoló színház” közötti is, míg színházaink szellemi, művészi egyénisége a vegyeskereskedés kereteiben vész el. Czimer „több egyéniséget” követel az „általános színházak helyett”. Azt hiszem, ez az az új, aminek szocialista színházi struktúránkban következnie kell. Hogyan oldható ez meg, főképp vidéken? A szerző erre is utal: a kamaraszínházak újfajta rendszerével. Ha a kamaraszínházak a várhatóan kevesebb érdeklődőre számító, de művészileg jelentős, a korszerű színházkultúrához hozzátartozó produkciók otthonaivá válnának, mindjárt létrejönne egy kívánatos differenciálódás, a „kevesek színháza”, mely természetesen mindenki számára elérhető. Megné a választék a közönség számára, a szellemiség kibontakozásának lehetősége a színházművészet számára. Nem lehetne ezt épp Pécssett elkezdni?

Annál inkább szükség van erre, mert másképp a közönség szellemi aktivizálása is csak jámbor óhaj. A gondolkodás rendkívül bonyolult mechanizmus általában is, hát még variációiban. Mégis érdemes felidézni általános pszichológiai leírását: „A gondolkodási folyamat kezdeti mozzanata rendszerint a *problémahelyzet*. Akkor kezd az ember gondolkodni, amikor megjelenik az a *szükséglete*, hogy valamit *megértsen*”; „A gondolkodási folyamat dinamikája” pedig mozgásba hozza az összetett lelki tevékenységet, mivel „nem a tiszta gondolat”, hanem az élő ember gondolkodik” (Sz. L. Rubinstein). A néző gondolkodtatása tehát nem valami vegytiszta „intellektualizmus”, hanem az „élő ember”-hez szóló felhívás, információ, mely annak egész emberségére reflektál. Még tanulságosabb a Rubinstein által nem ok nélkül kiemelt mozzanatokra figyelni. A néző akkor lesz szellemileg aktív, ha a kapott művészi információ nem közhely számára, nem lapos evidencia, hanem feszültségteremtő probléma. A feszültség a tudatában jön létre, amikor a látott-hallott megtörténések-gondolatok a valóság valamilyen új részét, valami szokatlant, vagy valamit új módon, még nem ismertén villantanak föl, új vagy más szemléleti, értékelési lehetőséggel, összefüggéssel. A felfogó tudatban ez – főként a megismerés, de az érzelmek és erkölcsiség szférájában is – feszültséget teremt, s ez épp a problémahelyzet. Ha elég mély és intenzív, akkor szükségletet formál a megoldásra, a megértésre. Nyilvánvalóan igen különböznek az emberek aszerint, kinek mi jelent, jelenthet problémahelyzetet. Az igénytelenebb embernek sokszor már egyszerű összefüggésekben, evidens tényekben is adódik ilyen, az összetettebb, bonyolultabb viszonylatok problémáit esetleg követni sem tudja. A magasabb ízlésszintűek viszont valószínűleg épp ezek iránt érdeklődnek, mivel az egyszerű összefüggések, jelenségek területén már biztonsággal mozognak, azok nem adnak nekik problémát. Az ízlésszintek különbségeit nem lehet nivellálni, valamelyik fél, réteg kivonja magát. Fejlődésünk mai szakaszában a közművelődés minden szintjén és intézményében előtérbe került a differenciált, adekvát hatás új feladata. A színházban is. E gondolatsor tehát ugyanahhoz az eredményhez vezetett, mint az előbbi.

Szorosan idetartozik Czimer Józsefnek az a gondolata is, amit a „közönség dramaturgiájának” nevez. Azt jelzi általa, hogy minden előadás a közönségben, a közönség reagálásaiban kapja meg végső értékét és értelmezését. Nagyon igaz gondolat, de kifejtését Czimer kissé túlfeszíti. Feltétlenül érvényes, míg azt jelenti, hogy ugyanazt az előadást a különféle nézők esetleg eltérően értékelik, ami az egyiknek unalmas, a másiknak izgalmas szórakozás és fordítva, és igaz az is, hogy egy előadás fogadtatását igen erősen befolyásolja a mindenkor történelmi-társadalmi helyzet, környezet, tehát az aktualitás is. Ez minden néző tudatába – így vagy úgy – „betáplált”, és konkrét vonásaival az adott mű adott előadása köré egy metakommunikációs szférát teremt. Percig sem hiszek azonban abban, amit Czimer elképzelhetőknek tart, hogy ti. a közönség a művek és előadások alapeszméit, döntő tartalmait is teljesen át tudja értelmezni és értékelni. Ha így lenne, akkor a művészet eszmeisége – akár irodalomé, akár színházé – nem is létezne, csak szubjektív felhasználása. Egy műalkotás annyit érne, mint a *commedia dell’arte* számára az itáliai népi színjátszás archetipikus sablonjai. A műértésben ugyan a közönség az „általános jelképeket, archetipusokat, alapmintákat” konkrét megjelenésekre vonatkoztatja, és ezt a szellemi tevékenységét erősen befolyásolják aktuális mozzanatok, de alapvetően maga a mű, az előadás vezérli. Azért teheti, mert van elidegeníthetetlen akarata, mondanivalója. S akkor mi van a „reakció”? Arisztophanészszel, akire Czimer hivatkozik? Reakciós remekművek nincsenek, a hazugság remekei lennének, de azok csak napi érvényűek. A műalkotás nem rágja szájba az igazságot, de tartalmazza. Könnyen lehet, hogy Arisztophanész hajdani politikai állásfoglalását mi ma nem tudjuk olyan nagyon hitelesen értékelni, tán nem is állt oly merőben ellentétben darabjainak művészi értékével. Nem szólva arról, hogy – Czimer másutt maga is elfogadja – Lukács György már régen bevezette Engels nyomán a mű objektív értékeinek és a művész szubjektív szándékainak, felfogásának lehetséges eltéréséről szóló, kimerítően igazolt tételét.

A közönség nem írja, nem rendezi, nem játssza újra az előadást, de továbbgondolja ...

*

A színházművészet kérdései sokkal számosabbak, mint ahogy mostanában folyó színházi vitáinkból kiderülhet. Az irodalom és színház vitája úgy eluralkodott, mintha a színház számára ez lenne a létkérdés, a mindennél fontosabb. Pedig inkább álkonfliktust élez: összetartozókat, és nem véletlenül összetartozókat akar szétválasztani, sorrendet hajszol ott, ahol kölcsönös feltételezettség uralkodik. Kára abban is mutatkozik, hogy a színház speciális művészi problémáiról – pl. a korszerű színjátszásról, a rendezői és színészi munka többféle viszonyáról, a modern művészi formanyelvvel élő díszletművészettel és a szintén sokszor újfajta kifejezőmóddal élő drámai irodalommal való egységes stílusról stb. – alig szólunk. Tán inkább ezek volnának igazán forrón korszerű, eléggé megoldatlan színházművészeti problémák. Czimer József írásában is azt tartom előremutató értéknek, hogy az eddig komoly figyelemben nem részesített közönség-tényezőt egyenértékűen bevonta vizsgálódásába és sok érdekes, okos nézetet fejtett ki vele kapcsolatban. A dolog természetéből adódik, hogy mindig kimerítően vitázunk és röviden értünk egyet. Jó lenne, ha a Czimer által behozott „új szempont” nem maradna pusztába kiáltott szó, ha a színház és közönség viszonyáról, a közönség-tényező kommunikációs és esztétikai szerepéről, jelentőségéről elmondott gondolatai elméleti kidolgozásig és gyakorlati érvényesítésig ható visszhangot keltenének.

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

A DRÁMA, MINT A LÍRAI KÉPMÁSOK SOROZATA

Azokban a művekben, amelyeket ezután tárgyalunk, a szereplők lírai képmások, s nem jellemek.

F. G. Lorca: Öt év múlva című művének „esemény-története” egészen röviden elmondható. Egy Fiatalember szerelmes Menyasszonyába, aki öt évre elutazik. A Fiatalember benső elmélkedés, viaskodás után végül örömmel veszi ezt a várakozási időt tudomásul. A Fiatalemberbe szerelmes a Gépirónő, de a szerelem viszonzására a Menyasszony elutazása után sincs semmi reménye. Öt év múlva a Menyasszony egy Rögbijátékosba szerelmes, s ezért szakít a Fiatalemberrel. Ismét feltűnik a Gépirónő, s a Fiatalember most azonnal szeretni akarja. Am az „elmúlt” öt év alatt a Gépirónő megismerte a várakozás örömét, s most ő mondja: várjunk öt évig. A mű végén a Fiatalembert három Játékos egy kártyajátszma után lelövi.

Lorca nyilvánvalóan nem ennek a semmitmondó „történetnek” a kedvéért írta meg művét, mely „Terjedelemben a legnagyobbakkal, a *Maria Pinedával* és a *Vérnásszal* vetekszik; a beleölt költői s gondolkodói erőfeszítés pedig még nagyobb is”. (Németh László: Garcia Lorca színpada) A darabban nagyon sok helyen találunk olyan jeleneteket, amelyeket akkor, ha a benne lévő „eseményeket” történetként akarjuk elmondani, nem tudunk a történetbe beilleszteni. A műben lezajló „eseményeket” nem nevezhetjük történetnek, mert történeten oksági összefüggések által megjelenő csomópontokat, valamint szekvenciát, A ponttól B pontig, majd tovább C pontig haladó, jellemek közt lezajló megtörténést értünk. E műben pedig erről nincs szó. A mű alcíme: „Az idő legendája”. A darabban található jelenetek „mögött” kétségkívül az időről kapott költői élmény rejtőzik. Az idő – ahogy itt megjelenik – nem az órákban, napokban, sőt (címe ellenére) nem az években mérhető idő. Az időről való élmény e műben nem az időnek általánosan elfogadott, szünet nélkül egyenes vonalban terjedő arculatáról való élmény. Az időt általánosságban az emberi megtörténésekhez, azokban is rögzítjük, s ennek így szünet nélkül „egyenes vonalban” előrehaladó voltát érzékeljük. Lorca e művében az az élmény rejlik, hogy ez csak látszat, hogy még azok az események is, amelyekre a látszat szerint időre van szükség, egyszerre élnek. Az emberi megtörténésekben csak elválasztott pontokban megfogható időnek itt épp az egyben-levőségéről, összemossott voltáról való élménye jelenik meg; illetőleg az, hogy az idő egyben-levősége a szerelemben az emberi természet miatt szükségszerűen felbomlik, s időfázis eltolódások jönnek létre.

A drámában valamelyest „halad” az idő, hiszen a főszereplő Fiatalember az elején még él, a mű végén pedig meghal. A darab megengedi azt a feltételezést, hogy a nyitó és a záró szövegrész között csak egy-két másodperc telt el. Ha így értelmezzük, akkor az idő a művön belül „halad”, de csak épp ezt az egy-két másodpercet.

De eme egy-két másodpercen túl az egész „történetnek” nincs szüksége az idő vitathatatlan és objektív előrehaladására, legfeljebb ismét csak a mű előadásának, elmondásának.

Elképzelhető, hogy a darab minden szereplője (talán az Inast kivéve, de őt is csak azért, mert az utolsó pillanatban, a Fiatalember halála után is belép a színre) a Fiatalember bensejében él, s így a „történet” egyetlen pillanatban elképzelt „történet”. Ha így: a Fiatalember gondolja-képzeli el, milyen problémákat vetne fel, ha Menyasszonyával öt évig várának egymásra. Vagy egyáltalán: elképzeli-elgondolja, hogy a különböző lelkiállapotok miatt az, ami egyvalakivel öt évnyi időköz elteltével esik meg, az időnek bármelyik pillanatában, több ember viszonylatában, együtt, egyszerre, egyetlen pillanatban él, valósul meg. Így a darabban minden jelenet egyetlen pillanat alatt párhuzamosan élő élményösszetevő,

illetve az azt hordozó képmás. Az öt év konkrét elmúltára nincsen szükség. Csak akkor mondhatnánk azt, hogy magára az időtartamra van szükség a darabon belül, ha olyan események történnének közben, amelyek bekövetkezésére okvetlenül időre, s okvetlenül öt évnyi (természetesen nem szó szerint) időtartamra van szükség; illetve akkor, ha ezek az események eredményeznének valami okozatot. De az a változás, ami az „öt év elteltével” bekövetkezik, hamarabb is bekövetkeztetett volna. A közbeeső „öt évet” nem is látjuk, csak az öt év elejét és végét. Egyetlen szereplő sem hivatkozik olyan eseményre, amelynek eredménye, hogy az öt év „elteltével” a Menyasszony már a Rögbijátékost szereti. Az idő hosszabb időtartamának az emlegetésére a műnek csak elvileg van szüksége.

Ahogy említettük, minden szereplőről elképzelhető, hogy csak a Fiatalember bensejében él. Az Öreg nem jellem, nem azok a Barátok sem; a Próbababa, a Három Játékos pedig még nyilvánvalóbban nem az. Az Öreg nem véletlenül öreg. Mindig a jövőt, a darabban és a Fiatalemberben a jövőt jeleníti meg. Az „előre történő emlékezetre” biztatja („emlékezni kell, de előre emlékezni”); az Öreg „megsebesül” akkor, mikor a Fiatalember a jelenben akarja a szerelmet azonnal megvalósítani, s már nem hajlandó várakozni; szerinte szebb a költészet-teli jövőben és a vágyakban élni, mint a jelenben; ő maga mondja meg: „Elevebben élnek a dolgok idebent, mint odakünt, kitéve a szélnek és a halálnak. Ezért aztán merjünk . . . nem moccanni . . . vagyis várni. Mert ha nem, az tüstént a halál, és szebb arra gondolni, hogy holnap még meglátjuk a száz aranysszarvat, amelyekkel fölemeli a felhőket a nap”; ő maga mondja, hogy „várni, az hinni és élni”. Annak, hogy a szereplő Öreg, külön jelentése van és jelenti az „öreg időt”, a jövőt. Az ember szekventált idejében a későbbi az öreg, az előbbi a fiatal. Ez az Öreg nem megöregedett ember, nem megöregedett jellem. A Fiatalemberben és Lorca élményében a jövő és a jövőre való várakozás ő; az, aki a tettet mindig el akarja halasztani. Úgy is mondhatnánk, hogy az Öreg a jelenben a jövődönék mindig ott lévő ténye, „előre emléke”. Mivel a jövő mindig csak a jelenhez viszonyítva jövő: a jövő a költészet tág világa, tág szépsége is, s ezért beszél az Öreg az idő és az évek helyett költői hasonlatokban, metaforákban. Az első felvonás elvi „beszélgetéseiben” az Öreg kimenetele olyan, ahogy egy probléma eltűnik az ember gondolataiból, azaz gyakran minden előkészület nélküli; illetve azért tűnik el olyan gyorsan, mert egy másik a helyébe lép. Itt is így lép be az Első Barát, aki a Fiatalember jelenét jelenti, aki a jelen-időt jelenti, aki mindig a jelennek él. A Második Barát színrelépése is az emberi bensőben hirtelen megjelenő második valami (gondolat, érzés, kép stb.) megjelenéséhez hasonlatos. A Fiatalembernek arra a kérdésére: „Hol jöttél be?” – ezt válaszolja: „Akárhol. Az ablakon”. Ezek a belépések, eltávozások nem színpadismeret híján előkészítetlenek, hanem az ábrázolandók jellege, ténye folytán valósulnak meg így. A Második Barát a múlt, a gyerekkor. „Ha ezt a szerepet nem lehet nagyon fiatal színésszel játszani, akkor inkább fiatal színésznővel” – írja Lorca az instrukcióban. Nyilván azért, mert a Második Barát a múltat, a gyerekkort hozza be a színre. Mint ahogy az Öreg nem a jövőben él, a már megöregedett Fiatalember, épp úgy a Második Barát sem az, aki ez a Fiatalember saját konkrét gyerekkorában volt. A gyerekkori emlékekre, a Második Barát szavaira a jövő, az Öreg, nem emlékszik. E három alak a Fiatalember gondolataiban az, amit az adott „időpont” mondhatna a szerelemre vonatkozóan: a jelen pl. azt, hogy most kell kiélni a szerelmet, a jövő azt, hogy majd csak később, hosszabb várakozás után. Ők elvileg a jövő, elvileg a múlt, s csak halványan a konkrét Fiatalember konkrét múltja, illetőleg konkrét jövője.

Am végül is nem az a legfontosabb, hogy a többi szereplő a Fiatalember bensejében van. Sokkal lényegesebb az, hogy minden szereplő, maga a Fiatalember is, Lorca lírai élményének a megtestesítője, színpadi képmása. A konkrét élmény pedig a szerelem és az idő viszonya. Az élmény többszörösen is ellentétes jellegű összetevőkből áll. Az egyik ilyen ellentétes jelleg az, hogy a szerelmet lehet mindig az adott „most”-ban, feltámadása pillanatában kiélni, megvalósítani, de lehet hosszú várakozás beteljesüléseként. Az idő a szerelemre vonatkoztatva így él az élményben: az idő minden pontja legmélyebb lényegét tekintve egyszerre, egyetlen pillanatban összesűrítve él az emberen, az emberben; s hogy eme lényeg csak felszínében terül szét azzá, amit mi időnek érzünk és nevezünk; s hogy az időnek eme nem-szétterült lényegét élni a szerelemben saját természetünk miatt nem tudjuk, mert az az adott most-ban sürgető; s hogy így különböző időfázisok jönnek létre, s az egy-időt

szétbontjuk. Az időnek ez az egyben-levő volta a második világszint, az, amelyik a felszínnek (a mi időnknek) törvényeket, értelmet, teljességet ad; így az egy-idő a lényeg.

A Fiatalember maga Lorca, illetve az, akin az élmény testet ölt, aki az élmény centruma, aki megéli az élményt, de úgy, hogy egyben részese, összetevője is az élménynek. A Fiatalember nemcsak értelmezője, interpretátora az élménynek, hanem összetevője is. Értelmezője, megfejtője, interpretátora annak, hogy az egy-időt élni nem tudjuk. „Menjünk. / Percet sem szabad vesztegetnem. / Tiszta vér és mély, nagy meleg / rohannak el innen velem. / Élni akarok.” –, illetőleg: „A szádat!... Azonnal!... Menjünk!” – mondja a Gépirónőnek a Menyasszonnyal való szakítás után, amikor már a most-ot, a jelenidőt akarja élni. „En vártam, és meghaltam szinte” – mondja ugyancsak a Gépirónőnek, ami pontosan ellentéte a jövő, az Öreg már idézett szavainak („várni, az hinni és élni”) – illetve: „De a vér tüzes csomóival kopog a halántékomon, és most végre itt vagy már nekem”. Így értelmezi azt a néző számára is, hogy az emberi természet miatt az egy-időt, az összesűrűsödött időt nem tudjuk élni, csak mindig a jelenidőt. (De ennek az élményösszetevőnek a legtisztább képmása a darabban a Menyasszony.) Mert ne feledkezzünk meg róla: az idő eme problematikája a műben a szerelemhez kötött. Nem általában „az idő legendája” a mű, hanem sokkal inkább a „szerelemben az idő”, vagy az „idő és a szerelem” legendája. A múlt, jelen, jövő, illetőleg ezek összemosottsága, egyben-levősége nem általában az élmény tárgya, hanem a szerelemre vonatkoztatva, azzal összekötve. A szerelemre való várakozás-vágyakozás esetleg szebb-igazabb, mint annak beteljesülése. Am a várakozás után beteljesülő szerelem a szerelemnek a legmagasztosabb megvalósulása lehetne, s általa az ember részese lehetne az egy-időnek. A Gépirónő a mű elején szerelmes a Fiatalemberbe, azonnal akarja szeretni. Am ekkor ő még a Menyasszonyt szereti, s ahogy a Fiatalember „vár” öt évet a Menyasszonyára, úgy „vár” a Gépirónő is a Fiatalemberre. A Gépirónő nem remélte, hogy a Fiatalember szerelme feléje fordul. S öt év múlva a Gépirónő is megérezte a várakozás örömét, illetve azt, hogy hosszú várakozás után a szerelem teljesebb, mint azonnal. „Öt éve vár már énrám, de... – mondja a Maszknak – Milyen gyönyörű is biztonságban várni a pillanatot, amikor szeretni fog”. Am ő nem remélte, hogy ez a szerelem valóban megvalósulhat: „Lehetséges-e, hogy te vagy? így, csak gyorsan? Anélkül, hogy apránként kiélvezhettem volna a gyönyörű gondolatot: holnap bekövetkezik? Egy kicsit se sajnálsz?”

A műben nem teljesedik be a szerelem sem egy várakozás meg nem előzte, sem egy várakozás után bekövetkező „most”-ban. S méghozzá azért nem, mert az emberek, mivel nem élhetnek az egy-időben, csak az állandóan előrehaladóban: különböző időfázisban élnek. A Gépirónő és a Fiatalember első találkozásánál a Fiatalember hiszi, hogy várakozni kell, a második találkozásukkor a Gépirónő. A következő párbeszéd második találkozásukkor hangzik el:

FIATALEMBER: Főnt jobban volnánk. Gyere föl! (T. i. a hálószobába.)

GÉPIRÓNŐ: Annyira szerettelek!

FIATALEMBER: Annyira szeretlek!

GÉPIRÓNŐ: Annyira foglak szeretni!

FIATALEMBER: Úgy érzem szinte, mintha haldokolnék nélküléd. Hova lennék, ha te elhagynál? Nem emlékszem semmire. Az a másik nem létezik, de te igen, mert szeretsz.

GÉPIRÓNŐ: Szerettelek, kedvesem. Szeretni foglak mindig.

FIATALEMBER: Most...

GÉPIRÓNŐ: Miért mondod azt, hogy most?

Az Öreg jelenik meg ekkor, zsebkendője véres. A Fiatalember „megsebezte”, hiszen a saját magában élő jövőt „sebezte” meg azzal, hogy nem törődik a jövővel, mert ekkor már „most” akar szeretni. A műben a szerelem nem teljesül be soha, mert más időfázisban élnek az emberek.

A Fiatalember tehát így nemcsak értelmezője és interpretátora az élménynek, hanem egyik összetevője is, illetve az élményösszetevő színpadon eljátszható képmása. Ő interpretálja, realizálja a fáziskülönbséget, de meg is valósítja. Ugyanennek az élményösszetevőnek, illetve képmásnak a szükségesen másik oldala a Gépirónő.

A költői élmény azon összetevőjének, hogy az időbeli fáziskülönbségek az emberi természet különbözőségei, és elsősorban a szexus miatt jönnek létre, lírai képmása, elvi vonatkozásban az Első Barát, gyakorlatilag a Menyasszony. Az Első Barát minden nőt azon-

nal, a mostban akar szeretni, minden várakozás nélkül. Am épp ezért semmire nincs ideje, minden összezsúfolódik, minden randevú és szerelem elmarad. Ő csak azért elvi megvalósítója az élmény ezen összetevőjének, mert a fáziskülönbséget csak elmondja. Aki azt meg is valósítja, az a Menyasszony. Ő csak egyetlen jelenetben látható, s voltaképp itt monológot mond, (a Rögbijátékos csak szótlánul jelen van), épp arról, hogy szerelmét azonnal kiéli, semmivel sem törődve. A Fiatalembert sohasem szerette, azért, mert az sohasem gyakorolt rá erős szexuális hatást. Am a „most” szerelme a szexus, ami az emberi természet szerves tartozéka Lorca értelmezésében is. Ebben a vonatkozásban arról is szó van, hogy a szerelem felparázslásának „most”-ja a szexusé, de nemcsak erről, hanem az időfázisok különbségéről is. Ez éppenséggel a szexus megléte vagy hiánya miatt jön létre. Az időfázisok azonosága az emberi természet (a szexus ennek megjelenítője-része) miatt nem valósulhat meg.

A Próbababa a lírai élmény azon összetevőjének a képmása, amelynek tartalma az időfázisok különbözőségei miatt elmaradt szerelem keserősége, fájdalma. Ezen a ponton egészen könnyen megláthatjuk azt is, milyen eredménye, előnye van annak, ha a lírai élmény adekvát költői képmásokban jelenik meg a színpadon. Hogyan lehet eljátszhatóvá, színészi alakításra lehetőséget adó szereplővé tenni az elmaradt szerelem miatt érzett fájdalmat, ami az első pillantásra is versebe való, legadekvátábban csak szóképekben való elmondásra alkalmas téma? Magát az érzelmet a költő, illetve az ő színpadi megfelelője, a Fiatalembert érzé. „Belép a színre a Próbababa menyasszonyi ruhában” – adja az instrukciót Lorca. Az a ruha van rajta, amit a Fiatalembert az öt év elteltével Menyasszonyának küldött, s amiben annak meg kellett volna esküdnie vele. A Próbababa eddig a szomszéd szobában volt, s órá terítették a ruhát. Így válik – ha tetszik – logikailag alkalmassá a Próbababa arra, hogy elmondhassa a Fiatalembertben lévő érzelmeket. Már az Öreg, az Első és Második Barát esetében felfigyelhettünk arra, hogy jelentősége van annak, hogy ő Öreg, illetve, hogy a Második Barát egészen fiatal. Azokban a drámákban, ahol a szereplő jellem, az ő jelleme szavaiból és tetteiből épül fel, lesz nyilvánvaló. A jellem személyiségét, lényegét nem tudjuk színpadralépésének pillanatában: ezt csak később ismerjük meg, miután ez szavaiból és tetteiből kiderült. A jellem által elmondott szónak tehát egy „visszafelé”, a szó alatt meghúzódo személyiség-egyenység irányába, annak megismerése érdekében irányuló vektora is van. Nem először látjuk a szereplő lényegét, s azután szavait, hanem fordítva: szavaiból derül ki, „áll össze” lényege, jelleme. Nevének, ha csak nem ismert történelmi személyiség, semmi jelentése, jelentősége nincsen előre, azaz addig, amíg nem ismerjük meg. Ha a szereplő költői képmás, már neve, elnevezése is jelentéssel, jelentőséggel teli. E darabban senkinek nincs neve. A Rögbijátékos azért nem x. y., mert ez az elnevezés: Rögbijátékos, sugallja, hogy hatalmas, erős, erőszakos férfi, s mint ilyennek nagy hívó, megszólító ereje van a Menyasszony nemiségére. A képmás egyetlen ténynek, az élmény egyik összetevőjének a megmutatásához kell: a nemiségre irányuló nagy megszólító erő a szerelem azonnali bekövetkezését sürgeti, s létrehozza egy másik viszonylatban a fáziskülönbséget. A Rögbijátékos, mint elnevezés, mint név, voltaképpen jelentés, vagy jelentésfelidéz: felidézi a néző asszociációiban azt a jelentést, amire a képmás-jelenetnek szüksége van. Meg sem kell szólalnia, semmiféle jellemvonást nem kell megmutatnia.

A Próbababa nagyon összetett lírai képmás. Rajta az a ruha lógott, s beléptekor azt viseli, amellyel a Menyasszony az elmaradt nászba ment volna. Így ő lírailag azonosul azzal a valakivel, akivel a Fiatalembert násza lett volna. Nem a Menyasszonnyal azonosul. A Menyasszony elhagyta őt, ha nem hagyta volna el, az azonosulásra nem lenne szükség. A Próbababa lírailag azonosul a Fiatalembert elmaradt nászával is, erre való vágyával is. S mivel a nász elmaradt, azonosul az elmaradt szerelem fájdalmával, s így annak is lírai képmása lesz. Másként mindezt, csak mint fájdalomteli monológot hallhatnánk. Annak, hogy a képmás nem szavakban, hanem egy élő, eljátszható alakban lép a színre, többféle jelentős következménye van. A Próbababa beszélhet először, mint olyan nő, akinek elmaradt a násza, illetőleg, mint az az ideális nőalak, aki a Menyasszony nem lett, azaz, akivel a Fiatalembert hosszú várakozás után bekövetkezett násza megvalósult volna. Nem azt mondja a Próbababa, amit a Menyasszony mondana-mondhatna erre vonatkozóan, hanem mint olyan valaki beszél (akár egy ideális nő, akár a Fiatalembert) akinek násza elmaradt. Így a konkrét Menyasszony kihullik a képből, s itt marad szerelmének beteljesülését kényszerűségből elmulaszt-

tott valaki (egy nő és/vagy a Fiatalember). A Menyasszony más vonatkozásban marad a szituációban: tudjuk, hogy a Fiatalember vele akarta szerelmét beteljesíteni. De ő elhagyta, s „itthagytá” a Fiatalember fájdalmát. A konkrét szituációban a konkrét szavak hordozta fájdalom nemcsak egy általában vett nőé, hanem ugyanakkor és egyben a Fiatalemberé is. A szavakban azonban maga a ruha is megszólal: „Dalt mondok én / soha nem volt halálomra, / használatlan fátylam kínját / selyem- és tollkönnyem mossá”. A nász megvalósulásakor, a szerelem beteljesedtekor a menyasszonyi ruha meghal, elhasználódik a fátyol (ez még külön asszociáció természetesen a szüzességre, s így a lánság meghalására is), de mivel ez nincs így, a ruha fátyol-, selyem- és toll-díszei sírnak. A lírai képmássá, eljátszható alakká lett szókép természetesen nem állandó, stabil, fix alak és jellem és személyiség, hanem átalakulásra, másba való áthatolásra képes. Egy-két sorral lejjebb a Próbababa szavai-
ból már a Menyasszony szavait, vagy a Fiatalember önvádját, vagy esetleg mind a kettőt halljuk:

PRÓBABABA: Hazudsz. Ezt is te okoztad

(Hogy t. i. elmaradt a szerelem.)

Nehéz ön és tajték-csikó
lehetnél volna számomra,
zabolátlan szél, egy tengert
kötözve tomporodra!
Nyerítés lehetnél volna,
s nem lettél, mert alvó tó vagy
mohos, száraz-lombos, melyben
ez a ruha széjjel rothad.
Jegygyűrűm, uram, óarany jegygyűrűmnek...

FIATALEMBER: Fénye a tükör homokjába süllyedt.

PRÓBABABA: Mondd, miért nem jöttél előbb?

Meztelenül várta, hol vagy,
pórén, mint a szél kígyója,
csak két hegyén elomolva.

Nyilvánvaló, hogy ezt a gazdagságot (az utolsó sorokban még a ruhának másfajta szavát is benne érezhetjük) csak képmássá lett, alakká lett szókép tudja megvalósítani, méghozzá a következő módon: Tudjuk, hogy az eredeti szókép, a menyasszonyi ruha beszél a Próbababa konkrét alakján keresztül. De az, hogy beszél, lehetőséget ad arra, hogy az eredeti szóképre további szóképek épüljenek rá, s ezáltal további asszociációs lehetőségek. Így az adekvát drámai megvalósulás következtében a lírai megvalósítás lehetőségére is új sik tárul fel: a beszélő szókép újabb, olyan szókép ráépülését és beépülését teszi lehetővé, ami nem lenne lehetséges, ha a „mag-szókép” nem beszélne, ha nem lenne szó szerint megtestesült alak. Lírai versben csak az lenne elképzelhető, hogy egy szóképben (pl. a menyasszonyi ruháról) megjelenik az elmaradt nász fájdalma, de újabb szókép kellene a Menyasszonynak a Fiatalemberrel kapcsolatos érzelmének-gondolatának elmondására, s ismét újabb a Fiatalember (vagy ez esetben a költő) önvádjának a megjelenítésére. Így, mivel a kiinduló szókép beszél, méghozzá valakihez beszél, kialakul a drámai szituáció, ami lehetőséget ad arra, hogy az eredeti, a kiinduló szókép átalakuljon, vagy magára vegyen más szóképeket. Ez versben sem nagyon lehetséges, mert nincs drámai szituáció; és jellem esetében sem lehet, mert egy jellem nem azonosulhat egy másik jellemmel, abba nem hatolhat át. A Próbababáról (de akár az Öregről, az Első és Második Barátról) tudjuk, hogy nem valódi emberek, jellemek, hanem szóképek, s ezáltal nem szócsövei a szerzőnek (mint Maeterlinck vak emberei), nem a szerző hangja szólal meg közvetlenül bennük. A szerzőben kialakult szókép beszél, de alakká testesülésének következtében, az alakká lett szóképek szavaiban a szerző – ha tetszik – metakommunikációja szólal meg. Ami egy versben metakommunikáció lenne, az válik itt a kommunikációs tartalommal, ami megteremti egy további metakommunikációs tartalom rá- és beépülését. Az eredeti szókép az, aki kommunikál, az eredeti metakommunikáció a kommunikációs tartalom, s így van lehetőség újabb metakommunikáció megvalósulására. (Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Lorca is kissé objektív jellemeikként kezeli szereplőit, noha nem lényegüket, de szavaik, mondanivalójuk stílusát tekintve. A szövegek sokszor a társalgási stílus szövegeihez hasonlóak, s így a stílus nem adekvát az egyes jelenetek képmásaihoz.)

(Folytatjuk)

Kabbala

*Háromszor három a neved, éjszakában kibomolva,
háromszor három a kút, mely örömünk szomját eloltja,
háromszor három a nyomasztó vasárnap,
míg hozzád elérek, s újra megtalállak.*

*Első a szépség glóriás, gyermeki álm az ágyon,
benne leltem fel tétován, örökös szabályod,
első az ég pántján lesben álló hajnal,
első neved egy a vörös pirkadattal.*

*Második a hétköznapiok baltaéle közöny-tényesen,
második vele a türkiz kényelem,
másodszorra messze, a Nap gördül elő,
második neved a rendnek megteelő.*

*Harmadik a kiérlelt, fölényes útálat,
harmadik az önzés, zölden habzsolva vágyat,
harmadikkal gögömtől ökredezve alszom el,
harmadik neved egy az értelemmel.*

*Negyedik a foghatatlan szigorúság életemben,
negyedik, mint levél, pillangóként cipőmre lebben,
negyedikkel csillag hozza a napkelet királyait,
negyedik neved költészet lehetne, de kényes lárvát itt.*

*Ötödik a kényszer férg, rágva képzeletemen,
ötödik a fű, mely telente földre térdepel
ötödikért sötétet ások, és megmérgez a szeszes pihenés,
ötödik neved majd megnyugvás, s annak is merész.*

*Hatodik a szép, végtelennek sípoló karcsú rakéta,
hatodik mint gyár, füstöt loholva jut a célba,
hatodik a szív terrorja, kijátszva ész inasát a logikát is,
hatodik neved öböl, szelektől védne máris.*

*Hetedik a várakozás: fülelő nyúl a csönd erdeiben,
hetedik az ég nyugalma, mely súlyosan szememen pihen,
hetedik ősi kő, történelmével eltelek évezredekre,
hetedik neved hazúg, áztatna, aztán elfeledne.*

*Nyolcadik kifestett cél, válogatott gyümölcs a kirakatban,
nyolcadik titkos láda, melynek zárja magától kipattan,
nyolcadikkal kinyílok, mint egy tiltott szépségű, titkos messzi rét,
nyolcadik neved a homály, mely nem akar veszni még.*

*Kilencedik eredmény gyöngye az ihatatlan tengeren,
kilencedik a szó, mely magától megterem,
kilencedikkel eltűnök, fogalmak gyűlnek a merev arcon,
kilencedik már te vagyok, és veled, magamban veled alszom.*

K E R É K I M R E

Aki te voltál

*nem akinek a szemem látott
főlszikkáztatja most hiányod
azt aki valóban te voltál
csak épp nem láthatlak sehol már*

*lúktetsz egy másfajta közegben
már örökké megszületetlen
asztalon virágtalan váza
jelenléted hült folytatása*

*az ágyon hol öleltük egymást
kitölthetetlen űr dereng lásd
bennem halvány téboly csak annyi
tudjalak végképp megtagadni*

FODOR ANDRÁS: MÁSIK VÉGTELEN

Fodor András új kötetének versei két ellentétes tartalmú gondolati, érzelmi, hangulati sort alkotnak. Az egyik sorhoz vívódó, kételkedő, válságos költemények tartoznak, a másikhoz a harmóniát kivívók, bizakodók, derülátók. Költői pályakezdése óta Fodor számtalanszor fogalmazta meg eszményét a nyugodt, fegyelmezett, az ellentmondásokat tisztultabb összhangba oldó emberi-költői tartásról. Bár eddig is tudtuk, hogy e nyugalom és fegyelem kerge alatt válságos belső küzdelmek lávája forr, a *Másik végtelen* legfőbb újdonsága az életműben a drámai elem előtérbe kerülése, a kínzó konfliktusok minden eddiginél közvetlenebb és leplezetlenebb feltárása. Szíve, ösztöne, a választott és vállalt hagyományok az emberszeretetet, a derűs közösségi érzületet, a lét értelmességének hitét sugallják költőnknek; tapasztalatai, a mindennapok benyomásai és az általuk ébresztett hangulatok azonban gyakran rációfognak ezekre a sugallatokra. Ha Illyés az individualista személyiség kollektív érdekű és hasznú önboncolásaként jellemezte Szabó Lőrinc költészetét, elmondhatjuk: Fodor András lírája is egyre inkább hasonlít viviszekcióra, önmagán narkózis nélkül végrehajtott boncolásra, csak hogy itt a műtét alanya és tárgya a „mások sorsában élő” közösségi ember.

A magány, szomorúság, idegenség hangulatai térhódításának egyik motívuma a költő fokozatos és visszavonhatatlan kiszakadása gyermekkora meghitt falusi világából, egyáltalán a régi típusú vidéki táj és életforma „irgalmatlan változása”. A *Száműzetés* c. vers az átalakuló vidék nyomorúságos látképéből növeszti ki a költő sorskérdését, a romlás vagy a „remélni mégis” dilemmáját.

*Körémszegzi metsző tárgyait
a dolgok pusztasága:
a málló kő, a rozsdamart csövek,
a roskadásra ítélt épület,
a gyalázatba hajszolt katona
elárvult kőtalapzata.*

Hiába tűnnek föl e tájban a modern civilizáció jelenlétéről tanúskodó rekvizitumok (az állomás, a benzinkút, a vashíd, alatta a dobogó tehervonatok), a remény egyetlen sugara nem a technikából, hanem az emberből, az etikus-humánus értelmezőből indul ki:

*Egy bűnöm volt, hogy mindig rátaláltam,
kísértő hívságok között is
az utolsó igazra Sodomában.*

(A bűn szó furcsa fordított-ironikus értelemben szerepel Fodor újabb verseiben, itt mintha el nem ismert erényt jelentene; erre a kérdésre még érdemes lesz visszatérnünk.) Az idézett tájkép-részlet a „dolgok pusztaságát” mint pusztulást, mint folyamatot ábrázolja. A *Magány* c. hasonló struktúrájú vers nagyvárosi képei eleve statikusak és elidegenedettek.

*Gazdátlan út, gazdátlan idegenség.
Póznák leejtett huzalán
nedvesség harmata.
Lámpák opál hengere, zúgó
kivilágított ékszerüzlet.*

*Hivalkodón a betörőre várva
haszontalan kincsét kínálja,
ragyog az éjszaka.*

Az első mondat súlyos szóismétlése, a konkrétól az elvont felé haladó általánosító tendenciája, majd a következő sorok nominális felsorolása megéreztetni a tárgyak embertelen túltengését, és stilisztikailag előlegezi a költő negatív minősítését az ábrázolt látványról („hivalkodón... haszontalan... ragyog”). A második szakaszban azután a vers nyílt személyes vallomásba csap át, amelyben bravúros tömörséggel olvad össze a szomorúság, a pillanatnyi tehetetlenség megéreztetése a levertség okának feltárásával („Ma se sikerült meleggő bűvölnöm a világot”) és a nem-beletörődés, a megőrzött szubjektív hűség kifejezésével:

*S fejekben ők, a távoli mások,
kik elhagytak, akiket én
nem hagytam volna el soha.*

A nagyváros-élmény nem mellékes epizódja a kötetnek. Előfordulásának számszerű adatai is utalnak fokozódó jelentőségére, de főként az, hogy képei nem önmagukért, nem tartalomként funkcionálnak, hanem valami másnak – lelki folyamatoknak vagy állapotoknak – kifejezésére, formaként. A költő tettenéri magát abban a pillanatban, amikor a várost először éli át mint „nagy játékszert”, mint nem-várost, mint metaforát:

*Oly boldog voltam
– gyerekszemű térli,
hogy én, hogy én is
játsszom vele már.*

(Először a város)

Az „én – én is” nyomatékosító fokozás és a „már” szó kiemelt mondatvégi használata egyaránt az élmény novum-jellegéről árulkodik. A valamikor vidékről a fővárosba került férfi végre igazán birtokba veszi, mint játékát a gyermek, évtizedek óta érzékelt-élt környezetét. Ez a közvetlenné lett viszony teszi lehetővé, hogy a város, „a csikorogva nyüzsgő, torlóda össze-vissza kergetőző, gyilkos ködök zászlóiban kavargó fulladt roham” képsora a *Magasból* c. versben a költő sorsának allegóriába átcsapó átélt metaforájaként szolgáljon, a *Remény*-ben pedig a szorongató álom leírásában bukkanjon föl a nyargaló város motívuma, buktató horgaival, átlók csapdáival.

A magány, hajszoltság, nyugtalanság pillanatait sűrűn újratermelő életforma-váltásnak csak egyik tényezője maga a nagyváros. Egy másik, amellyel Fodor ugyancsak többször szembenéz, a „gyorsuló idő” élménye, a „sebesség révülete”, az információknak a személyiséget alig gazdagító felhalmozódása, amely az elemi emberi értékek sorvadásával fenyeget. Erre a veszélyre figyelmeztet – nem szemforgató módon mások példáján, hanem a sajátján – a *Változás* c. versben. Az alaphelyzet, amelyre a vers visszaüt, anélkül hogy epikusan kifejtené, csak annyi, hogy a költő másodmagával felkeres egy számára már ismert várost. Fodor egyik kedvelt versszerkesztő eljárását alkalmazza itt, számokkal megjelölt szakaszokban egy folyamat egymást követő fázisait ábrázolja költőileg. Az első szakasz a táj nagy keretének azonosságán belül a fontos részletek s főként az ember változását, a „nyüzsgő új nemzedék” más milyenségét konstatálja; a második „a fizetett mohóság vadonában” tett kirándulásukat ábrázolja, a később fanyalgó szegényben forduló „szórakozást”; végül az utolsóban éjszakai hazatérésüket jelzi, az autót mentén föl villanó fények, formák, színek kellemesen jelentéktelen impresszióinak meg a kijózanodás, fokként növe morális nyugtalanság érzésének ellentétét, hogy ez a feszültség a vers végén az intellektuális általánosítás szintjén is megfogalmazódik:

*Minden gyorsabb és elérhetőbb lett,
de zuhanó testünk a felelősség.
Az idő súlya mellünkre tolul.
Hogy védjük meg magunk a szeretettel?*

A vers három szakának tárgyát-gondolatát összefoglalva, az egy probléma – több aspektus viszonylatot föltárva természetesen csak Fodor intellektualitásának természetét és erejét próbáltuk illusztrálni, azt tehát, ami inkább előfeltétele, mint – önmagában – biztosítéka a líra bizonyos változatában a teljesítmény értékének. De a vers maga olyasmit tartalmaz, amit nem tud bekeríteni az elvont gondolat: pontos képei, találó megnevezései, lüktető ritmusa révén az átélhető szaggatottságot, s a szaggatottság elégtelenségének érzetét. Nemcsak a gondolati párhuzam, hanem a színes és lényegretörő költői ábrázolás bemutatása kedvéért is idézünk egy másik hasonló gonddal küszködő versből, a *Vonatok* címűből; a száguldó vonat ablakából kitekintő utazóban így vitázik látvány és eszmélet, felszín és lényeg:

*Csontok kihívó játéka a vízben.
Esendő-álnok félmeztelenek
jönnek a partról arcom kaszabolni.
Tekintetük izzó karéja
beszívna minden elevent.
Ne higgy nekik! Mohó szemed
virága, mint a hószírom
torró semmibe hervad.
Éhség és rettegő csömör,
mit hozhat mást a gyorsuló idő?*

A vers mégsem a csömör és kétely kérdőjeleivel végződik. Befejező részében a töprengő, szorongató kérdésekkel vívódó költőt váratlanul elfogja, magával ragadja a vegetáció csodája, az újuló mező, „a létezés dühöngő öröme”. A természeti lény élettel-telítettsége elhallgattatja a társadalmi lény aggodalmait.

A válság-szféra sok súlyos verse közvetlenül morális konfliktusokat tár föl. Fodor-nak – pontosabban a verseiből élénk lépő lírai hősnek – vérében van a jóra törekvés, a vállalt és gyakorolt pozitív erkölcsi eszmék beleépültek karakterébe. Néha maga is elcsodálkozik ezen: „Nevetséges, mért nem tudok mást, csupán hogy jó és jobb legyek” – tűnődik, de tudomásul veszi, mint ösztöne parancsát, természetes adottságot. Csak az a felfedezés döbbsenti meg, hogy tisztasága ingerli az embereket. Aki sáros, megharagszik a makulátlanra. Ismerőseivel (barátjával?) találkozik, s az nem köszön vissza; az érzékenység „sújtó ütessé”, „a hazugság merényletévé” nagyítja föl az apró árulást (1968. június 5.). Daccal, gyűlölettel találkozik, azok fordítanak neki hátat, akikért tett valamit. Mivel jósága, emberszeretete út vissza magányában, egyes önarcképein krisztusi vonásokra ismerünk.

*Csillagszögek közt
hordja koronáit
ártatlan arcom üdvössége.*

(A romlás évada)

*... míg nyugalmam igaza világít,
parázsló vashól metszi glóriáit
fejem köré a gyűlölet.*

(Bűneim)

A legkeservesebb következmény azonban az, hogy időnként maga is elveszti ártatlanságának hitét. A „bűntelen bűnösség” gondolatának új, lírai változata fogalmazódik meg Fodornál. Nem a József Attila-féle pszichoanalitikus magatartást folytatja (a tiszta

tudatú ember döbbsen bepillantása tudattalanjának homályába), ellenkezőleg, benne társadalmi tapasztalatok, az emberek gyanakvó elfordulása ébreszti föl a kételyt és az önvizsgálat kényszerét. Részben azonosul a gyanakvással, hisz erénye bűn is, amennyiben eltávolítja az emberektől s szeretteitől, a külső bírálatokat, hol ironikusan, hol őszintén interiorizálja, s mint lelkiismeretfurdalást éli át az így keletkező lelki konfliktust:

*... Félek,
folyton távolodom
elszánt szeretteimtől.*

(Válasz egy levélre)

*Ártatlan mégis hogy lehetnék?
Míg él az önvád, míg a kín
tetemre hív, taggat naponta,
el sem ítéli, föl sem oldja
emberszabású bűneim.*

(Bűneim)

A modern ember fájdalmasan szükségszerű kiszakadása az áttekinthetőbb, hagyományokban és kapcsolatokban gazdagabb kisközösségek köréből; humánus és integritás a gyorsuló időben; a magánnyal fenyegető bűnös erény fölvetette dilemmák: Fodor András legszemélyesebb gondolai egyszersmind általános érdekű, égető problémák, vagy – megfordítva a tételt – Fodor azért jelentős költő, mert szubjektív élményeiben meg tudja ragadni a közös-emberit, az önmagán túlmutató mozzanatot. Futólag áttekintvén a kétely és válság indokait, motívumait újabb verseiben, ismét ki kell emelnünk, hogy ez csak az egyik oldala emberi és költői világának; szenvedései azért fontosak és érdemelnék tüzetes vizsgálatot, mert a lehetőségek szélső határait jelzik, a mélypontokat, ahonnan újra meg újra fölemelkedik magával hozott eredendő és újabban kiküzdött eszményei világába. Minél mélyebb a válság szakadéka, annál magasabbak a bizalom és remény ormai. A kötet újdonsága, mint mondtuk, a konfliktusoknak a korábbinál nyersebb-követlenebb kimondása, de végső szövege, tartalma, vallomása a konfliktusok leküzdhetőségének, megoldhatóságának hirdetése. Mottója az a korai Bartók-versben megfogalmazott ars poetica lehetne, hogy „csak az halhatatlan, aki fél, de ki félelmét is biztatásként hagyja reánk, a rokonokra”.

A biztatás és bizalom forrásai ugyanazok, amelyekből eddig is gyakran merített a költő; hangsúlyuk, nyomatékuk változott meg inkább a viszonylatok módosulásával, a másik pólus drámaibb kifejtésével. A klasszicitás tisztelete, a hagyomány szerető földidézése például a lelki nemességgel járó félremagyarázás és magány vállalásának, a „szemfényvesztő repüléssel” szembeni polemikus gesztusnak, a szenvedést harmóniába emelő költői eszménynek motívumaival gazdagodik a *Berzsenyi Dánielhez* c. versben. A nagy dunántúli előd példájából merít erőt saját helyzete vállalására, emberi és költői erőfeszítései folytatására:

*a világ s a szív zivatarában
villámok torró kései alatt is
formába tudta
gyűrni a múlandót...*

Igazolást és biztató ígéretet olvas ki Fodor a természetből, a tájból. Egyensúlyt, nyugalmat sóvárgó lelke párjára ismer a hűsleges tájban, a vegetáció derűs csodájában. A vidék öröme a költőre szavaz, oltalma „átsüt rajongó hazugok mocsártündöklétén”, odaadása az ideális szerelem önzetlenségére emlékeztet.

*A fogyhatatlan hűség
lehet ily egyszerű.
teremti, egyre újítja magát
a győzelmes derű.*

(Szerelmünk földi tája)

A természeti szférára való utalás lényeges mozzanata a kötet címadó versének, az érdek nélküli jószándék, a hála jussáról lemondó adnivégyás nagy vallomásának, a *Másik végtelen*-nek. A költői meditációt a „békák muzsikája”, a „hegy alatti éjszaka” zengése indítja meg, s e képpel finom asszociatív kapcsolatban a „nincs egyéb jogod, mint adni, adni” morálja a vers végén „valami lét alatti ösztön” parancsaként hangzik föl. Fodor-nál a természet csaknem mindig a jónak, a harmonikusnak szimbóluma, s az erkölcsi értelemben vett „jó” mintegy tudatosítása, továbbfejlesztése a természet ösztönös-közvetlen önzetlenségének.

Fodor lírájának alanyaként a közösségi embert neveztük meg, akinek a „mások” nem pokol, hanem életelem, életszükséglet. A közösségi orientáció és jelleg nála sajátosan bensőséges, közvetlen formában ölt testet: elsősorban tartalmas emberi kapcsolatok létesítésének igényét és parancsát jelenti, a személyes élet, a mindennapok humanizálását, „megleggő büvölését”. A szenvtelenség, az érzelmek visszaszorításának divatjával szemben önkéntelen kihívásnak hat, amikor megénekli „a lét fagyán is megtapadó” barátságot (*Egy barátságra*), az „igazán egymáshoz nőtt” emberpár szerelmének tápláló erejét (*Csoda*). És kivételesen, alkalomszerűen egy-egy élmény visszaviszi a látszólag elfelejtett, de belül épen megőrzött nosztalgikus csodavilágba, egy tágasságában is átfogható közösség, afféle „nagy család” életében való rokonias részvételbe. A *Honvágy* c. versben örökíti meg ilyen ünnepet, vőfélykedését ismeretlen vendéglátók asztalánál. A vers a költő távoli múltjába, mondhatni, személytelen emlékezetébe ágyazza bele a pillanat örömét, a ráismerés élménye, az ismeretlennek már átéltként való befogadása a hazatalálás, valami hajdani mitikus találkozás megismétlődése gondolatát sugallja. S a távozást idéző bódult-irreális képek kódén át fölsejlik és megszilárdul a lelkesítően emberi fölismerés, az érzelmi és társadalmi életprogram:

*Lódul velem az út, az ég
megzendült ércharangja.
Mi ez a bongás? Hova repülünk?
Mesébe? Gyerekkoromba?
Fekete bolyhait az ég
kódók hamvába ejti.
Lehet-e mámor csodálatosabb, mint
céltalan örvény zuhataga közt is
egyemást keresni.*

Fodor András verseiben szocialista értelmiségünk legjavának az elidegenedés még hatékony erői ellen való küzdelme fejeződik ki, harc a humanizált mindennapokért, az értelmes életért. Olykor túlságosan intimnek vagy szűkkörűnek vélt líráját ez az alap-törékvés kapcsolja be korunk nagy általános problémái körébe, művészileg jelentőssé pedig a kifejezés érett gazdagsága, hangulatot és reflexiót, költői képet és szentenciát újszerű módon ötvöző eredeti stílusa s nem utolsó sorban kötetlenség és szabály határán lebegő, mindig az aktuális mondandóval együtt születő jellegzetes ritmikája avatja.

HAJÓSOK ÉNEKE

Válogatott riportok – olvashatjuk a cím alatt Moldova György új kötetében, a *Hajósok énekében*. A könyvben szereplő huszonegy riportot 1956 és 1970 között írta Moldova. (A *Konzervgyári emlékek*, illetve a *Mohácsi mesterek* felcímmel ellátottakat egynek számítom.) A legtöbb írást már ismerjük, a szerző két korábbi riportkötetében, a *Rongy és aranyban*, illetve a *Tetovált keresztben* olvashattuk őket. Csupán a kötet végén található négy 1970-ben írt, eddig kiadatlan riport.

Újraolvasni is érdekes, élvezetes azonban Moldova György riportjait. Tetszett ez a könyv, mert a benne lévő írások izgalmasak, középpontba mindig az embert állítva mondanak el lényeges dolgokat az elmúlt másfél évtizedről, azokról az évekről, amelyeket Moldovával együtt végigéltünk, s azokról az eseményekről, amelyeket divatos közhellyel így nevezünk: napjaink valósága. Esetenként pedig – egyes emberek bemutatása közben – szó esik bennük régebbi dolgokról is.

Moldova György műfaji értelemben véve valódi, jó riportokat írt. Akkor is érvényes ez, ha közülük néhány – például a *Fixtíztes halászok*, vagy a *Vidéki zálogházak* – halványabbra, vértelenebbre sikerült a töbinél. Ugyanakkor néhány másikat szinte az irodalmi alkotások szintjére sikerült emelnie. (Például a *Komlói üdvözlét*, vagy a *Tetovált keresztet*.)

Miért jók ezek a riportok? A kérdésre a választ Moldova munka- és ábrázoló módszere adja meg. Figyelemre méltó, ahogy anyagot gyűjt. Számtalan helyre elmegy, nagyon sok oldalról tájékozódik, nemegyszer maga is végigcsinálja azt, amiről írni akar. Igyekszik minél több emberrel beszélni, mindenkivel, akiről csak feltételezhető, hogy tud mondani valami használhatót. A *Rongy és arany* és A *biztosító emberek* című riportja jó példa arra, hány és hány helyet bejár, amíg úgy érzi: mindent tud a témáról, amit csak lehet.

Két fő riport-típust figyelhetünk meg a kötetben. Az egyiket *sors-riport* névvel jelölöm. A nehéz sorsú, hányatott életű, vagy a minden körülmények között helyt álló,

kitartó emberekről szólnak az ide tartozó írások. A másik típust úgy nevezném: *mun-ka-riport*. Erre jó példa a *Konzervgyári emlékek Hórukk!* című fejezete, amelyik egy éjszakai műszak munkafázisainak pontos, mondhatnám szakszerű leírása, mégis olvasmányos, érdekes. Elkerülhetetlen, hogy a kötet riportjait olvasva ne jussanak eszünkbe Moldova György szépirodalmi művei. Nem is egy regényének, hosszabb elbeszélésének a gyökerei valahova ide nyúlnak vissza, a riportokban leírt eseményekhez, a riportutakon megismert emberekhez. A riportokban regények, novellák magvát – gyakran még meg nem írtakét – véli fölfedezni az ember. Moldova egy-két oldalon elmond sorsokat, megismertett egész életekkel. Ettől a sűrítéstől, ettől az eseménybeli gazdagságtól lesznek jók elsősorban a riportjai.

Moldova György kitűnően tudja beszéltetni az embereket. Ez egyszerre előny és erény egy riporternél. Legtöbb riportjának a felépítésére az a jellemző, hogy egy-két mondattal környezetet rajzol – aprólékosan és pontosan tudja megfigyelni a környezetet, ezért képes néhány mondatban leírni –, saját véleményét időnként röviden közbeszúrja, főleg azonban riportálmányait beszéli. Kérdéseivel valósággal rákényszeríti a megszólaltatott embereket arra, hogy saját szavaikkal mondják el a történeteket, azt, amit Moldova közölni akar az olvasóival. Az író vonzzák a ritka, szokatlan foglalkozások, de ezek bemutatása közben sem feledkezik meg soha arról, hogy a középpontban az ember álljon, s úgy ír az eseményekről, hogy abból a leírásból a szereplők sorsa, portréja rajzolódik ki.

Az elmondottaktól lesznek valódiak és jók Moldova György riportjai. Attól, hogy igyekszik a dolgok mélyére ásni, s az eseményeknek a hátterét is kirajzolni. És attól, hogy Moldova egyformán mér, számára minden téma fontos és érdekes. Riportjai – itt az említett gyengébbeket is újra a többihez sorolom – rendelkeznek a műfaj legjobb jellemzőivel. Emberek mozognak és szólnak meg bennük, nem hiányzik sem az időbeli, sem a térbeli történet, némi szubjektivitással íródtak, s a legtöbbből nem maradt el a véleménymondás sem. Amelyik témát pedig nyitva hagyja az író, annál érezhetően folytatást ígér, azt jelzi a nyitottsággal, hogy többre, másra is kíváncsi, talán visszatér majd egyszer rá. A riportok

ritmusát a párbeszédnek – ahol vannak – pergővé teszik.

A szépirodai eszközök tudatos alkalmazása, s a dramaturgiai ismeretek kamatoztatása előnyére vált a Hajósok éneke riportjainak. A kötetet, illetve írásait, mai prózáink jobbik feléhez sorolhatom. Megismétlem azt a véleményemet, hogy újraolvasni is érdekes, élvezetes Moldova György riportjait. Hozzáteszem azonban, hogy – éppen az elmondottak miatt – tőle még sokáig elsősorban nem gyűjteményes, hanem új riportokat tartalmazó köteteket várak.

MÁTYÁS ISTVÁN

Buda Ferenc:

ÉBRESSZEN ARANYSÍP

Buda Ferenc nyolc esztendővel ezelőtti első verskönyvének középpontjában egy József Attilának, a *mesternek* adózó hatalmas verskompozíció állt. A most harmincnégy éves költő vékony dongájú második kötetének nyitó költeménye Adyt idézi és tiszteli. A két verseskötet közt, a viszonylag nagy időkülönbség ellenére is, azonban megvan a *jogfolytonosság*. Persze nem úgy, hogy Buda Ferenc közben József Attilától Ady Endréig jutott, és fordítva sem lehet ezt az utat általa bejártnak tekinteni. Buda Ferenc lírája merít mindabból a haladó költészeti hagyományból, melynek jelei *„halhatatlan szájából kinő a lilium, kezéből kisuhog a korbács”*. Izgalmas költészet-ideál lesz így az övé: *lilium és korbács*.

Buda Ferencnek két másik verse, a Berda Józsefre és a Veres Péterre emlékezése meg azt mutatja, hogy költőnk mostanság hol keresi az emberi értékeket, hol és kiknél tartja azokat megszemélyesítettnek. Az ő maga attitűdje erősen *szemlélődő és értékelő*. Látszólag paradox módon meghittséget kereső ostromozás. Ilyesmire csakis baráti körben lehet képes az ember. Buda Ferenc pedig megelégedt a közösséget, de nem is *lelte*, ebben a közegben ébredt és él: teljesen benne lélegzik, egy levegőt szív a kétkezi élettel és annak szorgos munkásaival. Azokról vall érdekes szabad verseiben (vagy nevezhetnénk prózai költeményeknek is),

„aki nem kiált és nem lármáz, de teszi a dolgát hite és ereje szerint”.

Buda Ferenc is teszi a dolgát, hite szerint, és van hozzá költői *ereje*, meg energiája. Szószerszerűen hirdeti hitét: *„nem lehet igaz, / hogy vér és erő hiába élároklik”*. A költőt és környezetét általában mindenütt és mindenkor *munka és gond* terheli. Buda Ferenc jól ismeri az embereket, ott él például a *„vonatozók”*, az ún. ingázók száz problémája közt is, de képes túllenni az empirikus tapasztalatokon, jól tudja, *„lép vállunkon előre a / százlábú történelem”*. Buda Ferenc megkapóan adja vissza a falu familiáris meghittségét is, az *„itt mindenki köszön / mindenkinek”*-hangulatot. De korántsem ragad le, van fix pontja, és kitárul előtte az egész világ. Szépen érzékelteti ezt: *„Ülök a kisszéken, / négy viágtáj bűvöletében”*.

Buda Ferenc tudja és gyakorolja, hogy költő csak *saját és sajátlagos* világa felől közelíthet a valósághoz. Minden más kötődés végül is zsákutcába torkollik. A jól körülhatárolt lírikusi belső világ elengedhetetlen. Tudatos alkotói felmérése kell annak, hogy mit akar a költő a valóságtól, és mit ad cserébe. Buda Ferenc *felméri* a maga és a világ, a költő és a valóság viszonyát. A változó pillanatok mögött megkeresi az örök érvényest. A jelenségvilágból természetes könnyedséggel emel át a lényeg szférájába érzékletes-bizonyító elemeket.

Buda Ferenc poézisében klasszikus összhangban van az *értelem és az érzélem*. Például a vén szerszámok, paraszti eszközök ürügyén mond ilyen érzelmi-értelmi verset. Mélyről szított érzélem hevíti és mélyen meggondolt értelem irányítja, szól népről, történelemről, az élet nevében. Az első, ami gondolatilag és emocionálisan is felfűti ezeket a verseket, a néphez és hagyományaihoz való kötődés-kapcsolódás, amely mindig áldásos termékenységgel hat rá. Másodszor a friss népi szürrealizmussal és realizmussal fogalmazott, izesített, a népi világkép avatott értékeként visszaadott remek természeti képek, asszociációk forrásítják fel ezeket a költeményeket. Nagyon jellemző az is, ahogy, már első verskötetében is jellegzetes, a *vas* fogalmával céltudatosan és invenciózusan variált szóösszetételeivel operál. *„Ráiorrt az én kezem és szívem / a vásra”* – vallja a költő.

Huszonhárom verssel manapság az elsőkönyvesek sem nagyon elégednek meg.

Buda Ferenc meg nyolc esztendő után tett ennyit második verseskötetébe. Ösztövről költő világ – mondhatnók első pillantásra. *Emlékezetes élmény* ez a könyv – állapítjuk meg végül.

(Szépirodalmi)

BORBÉLY SÁNDOR

Sándor István:

XÁNTUS JÁNOS

Ha valaki a nemzeti kultúrát emlegeti, szellemi örökségünkre hivatkozik, elsősorban írókra, politikusokra – esetleg katonákra gondol. Zenészek, festők, szobrászok másodsorban jutnak eszébe, tudósok pedig csak a következő fokozatban. Az átlagember a magyar tudomány múltjából – a human- és természettudományt egyaránt beleértve – alig néhány nevet ismer. Pedig a tudományok fejlődésében a múlt kis és nagyobb teljesítményei talán jobban egymásra épülnek, mint a művészetekben, ahol az alkotó függősége a korábbi teljesítmények szintjétől viszonylag lazább. Sokkal többet szomorkodunk azon, hogy irodalmunk mindmáig alig került a nemzetközi közvélemény érdeklődésének előterébe, mint amennyi figyelmet világhírű tudósainkra fordítunk. Az élő tudomány esetében a helyzet az elmúlt évtizedekben megváltozott. *Illik* már tudni a magyar matematika-iskola világhíréről, s néhány általános föltűnést keltő találmány szerzőjéről. De hányan dolgoznak csendben, föltűnést nem keltő, látványos eredményekre nem vezető, de alapvetően fontos tudományos témákon; hányan tartoznak közülük a szakma világ-nagyságai közé anélkül, hogy egy-egy nevezetes eseményt, jubileumot leszámítva a nemzeti kultúra értékei közé felvennénk őket tudatunk értéklístáján! És a múlt!!! – Miután elhagyta hazáját (és ezt nem bíráló szándékkal említem most) tudomásul vettük Szent-Györgyi Albert – Nobel-díjjal fémjelzett – nagyságát. De kinek jutott eszébe arra gondolni, hogy Szent-Györgyi Albert nagyszerű sikerei nem pusztán saját munkájára épültek, de mellette is mögötte ott állt a korabeli magyar élelmiszer-kémikusok – szakmailag – világhírű tudósgárdája.

Csak gondolatmenetem lezárásaként utalnék rá, hogy példának okáért a szeszgyártás elméletének, az erjedés tudományának kidolgozásában is milyen jelentős szerepet játszottak magyar tudósok, elsősorban Horváth Jenő. Ki tud róla, ki tud róluk?

A fentiek elmondására egyrészt az adott okot, hogy az Akadémiai Kiadó tudománytörténeti sorozatot hirdet végre nemzeti kultúránk kevésbé ismert értékeinek számbavételére; másrészt máris megjelent – a sorozaton kívül – egy példamutató mű, Sándor István Xántus Jánosról írott könyve.

Különös ellentmondást mutat Xántus János élete: egyfelől izgalmasabbnál izgalmasabb „színes” kalandok sorozata; másfelől a szakmai értékelés „szürke” tudományos eredményeit tartja számon. Sándor István feladatát az tette különösen nehéz, hogy ennek az ellentmondásnak belső törvényeit meg kellett oldania, az „érdekes ember” rovására a nagy tudóst kellett bemutatnia. Óriási anyagot dolgozott föl és sűrített bele alig 400 oldalas könyvébe. Gondoljuk csak el, Xántus ifjúsága Széchenyi István környezetében kezdődött, a reformkor legizgalmasabb, legforrongóbb éveit fogta át: útja nemzedékének legjobbjaival egyenesen vezetett a szabadságharc fegyveresei közé, innen a Habsburgok börtönébe, majd a császári sereg kényszer-sorozottjai közé. Kalandos szökés, londoni emigráció a következő állomása. Innen kerül az Egyesült Államokba, ahol a nyomorúság elől önkéntes katonának csap föl. Katonaként kezdi tudományos megfigyeléseit vadnyugati garnizónokban, tudományos érdeklődésű katonatorvos támogatásával. Xántus Kansas környékén végzett munkája nyomán korszerűen preparálva, tartósítva hatalmas gyűjtemény jutott el az Egyesült Államok különböző intézeteibe, múzeumaiba emléksökből, madarakból, csúszómászókból, halakból, kételtűekből, rovarokból, lepkékből, növényekből, ásványokból, csontvázakból, fészkekből, tojásokból, bőrökből, magvakból, folyók mintáiból és így tovább. Xántus János elkerült Kaliforniába, majd a Csendes-óceán partján lévő Szent Lukács fokon végzett árapály megfigyeléseket, óceán-kutatásokat. Közben pedig a kontinens őslakosságának, az indiánoknak életét tanulmányozta. Xántus jellegzetes XIX. századi tudóssá vált, sokoldalú „felfedezővé”. Ma ez a sokoldalúság talán dilettáns színben tűntetné föl, akkor más volt a kor igénye.

Xántus Amerikában is szoros kapcsolatban maradt hazájával, publikálásra szánt leveleket, és a fenti tárgykörből származó gazdag gyűjteményt küldött haza. Végül pedig maga is hazatért. Kalandjainak sorozata ekkor sem szakadt meg, néhány évi itthoni munka után távol-keleti útra ment, Borneóban végzett felfedező és gyűjtő munkát. Mindez bőségesen kínálta az alkalmat életrajzírójának, hogy belefeledkezzen a kalandokba, színes, regényes művet teremtsen, esetleg az amúgyis bőséges adatokat némi képzeletfuttatással kiegészítve. Sándor István ellenállt a csábításnak, talán a kelletnél is jobban (részben terjedelmi okokból), s a nehezebb utat választotta.

Szerző maga mondja a „fűszövegben”, hogy a kalandokat inkább szürkíteni, mint színeznie kellett. Egy kicsit sajnálkozunk Sándor István tudós puritánsága miatt, de kétségtelen, hogy célját csak így érthette el. Célja pedig az volt, hogy Xántus tudományos eredményeit, a budapesti Állatkert megalapítását, és a Nemzeti Múzeum mai természettudományos gyűjteményének valamint a Néprajzi Múzeum törzanyagának „megszerzését”, földolgozását kiemelhesse. Így került a könyv középpontjába a tudóssá érés folyamata, hogyan lesz a volt pécsi joghallgatóból állatok, főleg állati teteme-

ket gyűjtő természetfelfedező, majd pályája második szakaszában hogyan kerül figyelmének homlokterébe a természetben élő népek élete, kultúrája. Sándor István nagy érdeme, hogy nem csupán leltárba veszi Xántus János tudományos eredményeit, de mindjárt rá is vetíti a korszerű tudományra. A laikus olvasó nem vállalkozhat Sándor István értékeléseinek bírálataira, csak elismerésének adhat hangot a szerző rendkívüli ismeretanyagának fölbecsülésekor.

Sándor István munkájának – esetleges – hiányosságait, tévedéseit majd a szakmai kritikának kell számbavennie. Az irodalomkritikus csak azért kontárkodott mások szakterületén, hogy a magas színvonalú tudományos ismeretterjesztés és kultúrtörténeti felelősség kérdéseire föl hívhassa a figyelmet. Sándor István példamutató szorgalommal és aprólékos gondnal gyűjtötte össze egy – viszonylag kis könyv – óriási anyagát, hogy a tények és eredmények meggyőző erejével állíthassa a közvélemény elé egy kitűnő tudós és kitűnő ember életét, sorsát. Nem lehet eleget hangsúlyozni, milyen nagy szükség van az ehhez hasonló munkákra.

(Magvető)

TAXNER ERNŐ

NOVEMBERI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Arató Károly, Bertók László, Károlyi Amy, Rózsa Endre és Simonyi Imre versei

Bertha Bulcsu: Kik élnek a Balaton partján?

Bécsy Tamás: A líraiság és a mai dráma (folytatás)

Bodri Ferenc: Képzőművészeti krónika

Dévényi Iván: A műgyűjtésről

Futaky Hajna: Pécsi színházi esték

Kolozsvári Grandpierre Emil: Az utolsó hullám (regény)

Mészöly Miklós: Notesz (folytatás)

A PÉCSI KÉPZŐ- MŰVÉSZET KISTÜKRE

9

„A 96 művésztaggal és számos pártoló taggal működő Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kitűzött céljának megfelelően f. évi január-március hónapokban tíz művészeti tárgyú előadást tartott, a város kultúrprogramja keretében. Áprilisban grafikai szakosztálya rendezett önálló kiállítást, nyáron 4 akadémiai művésznövendéket látott vendégül, a város támogatásával, kiknek munkáiból, távozásuk előtt kiállítást rendezett.

A fenti művészi törekvésekkel szemben tagjaink még műteremmel sem rendelkeznek, ahol alkalmuk nyílna belső erejük kifejtésére. A nyári művésztelep növendékeinek elhelyezése évente ismétlődő probléma.

Felsoroltakból kitűnik, hogy Dél-Dunántúl művészeti életének fokozása és megerősítése érdekében Pécsen művésztelepet kell létesíteni, amely a gazdag művészi törekvések jutalmaként az említett hiányokat megszüntetné.”

(Részlet a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának Szinyei Merse Jenő miniszterhez küldött leveléből. 1942. XI. 21.)

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága

Dr. Esztergár Lajos polgármester
felkérésére 1942 január-április havában a
Városháza közgyűlési termében
minden szerdán, 18 órai kezdettel

MŰVÉSZETI ELŐADÁSOKAT

rendez vetített képekkel,
illetőleg bemutatókkal :

1. 1942 január 28-án

KÁLLAI ERNŐ: Cézanne és a belőle származó
konstruktív művészet.

2. 1942 február 4-én

TÖRÖK GYULA: Pénzverés.

3. 1942 február 11-én

MARTYN FERENC: Rippl Rónai József.

4. 1942 február 18-án

NIKELSZKY GÉZA: Pécsi képzőművészek.

5. 1942 február 25-én

ENTZ BÉLA: Emberdarázolás a képző-
művészetben, az anatómus szemével nézve.

6. 1942 március 4-én

GOSZTONYI GYULA: Pécs építőművészete.

7. 1942 március 11-én

KÓSZEGHY ELEMÉR: Pécsi ötvösök és
kovácsok.

8. 1942 március 18-án

MOLNÁR IMRE: A magyar zenei anyanyelv.

9. 1942 április 1-én

GÉBAUER ERNŐ: Székely Bertalan.

10. 1942 április 8-án

GÖBEL EMIL: Színművészet.

Az egyes előadások látogatási díja 30 fillér.

Az összes előadásra 2 D-ért tömbjegy váltható
este a pénztárnál.

1942 őszén úgy tűnt, a rég áhitott pécsi művésztelep megvalósítása biztató fordulatot vett. A kultuszminiszter meglátogatta az őszi tárlatot s itt alkalom kínálkozott arra, hogy a Társaság elnöke beszámoljon a pécsi képzőművészeti életéről és kérje a miniszter támogatását az állandó művésztelep létrehozásához. Az ügy magas pártfoglalását a következő levél tanúsítja: „Nagyságos dr. Esztergár Lajos úrnak, Pécs thj. sz. kir. város polgármestere, Pécs. – Értesitem Polgármester Urat, hogy a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága egy ottani művésztelep létesítése végett a másolatban csatolt beadvánnyal fordult hozzám. Örömmel veszem tudomásul a nemes-szándékú egyesülésnek lendületes munkásságáról szóló beszámolót, s örömmel fogadom Déldunántúl művészeti életének fokozására és megerősítésére irányuló törekvéseit, melyekhez segítséget óhajtok nyújtani. Ezért foglalkozni kívánok annak a tervnek megvalósításával, amely a pécsi művésztelep létesítésére vonatkozik. Ez a telep nemcsak Déldunántúl művészeti életének fellendítését szolgálná, de sajátos színnel gazdagítaná az egész ország művészeti kultúráját, s magának a városnak is rendkívül nagy nyereséget jelentene, mert a telep működése révén az ország egyik művészeti gócpontjává válhatnék. Amidőn tehát a szóbanlévő telep megvalósítására vonatkozó elgondolását tudomásul vettem, felkérem Polgármester Urat, szíveskedjék részletesen tájékoztatni arról, hogy melyek volnának a telep felállításának lehetőségei, s hogy e terv megvalósításában, valamint a telep fenntartásában Pécs városa milyen részt vállal. Budapest, 1943. évi január hó 28. Szinyei Merse Jenő s. k. vallás és közoktatásügyi miniszter.” – Az 1943-as esztendő nem volt éppen a művésztelepek létesítésének az éve, így a támogató levél válasza is csupán egy igazoló jelentés lett.

A művésztelep létesítésének igénye mindemellett 1943-ban nem volt újkeletű. Két évvel korábban egyszer már beadvánnyal fordult a Társaság vezetősége a polgármesterhez és kérte, hogy a Magaslati út keleti részén, a Tettyéhez közel épülhessen fel a műterem, két közös lakószobával, s egy „szolga-lakással”. A miniszteri reményteljes támogatás után Gosztonyi

Gyula építész javaslata szerint a Tettye tér, a Francia emlékmű és a Dömörkapu környéke került szóba, mint ahol a művésztelep megindításához, „a választmány véleménye szerint, hat művész elhelyezésére alkalmas, három ikerház építése lenne szükséges”. A felépítéshez szükséges 150–160 000,– pengő minden bizonnyal hiányzott a városi kasszából, s így Pécsnek művésztelepe azóta sincs.

E hiány pótlására még a nyári művésztelepek sem szolgálhattak, hisz azok az „Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola” növendékeit látták vendégül. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága itt csak a vendégfogadó gazda szerepét vállalta, tagjai a művésztelepeken nem vettek részt. Ezek a nyári táborok 1929-től 1943-ig rendszeresen, évente két hónapon át működtek, négy-hat résztvevővel. A régi iratokból és újságcikkekből azt látjuk, hogy Mohács volt e téren a kezdeményező, mert itt 1935-ben már a művésztelep 10 éves fennállásáról, illetve jubileumáról számolt be egy ismertető cikk. Pécssett ezzel szemben csak 1930-tól működött rendszeresen, Glatz Oszkár, Domanovszky Endre, majd Aba Novák Vilmos irányításával a főiskolások nyári művésztelepe. A művésztelep fenntartását Pécs városa biztosította, oly módon, hogy a Társaság minden évben megismételt kérésére 500 pengő támogatást nyújtott. A művészek ebből személyi költségeikre 50 pengőt kaptak kézhez. Ez az összeg az évek múlásával a telep fenntartásához egyre szűkösebben volt csak elegendő, s 1943-ban a Társaság elnöke a támogatás felemelését kérte, azzal az indokkal, hogy az csupán két művésznövendék ellátását teszi lehetővé. A telep „alkalmi szállásokon”, többnyire a Makár utcai iskolában kapott otthont. A felszerelést furcsa helyekről kérték kölcsön: volt, hogy a m. kir. rendőrség adott „5 darab vaságyat 10 darab hosszú ágydeszkával”, máskor ezt az idegenforgalmi iroda biztosította. – 3 db mosdótálat és ugyanennyi szekrényt a szegényháztól kérek. Kérem annak engedélyezését is, hogy a telep tagjai a közjóléti szövetkezet konyháján önköltségi áron étkezhessenek” – írta a polgármesterhez szóló levelében 1941-ben a Társaság elnöke. Az már csupán a fiatal művészek jobb kedvét és munka utáni

*A Képzőművészeti Főiskola pécsi nyári mű-
vésztelepének résztvevői a 30-as években*

pihenését biztosította, hogy a Hullám-fürdőbe s az Apollo moziba a művésztelep résztvevői a diákok kedvezményes belépőjegyét kapták. – Azt pedig csak az egyik visszaemlékező „öreg” művésztelep-tag elbeszéléséből őrizte meg a szóhagyomány, hogy ha a művésznövendéknek nem volt pénze a hazautazásra, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága elnöke – lévén ő a város rendőrfőkapitány helyettese – a pénztelen művész számára kitoloncoltató menetlevelet íratott, amely hazáig biztosította a jegy nélküli utazást.

A művésztelep résztvevői nyári munkásságukból minden évben kiállítást rendeztek. A Társaság vezetősége abban is segítséget nyújtott, hogy a város és magánosok vásárlásait ez alkalomból szorgalmazza. A Főiskola vezető tanárainak (Lyka Károly, Glatz Oszkár, Aba Novák Vilmos) megőrzött levelei arról tanúskodnak, hogy a művésztelep nemcsak közkedvelt, de eredményes is volt. – „Ez a megértő áldozatkészség, melyet a Város közönsége ismételt lelkesedéssel tanúsított a Főiskola kultúrmunkájának elősegítésében, egyik leghathatósabb támasztékát jelentette a művészeti felsőoktatás ügyének. A nyári tanfolyamokon folyó munka ugyanis – a plein airben való dolgozás lehetőségei – szervesen egészítik ki a Főiskola téli műtermi oktatását. Így számos tehetséges és szegénysorsú művészhallgatónk juthatott a tanfolyamok révén ahhoz, hogy a főiskolai tanulmányok e felette fontos kiegészítő részét, a természetben való festést gyakorolja” – írta levelében 1939-ben a Főiskola rektora. A résztvevő művészek nevei között néhány ismerősre is bukkanunk: Percz Jenő, Pleidell János, Balla Irocska, Béres Jenő, Hantai Simon – ma is kapcsolatot tartanak városunkkal.

A művésztelepek fenntartása és a főiskolai hallgatók jelenléte a város kulturális életének egyik fontos programja, mondhatjuk, színfoltja volt. – Egy kis mozgalmasság, néha bohókás, de sokatígérő fiatal tehetségek ismerkedése a kötetlenebb alkotással, az ódon hangulatú várossal. – A Társaság sokrétű szervező munkájának egyik megnyilvánulása. A szakmai ismeretek szélesítésének, a képzőművészeti izlésnevelésnek másik területe az előadások szervezése volt. Ta-

lán első alkalommal Glatz Oszkár volt az, aki „A képzőművészet irányairól” 1930-ban tartott előadásával nagy sikert aratott Pécs közönsége előtt. A Főiskola jeles tanára egyik kiállításon történő szereplése alól kért felmentést s a „vesztesség” pótlását Pécs közönsége nevében a Társaság vezetősége az előadás vállalásával kérte. Később, az éveken át tartó sorozat kitűnő programját látva, úgy sejtjük, itt az előkészítő munka dandárját alighanem Martyn Ferenc vállalta. Az érdeklődésre méltán számot tartható témák előadói a szakma legjobb ismerői voltak, akik készséges örömmel vettek részt ebben a munkában. Városunk joggal büszkélkedhetne azzal, hogy Csontváry Kosztka Tivadarról már 1936-ban hallott ismertető szakmai előadást, (Lehel Ferentől), hogy Hoffmann Edith, a Szépművészeti Múzeum kitűnő tudosa vetített képes ismertetéséből okulhatott a kortárs magyar képzőművészetről. Oltványi Imre, Acház Imre, Martyn Ferenc, Bajcsa András, Kállai Ernő, Fülep Lajos 1942-ben és 1943-ban tartott előadásai a modern képzőművészet ismertetését és jobb megértését segítették.

Nem szólunk itt külön – mert már a bevezetőben röviden megtettük – a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága égisze alatt működő szabad festőiskolákról, a pártoló tagok részére rendezett műtárgy-sorsolásokról, a rászorult, tehetséges fiatal művészek segélyekkel, képvasárlásokkal történő támogatásáról – amelyet gyakran csak társadalmi gyűjtéssel tudott megoldani a vezetőség. Ennyi év távlatából visszatekintve, meghatottan látjuk, hogy a pécsi képzőművészek kis „törzsgárdája” mily hősie munkát végzett, és néha talán – kisebb anyagi ráfordítással, talán még szerényebben és csendesebben – nagyobb eredményeket ért el, mint azt akár ma is remélhetnők. Az új ösvényt taposók meggyőződése, a szegénység-adta önzetlen bátorság lelkesített és munkára ösztönzött. A háború is alig vetette vissza a Társaság működését, bár tagjai közül többen a frontszolgálat, vagy a bujkálás tehetetlenségére kényszerültek. – Amikor a Társaság 1945-ben kimondta feloszlását, utódjának életképes, jól szervezett egyesületet adott át.